

MASTEROPPGAVE

Emnekode: SO330S

Navn: Ann Julie Reiertsen

Kandidatnr.: 30

Avisdrift under føydalt anarki –
Vesteraalens Avis under krig og
okkupasjon 1939-1945.

Dato: 16.11.2020

Totalt antall sider: 101

Forord

Å velge tema til masteroppgaven min var mer utfordrende enn jeg hadde trodd. Historieinteressen min spriker over så mange ulike emner at det å skulle velge et enkelt tema å bruke så mye tid på, krevde at jeg tok noen runder med meg selv. Gjennom et fordypningsemne første året på masterstudiet ble det etter hvert klart for meg at jeg ville finne et tema tilknyttet Norge under andre verdenskrig og etter tips fra min veileder, Steinar Aas, kikket jeg litt nærmere på norsk avis historie fra krigen. Da jeg innså at det var en mulighet for meg å gjøre en studie av Vesteraalens Avis, fordi denne avisen utkom gjennom alle de fem okkupasjonsårene, tok det ikke lang tid før valget var tatt. Ettersom jeg har en personlig tilknytning til Vesterålen, var det de senere års nyvunne interesse for lokalhistorie som til slutt ble avgjørende.

Jeg har erfart hvilket arbeid som ligger bak en masteroppgave og kan med sikkerhet si at den ikke blir til uten hjelp og støtte fra flere hold, og i denne forbindelse er det mange som fortjener en takk: Universitetsbiblioteket på Stokmarknes, både for tilgang på litteratur og for tilgjengelighet og hjelpsomhet. Stokmarknes Aktietrykkeri for tilgangen til deres avisarkiver. Min veileder Steinar Aas for all kunnskapen han har delt, for god veiledning og ikke minst for at han åpnet øynene mine for dette temaet. Venner, familie og kollegaer som har stilt opp og hjulpet til, både med korrekturlesing, oversettelser og andre gjøremål i en hektisk tid. Og min forlovede Lars Marcus som har lyttet, motivert og distraherert, og som aldri har klaget på mine prioriteringer.

Stokmarknes, 14.11.20

Ann Julie Reiertsen

Innholdsfortegnelse

Forord	ii
Innholdsfortegnelse	iv
1.0 Innledning.....	1
1.1 Introduksjon	1
1.2 Tema og problemstilling	1
1.3 Kilder og litteratur	4
1.3.1 Utvalg og avgrensing	5
1.3.2 Landssviksaker	6
1.3.3 Drivkrefter og motiver	8
1.3.4 Aviser	9
1.4 Tidligere forskning	11
1.4.1 Avisenes samfunnsrolle i endring	11
1.4.2 Okkupasjonsmakten tar kontroll med norsk presse.....	12
1.4.3 Tre sensurinstanser – Presseabteilung, Pressedirektoratet og Wehrmacht	14
1.4.4 Maktstrukturer i nasjonalsosialismen og hvordan disse kom til syne i organiseringen av Norge	17
1.4.5 Nordland fylke.....	21
1.4.6 Andre studier om norske avisers handlemåte under okkupasjonen	24
1.4.7 Situasjonen i Hadsel Kommune og i Vesteraalens Avis i perioden frem mot 194025	
2.0 Einar Nesjes redaktørperiode fra 1936 – 1941 – fra motstand til samarbeid.....	31
2.1. Nøytralitetsforkjemper og antiiekstemist - 1.september 1939 og 9. april 1940.....	32
2.2 «Ikke en gang i det mørkeste øyeblikk må dere tro Hitler kan seire» - 9.april 1940-19. juni 1940.....	34
2.3 «Kampen er over – nå skal vi bygge opp igjen» - fra 19. juni 1940	37
2.4 Nesje og nyordningen – NS vinner innpass	39
2.5 Utmelding av NS etter Svolværraidet	43
2.6 Redaktør på oppsigelse.....	48
3.0 Gustav J. Bergs redaktørperiode fra 1941 – 1943 – økt NS-innflytelse legger press på redaktøren.....	55
3.1. Soldat og redaksjonssekretær	56
3.2 Einar Lothe som del av et NS-miljø.....	57
3.3 Avisens unike posisjon som informasjonskanal.....	60
3.4. Lokalt løft for NS	62
3.5 Konfliktnivået øker etter statsakten 1. februar 1942	67
3.6 Uklare kommandolinjer i det føydale anarkiet.....	70
3.7 Konflikt med Terbovens mann i Narvik	73
3.8 Berg går mot undergangen	75
4.0 Gudmund Bredes redaktørperiode fra 1944 – 1948 - resignasjon	81
4.1 En venstremann blir reddet av krigens gang	81
4.2 Mot friere tøyler	86
5.0 VA under krig og okkupasjon – en komparasjon.....	89
5.1 Aktiv sabotasje, passiv motstand eller total underkastelse	89
5.2 Hvor viktig var en liten lokalavis?	92

5.3 Oppjøret som forsvant.....	94
6.0 Avisstudie som inntak til norsk okkupasjonshistorie.....	97
Litteraturliste	103

1.0 Innledning

1.1 Introduksjon

Ved krigsutbruddet 9. april 1940 kom det ut rundt 260 dagsaviser i Norge, noe som var et betydelig antall i et land som enda ikke hadde nådd tre millioner innbyggere. Andre verdenskrigs herjinger førte med seg store endringer i avisbildet, og ved krigens slutt i 1945 hadde tallet på dagsaviser som utkom sunket til 114. Den avisgruppen som ble hardest rammet av stans, var den sosialistiske arbeiderpressen som bortimot forsvant fra markedet. Blant de ikke-sosialistiske avisene, den borgerlige pressen, ble antall avisutgivelser også redusert, men okkupasjonsårene førte til vekst i opplag og inntekter for avisene som fortsatte å komme ut.¹ Vesteraalens Avis (VA) var én av de 114 avisene som ikke ble stanset under krigen. I *Avisoppjøret etter 1945* har Guri Hjeltnes definert den som en politisk uavhengig avis², men ifølge forfatterne av *Hadsel Bygdebok* var VA bare upolitisk i navnet.³ For selv om avisen ikke var knyttet til et politisk parti, kan man ut fra avisinnholdet konkludere med at den var en borgerlig avis. VA ble stiftet i 1892 og fra mai 1893 ble den trykket på Stokmarknes. Den var eneste lokalavis i Vesterålen frem til 1918⁴, og avisen kommer fortsatt ut den dag i dag, to dager i uka.

Felles for mye av det som er skrevet om norske aviser under andre verdenskrig, er at hovedstadsavisene, med størst opplag og stor lesekrete, har vært i fokus og fått mest oppmerksomhet. Landets små lokalaviser, som det fantes mange av, har fått mindre oppmerksomhet, selv om det har blitt gjennomført enkelte lokale studier. Situasjonen er uansett slik at det generelle bildet av norsk dagspresse under okkupasjonen fortsatt er svært fragmentert, og jeg har et ønske om at mitt arbeid skal komplementere arbeid som allerede foreligger. Utover dette vil jeg også benytte eksisterende arbeider til sammenligning.

1.2 Tema og problemstilling

Andre verdenskrig er en del av norsk historie som har fått mye oppmerksomhet, og som selv i dag, etter mer enn 70 år, fortsetter å skape interesse både blant forskere og andre entusiaster. De fem krigsårene fra 1940-1945 står frem som en dramatisk periode i norsk historie, som har

¹ Guri Hjeltnes, *Avisoppjøret etter 1945* (Oslo: Aschehoug, 1990), 44-45.

² Hjeltnes, *Avisoppjøret etter 1945*, 333.

³ Edgar Hovland, Dag K. Andreassen, and Inger-Johanne Johnsen, *Hadsel bygdebok 2: Vi bygger videre* ([Stokmarknes]: Hadsel bygdehistorienemnd, 2000), 126.

⁴ Steinar Aas, *Vesteraalens Avis*, ed. Idar Flo, vol. B. 4, ed. Idar Flo, *Norsk presses historie : 1-4 (1660-2010) : B. 4 : Norske aviser fra A til Å*, (Oslo: Universitetsforl., 2010), 370.

satt dype spor. Norsk skjønnlitteratur om emnet har vært preget av historier om norsk motstandskamp, norske helter og kampen mot det onde. Kjell Lismoen skrev i 2015 en artikkel i *Aftenposten*⁵ om hvordan norske filmskapere også velger denne fremstillingen, og at de driver med selvsensur i stedet for å gi et komplekst og nyansert bilde av hvordan krigen forløp. Lismoen mener det må gå an å kombinere spenning med nyansert eksistensialisme, slik at man får frem gråsonene som de fleste bevegde seg gjennom, mellom selvoppofrelse og feighet, pragmatisme og opportuniste. Selv om historieforskningen har vært mer nyansert og dermed gitt en annen fremstilling av de fem okkupasjonsårene, dukker det fremdeles opp interessante elementer som fortsetter å gi rom til ny forskning.

Når det gjelder avisoppgjøret etter krigen, fikk dette et noe spesielt preg, som har hatt betydning for ettertidens okkupasjonsforskning. Avisene som etter krigen var i søkelyset på grunn av den rollen de spilte under okkupasjonen, krevde nemlig fullt hemmelighold rundt sitt eget krigsoppgjør. Paradoksalt nok skulle yringsfrihetens fremste forkjempere legge lokk på all informasjon om egne oppgjør og en konsekvens av dette var at avisoppgjøret etter andre verdenskrig først ble offentlig kjent i 1990.⁶ Da historiker og journalist Guri Hjeltnes skrev boken *Avisoppgjøret etter andre verdenskrig* undret hun seg over at ingen hadde skrevet om norsk dagspresses okkupasjonshistorie tidligere.⁷ Hjeltnes grep tak i denne oppgaven og ga oss et oversiktlig bilde av den generelle utviklingen til norske aviser under og umiddelbart etter krigen, i tillegg til at hun gjorde et dypdykk i historien til Osloavisen *Aftenposten* og lokalavisen *Glåmdalen*.

Avisoppgjøret i Norge, som på mange måter var et moralsk oppgjør, var en strid som utspant seg mellom de stansede og ikke-stansede avisene. Okkupasjonen hadde forrykket forholdene mellom de norske dagsavisene, fordi de ikke-stansede avisene hadde hatt mulighet til å erobre nye lesergrupper, nytt annonsemarked og dermed etablere og befeste sin posisjon i forhold til avisene som hadde stanset og måtte starte på nytt etter krigen.⁸ Det ble gjennomført en opprivende intern gransking innad i presseorganisasjonene, som skulle undersøke holdninger og handlinger som hadde forekommet blant den enkelte journalist og redaktør under okkupasjonen. Den interne granskingskomitéen til Norsk Presseforbund (NP) fikk navnet *Æresretten*. Tre personer, to jurister og en pressemann, fikk i oppgave å undersøke om det fantes

⁵ Kjetil Lismoen, "Krigen: så nærme og langt unna," *Aftenposten*, 15.04.2015 2015,

<https://www.aftenposten.no/meninger/kommentar/i/m8pv/Krigen--sa-narme-og-langt-unna>.

⁶ Guri Hjeltnes, "Etter freden kom krigen - i avisenes spalter," *Norsk Mediehistorisk Tidsskrift*, no. 13 (2010), <http://www.presetidsskrift.no/content/uploads/pub/2010/06/nr-13-copy.pdf>.

⁷ Hjeltnes, *Avisoppgjøret etter 1945*, 11.

⁸ Hjeltnes, *Avisoppgjøret etter 1945*, 324.

journalister hvis rolle under krigen hadde vært tvilsom. Undersøkelsene ble gjort ved at den nedsatte komitéen sendte ut spørreskjemaer til NPs lokale foreninger, som fikk ansvaret for å dele ut skjemaene til pressemenn i de ulike regionene. Etter at Æresretten hadde samlet inn nødvendig informasjon, gav den en innstilling til NPs hovedstyre, som til slutt tok en avgjørelse angående reaksjoner overfor den enkelte journalist.⁹ Æresretten hadde en utfordrende jobb og fikk erfare at det var vanskelig å samle inn informasjon om enkeltpersoner. Det falt ikke lett for folk å skulle angi en kollega, en venn eller en nabo, noe som fikk betydning for hvilke opplysninger Æresretten satt igjen med. På tross av disse utfordringene ble arbeidet ferdigstilt i 1949, og resultatet var at til sammen 118 pressemenn ble ekskludert fra NP i kortere og lengre perioder.¹⁰ Ifølge historiker Rune Ottosen var nedsettelsen av Æresretten en pragmatisk løsning. Ottosen mener at den ikke var en ideell ordning, da den ikke hadde noen makt i strafferettslig forstand, men den var «bedre enn ingenting».¹¹ Ifølge Hjeltnes hadde Æresretten først og fremst karakter av selvjustis.¹²

Parallelt med at Æresretten arbeidet med en intern gransking, nedsatte norske myndigheter en granskingskomité, Riksadvokatens Aviskomité, som skulle undersøke aviseiernes ansvar for måten de ikke-stansede avisene hadde blitt drevet på under krigen.¹³ Undersøkelsen omfattet også de økonomiske forholdene innad i avisene fordi veksten de ikke-stansede avisene hadde hatt under krigen, var av signifikant betydning for hvordan det norske presselandskapet så ut i 1945. Det ble gjennomført en omfattende etterforskning i etterkrigsårene, og det var flere faktorer som ble avgjørende for avisoppgjørets resultat. En av disse faktorene var den politiske utviklingen i Norge etter 1945. Gjennom *Fellesprogrammet av 1945* stod samarbeid, gjenreising og forsoning i fokus og det ble derfor umulig å følge en konfrontasjonslinje i avisoppgjøret. Eksisterende motsetninger skulle dempes, landet skulle gjenreises, og avisene skulle inngå i denne prosessen¹⁴. En annen betydningsfull faktor var avstanden i tid, fra krigens slutt og til avisoppgjøret stod ferdig. Prosessen rundt avisoppgjøret var arbeidskrevende, og ettersom avisoppgjøret bare var et av mange rettslige oppgjør i Norge etter krigen, trakk prosessen ut i tid. Dette er forhold som ser ut til å ha vært medvirkende for den milde karakteren det norske avisoppgjøret fikk til slutt. Guri Hjeltnes hevder at det er et

⁹ Hjeltnes, *Avisoppgjøret etter 1945*, 71-71; Rune Ottosen, *Fra fjærpenn til Internett*, ed. Åsta Brenna (Aschehoug, 1996), 212.

¹⁰ Hjeltnes, *Avisoppgjøret etter 1945*, 94-95; "Norsk krigsleksikon 1940-45," in *Norsk krigsleksikon*, ed. Hans Fredrik Dahl et al. (Cappelen, 1995), 456.

¹¹ Ottosen, *Fra fjærpenn til Internett*, 212-13.

¹² Hjeltnes, *Avisoppgjøret etter 1945*, 68.

¹³ Hjeltnes, *Avisoppgjøret etter 1945*, 97.

¹⁴ Hjeltnes, *Avisoppgjøret etter 1945*, 238.

vanlig trekk med opprørs og forræderibevegelser at «når forholdene normaliserer seg» og når folk får krigen på avstand oppstår det et «psykologisk behov for å bli ferdig med fortiden og det som ble skapt».¹⁵ Likevel må avtalen med Aftenposten, Norges største avis, ses på som den mest avgjørende faktoren for utfallet i avisoppgjøret. Riksadvokatens aviskomité kom i utgangspunktet frem til at 45 aviser hadde hatt et så stort overskudd under okkupasjonen at det var rimelig med et inndragningsbeløp.¹⁶ Dette var hegemoniske aviser som hadde hatt en ren monopolposisjon på annonse – og abonnementsmarkedet under krigen og like etter. Dermed så fremtiden langt lysere ut for disse avisene enn for konkurrentene som måtte etablere seg på nytt. Men når Erstatningsdirektoratet kom til enighet med Aftenposten om at de skulle slippe unna med å betale 100 000 kr i inndragningsbeløp, måtte resultatet for de andre ikke-stansede avisene stå i forhold til resultatet for Norges største avis. Dermed endte oppgjøret med at 53 av 74 saker mot norske aviser ble henlagt. Det totale ansvarsbeløpet som de ikke-stansede avisene måtte betale inn til statskassen, var på 1,5 millioner, mens de stansede avisene fikk 6,5 millioner utbetalt i erstatning fra krigsskadetrygden og Justisdepartementets Oppgjørsavdeling.¹⁷ Kanskje var det mye som ble lagt lokk på fordi forsoning ble sett på som det viktigste.

Arbeidet til Hjeltnes har kastet nytt lys både over det norske presselandskapet under krigen og det hemmeligholdte oppgjøret. Likevel er det fortsatt mange enkeltavisers reise som er ukjent, og det finnes flere historier å ta tak i. I denne oppgaven har jeg derfor valgt å se nærmere på utviklingen i lokalavisen VA under andre verdenskrig, og problemstillingen som den søker å besvare, vil i hovedsak dreie seg om avisas drift i perioden etter 9. april 1940 frem til 8. mai 1945. De internasjonale og nasjonale hendelsene fra 1. september 1939 er likevel viktige for å forstå utviklingen i Norge under krigen, og derfor vil tiden frem til krigsutbruddet 9. april også bli viet oppmerksomhet. Et særlig fokus vil likevel være VAs drift mellom 9. april 1940 og 8. mai 1945. Formulert i en setning kan vi si at spørsmålet oppgaven egentlig søker å finne svar på er hvordan VA forholdt seg til nyordningen av den norske presse under okkupasjonen.

1.3 Kilder og litteratur

På tross av at tyskerne brente store mengder arkivsaker da krigen nærmet seg slutten og deres nederlag var et faktum, er betydelige arkiver bevart og det eksisterende kildematerialet fra

¹⁵ Hjeltnes, *Avisoppgjøret etter 1945*, 227.

¹⁶ "Norsk krigsleksikon 1940-45," 33.

¹⁷ Hjeltnes, "Etter freden kom krigen - i avisenes spalter."

okkupasjonstiden omfattende.¹⁸ Denne oppgaven baserer seg på to hovedkilder, supplert med materiale fra tidligere forskning og annet materiale som har dukket opp underveis i undersøkelsen. Den første hovedkilden er en landssviksak hentet fra landssvikarkivet og den andre hovedkilden er utgivelser av avisen VA i perioden 1939-1945. Etter hvert som sentrale navn har dukket opp har jeg i mindre utstrekning benyttet meg av ytterligere to landssviksaker. I det følgende vil jeg gjøre rede for kildebruken som ligger til grunn for denne oppgaven og utfordringer knyttet til bruken av disse kildene.

1.3.1 Utvalg og avgrensing

Med utgangspunkt i min problemstilling og de rammene som ligger til grunn for en masteroppgave, har jeg i behandlingen av mitt kildemateriale gjort noen utvalg og avgrensinger som må tydeliggjøres før vi går videre. Landssviksaken som står mest sentral i dette arbeidet, er saken mot Alfred Syverud, fordi han arbeidet som statens presseleder for Nordland fra høsten 1940 og frem til krigens slutt. Syverud ble født i Løiten 29. oktober 1894 og etter endt utdanning fikk han sin første redaktørjobb i Drammen i 1924. I 1932 flyttet han til Bodø og overtok jobben som redaktør for bladet Nordland, en jobb han satt i frem til avisen gikk inn våren 1943. Før han flyttet til Bodø hadde Syverud sittet som fylkessekretær i Bondepartiet i Buskerud, og han samarbeidet med Quisling mens han enda var tilknyttet samme parti.¹⁹ Syveruds holdning til det tyske naziregimet hadde vært tvetydig i årene før krigsutbruddet, men i 1940 meldte han seg inn i NS og samarbeidet velvillig med den tyske okkupasanten.²⁰ Som presseleder i Nordland under andre verdenskrig hadde Syverud ansvaret for alle avisene som kom ut i Nordland. Dette innebar å «drive etterkontroll og påse at avisene politisk stod for «den nye tid»», nøye oppfølging av avisene slik at han kunne påtale eventuelle overtramp og feilsteg, samt å «levere stoff og se til at NS-stoff ble presentert som tiltenkt». Utover dette «rapporterte han og førte statistikk fra fylket og til Pressedirektoratet».²¹ Disse elementene gjør landssviksaken mot Syverud sentral i tilknytning til min oppgave. Den jevnlige korrespondansen med VA, samt rapportene om hvorvidt avisen opptrådte i tråd med «den nye tids politikk» danner et viktig grunnlag for å kunne si noe om hvordan VA forholdt seg til nyordningen av pressen under andre verdenskrig.

¹⁸ *Håndbok for Riksarkivet*, ed. Knut Johannessen, Ole Kolsrud, and Dag Mangset (Ad Notam Gyldendal, 1992), 481.

¹⁹ Steinar Aas, "Motstand, ruin, okkupasjon og oppgjør: (1940-1945)," in *Start pressen! : avisene i Bodø gjennom 150 år*, ed. Wilhelm Karlsen et al. (Trondheim: Akademika forl., 2012), 86.

²⁰ Svein Lundestad, "Klassekamp og aviskamp (1920-1940)," in *Start pressen! : avisene i Bodø gjennom 150 år*, ed. Wilhelm Karlsen et al. (Trondheim: Akademika forl., 2012), 83.

²¹ Aas, "Motstand, ruin, okkupasjon og oppgjør: (1940-1945)," 90.

Det samlede kildematerialet fra saken mot Syverud er stort og utgjør hele tre bokser med dokumenter fra Riksarkivet, men jeg har i denne sammenheng valgt ut og gått gjennom dokumentene som har vært mest relevant for min studie. Dette innebærer i hovedsak brevkorrespondanser mellom Syverud og avisene i Nordland, korrespondanser mellom Syverud og andre sentrale aktører i fylket og korrespondanser mellom Syverud og de sentrale styringsinstansene. Herunder finner man blant annet Pressedirektoratet, Presseabteilung, ulike fylkesførere, andre presseledere, samt redaktører og andre sentrale skikkelser i tilknytning til de ulike avisene.

Når det kommer til avisutgivelsene av VA, har jeg valgt å ta utgangspunkt i perioden 1939-1945, men seks år med utgivelser gir et omfattende materiale og jeg har derfor gjort noen utvalg også innenfor denne perioden. Jeg har valgt å se nærmere på utviklingen i avisen fra høsten 1939 og frem til sommeren 1940 for å se etter forskjeller før og etter det tyske angrepet på Norge 9. april 1940. Videre i undersøkelsen har jeg sett nærmere på perioder med sentrale historiske hendelser som hadde betydning for krigsutviklingen, utslagsgivende nasjonale begivenheter fra okkupasjonstiden, samt viktige og betydningsfulle regionale hendelser. Utover dette har jeg, med bakgrunn i funn gjort i andre deler av kildematerialet, gått gjennom avisutgivelser og saker som fikk oppmerksomhet fra styringsapparatet i Norge under krigen. Jeg har valgt en kapittelinndeling der jeg ser nærmere på redaktørperioder og hvilke manøvrer som fant sted under den enkelte redaktør fordi det lå mye ansvar på redaktørene. Det kunne dermed være forskjeller i driften under ulike redaktører. Valg av hendelser og utviklingstrekk vil bli presentert i innledningen av hvert kapittel slik at de knyttes til den redaktørperioden da de fant sted.

1.3.2 Landssviksaker

I dag utgjør landssvikarkivet til sammen 1150 hyllemeter med saksmappene til de personene som ble etterforsket i forbindelse med rettsoppjøret etter okkupasjonen. Disse saksmappene varierer både i omfang og oppbygging, og i mange tilfeller møter man et konglomerat av dokumenter som er hentet fra mange arkiver. Årsaken er at «etterforskere, politi og påtalemyndighet gjennomtrålte departementets – og NS-arkiver, tyske arkiver og arkivene etter de norske eksilmyndigheter i sin jakt på beviser mot landssvikere og krigsforbrytere».²² En fordel med dette er at kildematerialet allerede er gjennomgått og at relevante dokumenter har blitt samlet på et sted. I tillegg til at landssviksakene er informative, kan de utgjøre et bredt

²² *Håndbok for Riksarkivet*, 527-28.

kildegrunnlag i forskning fordi opplysningene er hentet fra flere ulike instanser. Det betyr at de, utover å gi informasjon om den personen som ble straffeforfulgt, kan gi et innblikk i samfunnet som personen beveget seg i, samt informasjon om andre aktører som var sentrale i dette samfunnet. Okkupasjonsregimets maktstrukturer med mange ulike kontrollorganer stilte høye krav til kommunikasjon mellom de ulike instansene. Et eksempel på dette er den aktive brevkorrespondansen som fant sted, både mellom personer i maktposisjoner og mellom ledere og deres underordnede. Slike kilder kan være med på å gi et nyansert bilde av ulike aktørers motiver og handlinger i den unntakstilstanden som okkupasjonstiden var.

Bruken av landssviksaker som kilder bærer også med seg noen utfordringer. Historiker Ole Kristian Grimnes har problematisert bruken og poengtert at selv om kildematerialet som ble brukt ved oppgjørene stammer fra okkupasjonstiden, har det blitt omgruppert for å møte et oppgjørsbehov etter krigen.²³ Samlingen av dokumenter fra ulike instanser, som jeg nevnte ovenfor, bringer altså ikke bare med seg fordeler. Når dokumenter fra forskjellige steder samles, betyr det at de har blitt tatt ut av den sammenhengen de en gang stod i. Så selv om oppgjørene danner en inngangsport til okkupasjonshistorien, gjenspeiler de også de nye tendensene og holdningene som gjorde seg gjeldende i det norske samfunnet i etterkrigstiden.²⁴ I landssviksakenes gjenspeiling av den umiddelbare etterkrigstid ligger også deres begrensning. Det norske samfunnet hadde behov for et oppgjør, og det eksisterte et behov i samtida for en reaksjon mot de som hadde utvist unasjonale holdninger og umoralsk atferd under krigen. Parallelt med dette dukket spørsmålene om hva som hadde vært umoralsk atferd og unasjonale holdninger opp. Ifølge Grimnes må oppfatninger om hva som var legitim okkupasjonsatferd ha vært i endring underveis i krigen, noe som har gjort dem mer bredspektret og diffuse enn de som ble lagt til grunn i oppgjørets time. Alle som ble dømt etter krigen fikk betegnelsen «landssvikere», og for mange av dem, spesielt for passive NS-medlemmer, må dette stemplet ha vært en tyngre bær å bære enn den begrensede dommen fra rettsoppgjøret.²⁵ Historiker Knut Einar Eriksen berørte det samme temaet i det siste bindet av *Norge i Krig*, og kom frem til at den sosiale boikotten og represaliene som fulgte må ha vært den verste straffen å bære for den den dømte og familien.²⁶

Dette bringer meg inn på et annet moment, som er viktig å ta med seg ved behandlingen av saksdokumenter som omhandler enkeltpersoner og deres handlinger, nemlig personvern.

²³ Ole Kristian Grimnes, "Kollaborasjon og oppgjør," in *I krigens kjølvann: nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid*, ed. Stein Ugelvik Larsen (Universitetsforl., 1999), 53.

²⁴ Grimnes, "Kollaborasjon og oppgjør," 53.

²⁵ Grimnes, "Kollaborasjon og oppgjør," 54.

²⁶ Knut Einar Eriksen, *Frigjøring*, ed. Magne Skodvin (Aschehoug, 1987), 253.

Rettsoppgjøret etter andre verdenskrig, som omfattet nærmere 93 000 nordmenn²⁷, grep dypt inn i folks liv og kan selv i dag være en belastende faktor for de berørte og deres etterkommere. Likevel gjør avstanden i tid at vi går mot mer og mer åpenhet rundt disse kildene, der personvernet har vært betydelig vektlagt i mer enn 70 år. Da landssvikarkivet ble åpnet for allmenheten 1. januar 2015, uttalte riksarkivar Inga Bolstad at landssvikarkivet gir tilgang til et historisk kildemateriale som gir rom for en offentlig opplyst debatt og at disse momentene veide tyngre enn personvern hensynet som frem til da hadde stått så sterkt.²⁸ Med noen unntak er altså landssviksakene i dag fritt tilgjengelig for alle, og ingen av de tre sakene jeg har benyttet meg av i denne studien, inneholder taushetsbelagte opplysninger. Det viktigste for meg i arbeidet med denne oppgaven har derfor vært å ha et kritisk blikk på kildene, samt å vise varsomhet rundt det som fortsatt, den dag i dag, er et sensitivt tema.

1.3.3 Drivkrefter og motiver

Jeg vil i hovedsak anvende landssviksakene til å øke min kunnskap om forholdene i og rundt VA under okkupasjonen, og for å få en forståelse av hvilke motiver som lå bak de ulike aktørenes handlinger. I så måte står mine undersøkelser i et motsetningsforhold til undersøkelsene rettsinstansene foretok i samtiden, der målet var å konkludere med hvem som hadde utvist umoralsk atferd og unasjonale holdninger under okkupasjonen. Hvilke drivkrefter lå bak valgene redaktørene gjorde? Styrte de VA gjennom en nazistisk ideologi eller må forklaringen søkes i andre motiver? For senere å kunne besvare disse spørsmålene vil jeg se nærmere på noen eksisterende definisjoner som kan være til hjelp.

Den britiske fascismeforskeren Roger Griffin har forsøkt å definere den nazistiske og fascistiske ideologiens egenart gjennom bruken av begrepet «palingenetisk ultranasjonalisme». «Fascism is a genus of political ideology whose mythic core in its various permutations is a palingenetic form of populist ultranationalism».²⁹ «Med «palingenetisk», som er et begrep hentet fra gresk, mener Griffin å finne et revolusjonært element i all fascisme».³⁰ Ifølge denne teorien var de ideologisk overbeviste aktørene drevet av troen på at noe nytt skulle oppstå fra noe gammelt gjennom en nasjonal «gjenfødelse». Når jeg i det videre arbeidet skal se nærmere på drivkreftene til sentrale aktører som var tilknyttet VA se om jeg kan finne igjen noen av elementene Griffin trekker frem og på den måten teste om teorien kan være til hjelp for meg.

²⁷ *Håndbok for Riksarkivet*, 527.

²⁸ Inga Bolstad, "Derfor åpner vi landssvikarkivet," (2015). <https://www.nrk.no/ytring/derfor-apner-vi-landssvikarkivet-1.12124513>.

²⁹ Roger Griffin, *Fascism. An Introduction to Comparative Fascist Studies* (Cambridge: Polity Press, 2018).

³⁰ Steinar Aas and Baard Herman Borge, *Krigen i Nord og Nasjonal Samling*.

Men hva med de som ikke var ideologisk overbeviste nazister? Martin Steffensen har i sin masteroppgave *Kollaborasjon, rettsoppgjør og krigsviktig bistand* gjort rede for det sammensatte kollaborasjonsbegrepet og sett nærmere på hvilke typer samkvem som fant sted mellom okkupant og okkupert i Norge under krigen. Vi skal ikke i denne sammenheng se nærmere på det han har skrevet om «ideologisk» kollaborasjon, men ta for oss andre former for kollaborasjon, som ikke kunne forklares ut fra ideologiske faktorer. Steffensen mener:

Den interessemaksimerende kollaboratør samarbeidet frivillig med okkupasjonsmakten for å forbedre sin egen posisjon, for eksempel ved å tjene penger eller oppnå andre fordeler. Den pragmatiske valgte samarbeid fordi dette var det minste ondet, og fordi det var nødvendig for å holde hjulene i gang under okkupasjonen, mens den tvangsbaserte kollaborasjonen kom til som følge av frykten for de represaliene som kunne oppstå dersom man nektet.³¹

Den interessemaksimerende kollaboratør, omtalt som opportunist ved noen anledninger, vil sammen med de øvrige begrepene presentert i dette avsnittet bli brukt videre i oppgaven når ulike motiver skal søkes og forstås og forklares.

1.3.4 Aviser

«Avisene har tatt tidas puls, dei representerer det samtidige samfunnet»³², skriver historiker Hallvard Tjelmeland når han skal begrunne hvorfor aviser har vært og er en så viktig kildekategori for historikere. Fordelen med aviser er at de gir et bredt kildegrunnlag som, avhengig av hvordan man benytter seg av dem, kan brukes til å finne informasjon både om hva som ble skrevet og hvorfor det ble skrevet. Benyttet som beretning kan en avis fortelle om bestemte begivenheter som har funnet sted, og ved anvendelse av avisen som levning, kan man få et innblikk i den virkeligheten avisen ble til i eller det miljøet som avisen var en del av.³³ I det første tilfellet er det viktig å se nærmere på beretningens sannhetsinnhold for å finne ut i hvilken grad og i hvilken retning avisstoffet må antas å være farget av bestemte synspunkter, meninger og interesser. I det andre tilfellet er det derimot viktig å kartlegge hvem avisen representerer, hvilke samfunnslag og partier, og hvor stor innflytelse den har på samfunnet den er en del av.³⁴

³¹ Martin Steffensen, "Kollaborasjon, rettsoppgjør og krigsviktig bistand" (Masteroppgave Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, 2018).

³² Hallvard Tjelmeland, "Aviser som historisk kilde," *Norsk Mediehistorisk Tidsskrift*, no. 3 (2004): 114.

³³ Knut Kjeldstadli, *Fortida er ikke hva den en gang var* (Oslo: Universitetsforlaget, 1999), 170-71; Hans Fredrik Dahl, *Mediehistorie : historisk metode i mediefaget* (Oslo: Damm, 2004), 61-62.

³⁴ Edvard Bull, "Den moderne pressen som historisk kilde. Nogen grunnlinjer, ut fra norsk materiale.," (03.10.2015 1929). <https://www.mediehistorisk.no/den-moderne-pressen-som-historisk-kilde-nogen-grunnlinjer-ut-fra-norsk-materiale/>.

Ifølge historiker Edvard Bull er det den samme art av undersøkelser som må gjøres både når man benytter en avis som levning og når man benytter den som beretning, fordi det i begge tilfeller kreves kjennskap til den enkelte avis' stilling og forhold. Kjennskap til norsk pressehistorie vil i så måte være avgjørende for å kunne utnytte det kildestoffet som en avis har å by på.³⁵ I min undersøkelse vil utviklingen av den norske partipressen som et medium til massekonsum utover 1900-tallet danne et viktig bakteppe for å forstå de dyptgripende omveltningene som okkupasjonen førte med seg for den norske presse. Samtidig som en undersøkelse av disse omveltningene, med sensur, kontroll og overvåking, er nødvendig for å kunne ha et kildekritisk blikk på avismaterialet som benyttes. En faktor som gjør dette forarbeidet så viktig og som reiser kildekritiske problemer ved bruken av aviser som kilder, er at aviser er det vi kan kalle en kollektiv kilde. I mange tilfeller, selv når artikler og saker avsluttes med en signatur, er det vanskelig å vite hvem som snakker gjennom avisspaltene. Det kan være en redaktør, en journalist, et parti eller andre interesser³⁶, og i de norske avisene som fortsatte å komme ut under andre verdenskrig var det i stor utstrekning den tyske okkupasjonsmakten som snakket.

I denne undersøkelsen vil VA i perioden 1939-45 være viktig, både benyttet som levning og som beretning. I lys av min problemstilling ønsker jeg å bruke avisen, supplert med det øvrige kildematerialet, til å se nærmere på hvor godt tyskerne lyktes med ensrettingen av VA og hvordan avisen forholdt seg til påleggene fra okkupasjonsmakten. En gjennomgang av avisinnholdet i perioden vil være viktig for å finne ut om avisen valgte en samarbeidslinje eller om de forsøkte å finne veier utenom restriksjonene som var lagt på dem. I tilknytning til dette, og for å gi oppgaven substans, er en målsetning også å kunne presentere et bilde av det samfunnet avisen kom ut i og dermed var en del av. Den omfattende ensrettingen av den norske presse under andre verdenskrig medførte at det i hovedsak var tysk propaganda som gjennomsyret avisene som utkom under hele okkupasjonen. En ren tekstanalyse av avisstoffet i perioden har derfor ikke vært aktuelt, da store mengder av avisstoffet bare var en videreformidling av saker som avisen var pålagt av okkupasjonsmakten å trykke. Et annet moment som taler mot denne tilnærmingen, i dette tilfellet, er at man i hovedsak blir sittende og studere det som kom på trykk. Men hva med det som ikke ble trykket? Selv om papirrasjoneringen under krigen var «et middel i statens hånd», som regulerte sidetallet til

³⁵ Bull, "Den moderne pressen som historisk kilde. Nogen grunnlinjer, ut fra norsk materiale.."

³⁶ Bull, "Den moderne pressen som historisk kilde. Nogen grunnlinjer, ut fra norsk materiale.."; Dahl, *Mediehistorie : historisk metode i mediefaget*, 61-62.

avisene som utkom og til dels stanset hele utgivelser³⁷, kan det ha gitt handlingsrom i form av at aviser var nødt til å gjøre stoffutvelgelse. En slik stoffutvelgelse må også ha vært svært aktuell for aviser som ikke utkom daglig, slik som VA som frem til høsten 1942 utkom tre dager i uka og deretter bare to dager i uka frem til 1945. Aviser som forsøkte å manøvrere under tysk ledelse, kan i vel så mange tilfeller som de har begått overtramp og trykket saker de ikke fikk lov å trykke, ha sabotert ved å unnlate å trykke pålagte saker.

Den kombinerte bruken av aviser og landssviksaker har altså stått sentralt i dette arbeidet for å kunne si noe om hvordan VA forholdt seg til tyskernes nyordning av norsk dagspresse. Avisen i seg selv er lite nyttig som kilde til informasjon om det som skjedde, men vi kan godt få et innblikk i driften av å studere det som kom på trykk. Rapporter om hvordan avisen opptrådte, kombinert med brev til redaktører og redaksjon har gjort det mulig å undersøke hvorvidt avisen lot seg kue og ble gjort til et redskap for okkupasjonsmakten, eller om det ble utført sabotasjeforsøk i form av overtramp eller at avisen unnlot å følge pålagte direktiver.

1.4 Tidligere forskning

1.4.1 Avisenes samfunnsrolle i endring

Den norske pressen gjennomgikk store endringer på slutten av 1800 – tallet og begynnelsen av 1900-tallet, i en periode der mye forandret seg for Norge som nasjon. Det politiske landskapet endret seg betraktelig med løsrivelsen fra Sverige, innføringen av et parlamentarisk system og fremveksten av politiske partier. Parallelt med denne utviklingen ble det norske samfunnet modernisert, og det foregikk en rivende teknologisk utvikling som bandt det langstrakte landet tettere sammen. Avisene spilte en viktig rolle i Norge gjennom hele 1800-tallet, men da som et medium tilgjengelig for samfunnets elite. Rundt århundreskiftet, med utviklingen av ny trykketeknologi, nye og raskere kommunikasjonsmidler og produksjonen av papir av høyere kvalitet utviklet avisene seg til å bli et produkt for massekonsum.³⁸ Avisene fikk i denne perioden også en helt annen posisjon i samfunnet med politisering og utviklingen av partipressen. De fleste avisene som kom ut, ble organer for partiet de var tilknyttet og var ofte finansiert av disse. Det var store forskjeller i måten de ulike avisene var organisert på, men det

³⁷ Dahl, *Mediehistorie : historisk metode i mediefaget*, 122-23.

³⁸ Rune Ottosen and Henrik Grue Bastiansen et.al., *Norsk presses historie : 1-4 (1660-2010) : B. 2 : Parti, presse og publikum : 1880-1945* (Oslo: Universitetsforl., 2010), 7-8.

som var felles for avisene var at de vokste frem som organer med mye makt og politisk innflytelse i landet.³⁹

På 1930-tallet hadde norske aviser rukket å bli godt forankret i de etablerte politiske partiene og de fleste tok avstand fra de fascistiske bevegelsene i Europa i mellomkrigstiden. Den borgerlige presse og Arbeiderpressen var to motpoler på samme måte som de borgerlige partiene og Arbeiderpartiet var det, og en konsekvens av den partipolitiske forankringen var at norske journalister ikke utgjorde noen enhetlig gruppe da andre verdenskrig brøt ut. Professor i journalistikk Rune Ottosen har stilt spørsmålsteget ved betydningen dette og mangelen på en felles fagforening for journalister, hadde for veivalgene som ble tatt i norsk presse da krigen brøt ut. NP, som var den eneste organisasjonen som eksisterte ved krigsutbruddet, var en paraplyorganisasjon som organiserte både eiere, redaktører og journalister, men en kan vanskelig se for seg at aviseiere og journalister hadde akkurat de samme interessene. Et moment som avisøkonomi var trolig viktigere for aviseierne enn for de som arbeidet som journalister og for dem må videre drift av avisen ha stått sentralt. Journalistene hadde kanskje hatt behov for en organisasjon som i større grad la vekt på moralske valg og etiske standpunkter, og som hjalp dem i valget mellom å stå i en jobb eller å forlate den.⁴⁰ Mangelen på en enhetlig linje blant journalister gjør jobben med å undersøke holdninger og handlinger svært utfordrende. Ettersom individer i stor grad ble overlatt til seg selv når avgjørende valg skulle tas, kan man ikke generalisere rundt journalistenes og avisenes rolle under krigen. En annen årsak til dette er at norsk presse var uforberedt på det som kom. De ble tatt på senga, og uten en presseorganisasjon som la føringer for fortsettelsen, ble mye overlatt til den enkelte avis og til de enkeltindividene som skulle være med å drive avisen videre.

1.4.2 Okkupasjonsmakten tar kontroll med norsk presse

Guri Hjeltnes er blant dem som har forsket mye på norsk okkupasjonshistorie, med søkelys på norske dagsaviser som kom ut under krigen. Her inkluderes ikke den illegale presse. I *Avisoppgjøret etter 1945* skriver hun blant annet om avislandskapet i Norge før krigsutbruddet, om de drastiske endringene som den tyske okkupasjonen førte med seg og om det omstridte avisoppgjøret som fant sted etter krigens slutt. Den samme tematikken står sentralt hos Rune Ottosen, når han skriver kapitlet om andre verdenskrig i verket *Norsk presses historie*.

³⁹ Ottosen and Bastiansen et.al., *Norsk presses historie : 1-4 (1660-2010) : B. 2 : Parti, presse og publikum : 1880-1945*, 7.

⁴⁰ Rune Ottosen, "Jernhælen inn i Redaksjonen: Pressen i det okkuperte Norge," *Norsk Mediehistorisk Tidsskrift*, no. 13 (2010), <http://www.presetidsskrift.no/content/uploads/pub/2010/06/nr-13-copy.pdf>.

Før krigsutbruddet 9. april 1940 var den norske partipressen kjennetegnet ved avistetthet og politisk bredde. Pressen var tett forbundet med demokratiet som styreform og fungerte som viktig redskap både for makthavere og opposisjon. Pressen nådde ut til folk flest og selv på små steder fantes det opp til flere lokalaviser. Vesterålen er et godt eksempel på dette, da det ved krigsutbruddet utkom fire aviser i regionen.⁴¹ Avistettheten og den politiske bredden bidro til at meningsmangfoldet i Norge var stort. Men ettersom nazismen var en antipartibevegelse som skulle sentralisere alle beslutninger, fjerne lokalt selvstyre og sette en stopper for demokratiets meningsmangfold⁴², måtte ringvirkningene for norsk presse etter den tyske invasjonen bli av betydelig karakter. Den politiske nyordningen, med tysk ettpartiregime, førte dermed til at en mengde norske aviser ble stanset, mens mange av avisene som fortsatte å komme ut ble gjort til redskap for okkupasjonsmakten. På grunn av dets sentrale stilling i norsk politikk ble norsk presselandskap kartlagt av tyskerne i forkant av invasjonen. Fra okkupasjonsmaktens side ble det sett på som avgjørende å raskt få kontroll over norske nyhets- og informasjonskanaler, for å unngå at avisene, som nådde ut til så mange, motarbeidet det tyske regimet. I tillegg skulle de samme informasjonskanalene gjøres til redskaper for okkupasjonsmakten. Inndragningen av radioapparatene fra 1941 må ha forsterket avisenes betydning utover i krigen, både for den norske befolkning og for den tyske okkupasjonsmakten. Fra tysk side ble propaganda sett på som et helt sentralt våpen i krigføring, som ville bli utslagsgivende for krigens utfall. Den omfattende propagandaen i Norge skulle være med på å undergrave stridsmoralen og lojaliteten det norske folk hadde til eksilregjeringen.⁴³ I tillegg ble det lagt stor vekt på at nyhetsoppdateringene fra krigføringen skulle fremstille tyskerne som uovervinnelige, slik at nordmenn lettere ville akseptere sin skjebne og den kommende innlemmelse i et storgermansk rike.

Korvettkaptein Klaus-Friedrich Hahn ble allerede i mars 1940 utnevnt til å lede en propagandatropp til innsats i Norge. Hahn hadde nemlig norsk kone og han behersket derfor det norske språket godt. 1. og 2. april 1940 utarbeidet Hahn en plan for hva som skulle skje med norsk presse under tysk herredømme, og basert på hans notater ble instruksene for norsk presse forfattet.⁴⁴ Etter invasjonen av Norge 9. april 1940 ble først «militære grunnsetninger for pressen» etablert, deretter ble Rikskommissariatets Hauptabteilung für Volksaufklärung und Propaganda (HAVP) opprettet for å sørge for politisk sensur. Rikskommissariatet (RK), som

⁴¹ RA, L-sak 796/1945, Bodø Politikammer.

⁴² Ottosen and Bastiansen et.al., *Norsk presses historie : 1-4 (1660-2010) : B. 2 : Parti, presse og publikum : 1880-1945*, 359.

⁴³ "Norsk krigsleksikon 1940-45," 330-31.

⁴⁴ Hjeltnes, *Avisoppgjøret etter 1945*, 43.

var tyskernes utøvende maktorgan i Norge, ble ledet av rikskommissær Joseph Terboven gjennom hele okkupasjonen. Terboven var bare underlagt Hitler og hadde i realiteten diktatorisk myndighet i Norge. Selv om de umiddelbare tiltakene fra tysk side ga inntrykk av at de var godt forberedt på hva som møtte dem i Norge, var ikke tysk kunnskap om norsk presse veldig detaljert og okkupasjonsmakten ble nødt til å løse mange utfordringer underveis.⁴⁵

1.4.3 Tre sensurinstanser – Presseabteilung, Pressedirektoratet og Wehrmacht

Det tyske regimet opprettet et omfattende sensursystem i Norge, med tre ulike kontrollorganer. Norsk presse måtte gjennom de fem krigsårene forholde seg til den tyske Wehrmacht, det tyske Presseabteilung og det norske Pressedirektoratet. En ensrettet presse ble betraktet som en nødvendig forutsetning for en virksomfull propaganda⁴⁶, og propaganda ble i nasjonalsosialismen sett på som grunnleggende viktig for å vinne folkets gunst. Ifølge Ottosen ble pressen i Norge fullstendig underkastet tysk og norsk NS' innholdskontroll, i tillegg til å bli underlagt nitid bransjekontroll og avviklet som differensiert partipresse.⁴⁷ De tre kontrollorganene pressen måtte forholde seg til, som vil bli gjort rede for i det følgende, er et eksempel på hvordan nasjonalsosialismen som styreform viste sin karakter i Norge. Med overlappende ansvarsområder og mange personlige initiativer, både fra tyskere og norske NS-medlemmer, fikk ensrettingen av den norske pressen et noe kaotisk preg.

Den tyske presseavdelingen i Norge, Presseabteilung, ble opprettet i april/mai 1940 som en underavdeling av HAVP. Presseavdelingen ble ledet av Hans Moser og den hadde det siste og avgjørende ord når det gjaldt styringen av norsk presse. Presseabteilung stod for alt fra direkte inngrep eller stenging av enkeltaviser, til personutskiftninger med oppsigelser eller arrestasjoner av journalister, men særlig viktig var spredningen av tysk propaganda.⁴⁸ For å sikre spredningen av propaganda la okkupasjonsmakten umiddelbart press på og tok kontroll over viktige instanser som Norsk Rikskringkasting (NRK) og Norsk Telegrambyrå (NTB). Strømmen av meldinger fra NTB under tysk kontroll, som ble effektivisert ved hjelp av fjernskrivere som okkupasjonsmakten brakte med seg, ble hovedredskapet for ensrettingen av norske aviser.⁴⁹ Fra Presseabteilung, via NTB, ble det sendt ut daglige direktiver til redaksjonen i avisene, såkalte «Vertrauliche Tagesanweisung» (fortrolige daglige anvisninger) som i

⁴⁵ "Norsk krigsleksikon 1940-45," 417; Hjeltnes, *Avisoppgjøret etter 1945*, 43-44.

⁴⁶ Gunnar Tønjum Foss, *Den undertrykte presse: Bergenspressen og sensurapparatet 1940-1945* (Sigma, 1990), 7.

⁴⁷ Ottosen and Bastiansen et.al., *Norsk presses historie : 1-4 (1660-2010) : B. 2 : Parti, presse og publikum : 1880-1945*, 376.

⁴⁸ "Norsk krigsleksikon 1940-45," 328.

⁴⁹ Hjeltnes, *Avisoppgjøret etter 1945*, 49-50.

detaljerte ordelag forklarte hva avisene skulle trykke og hva de ikke skulle trykke.⁵⁰ Videre krevde Terboven to daglige rapporter fra Presseabteilung med utdrag fra Osloavisene og jevnlige rapporter fra de lokale sensurinstansene fra Befälshaber i Sicherheitspolizei (SIPO). Ut fra disse avgjorde han ofte personlig hvordan en «ulydig» avis skulle staffes, hvorav advarsler, påtaler, bøter, frihetsstraffer eller avisforbud var de mest vanlige straffemetodene.⁵¹

I tillegg til direkte inngrep knyttet til innholdet i avisene fastsatte Presseabteilung også rammevilkår for pressens ressursbruk. Herunder var papirrasjoneringen sentral, da avisene etter hvert som papirmangelen ble prekær, måtte redusere både antall sider og antall ukentlige utgivelser.⁵² Med nedgang i papirproduksjon og papirdistribusjon måtte Pressedirektoratet fra tidlig 1942 redusere papirforbruket til pressen. Konsekvensene for avisene var nedskjæring i format og kutt i annonser, noe som igjen førte til tap av inntekter. Et eksempel som tydeliggjør omfanget av disse nedskjæringene, var at høsten 1943 var den samlede norske presses papirforbruk på nivå med det Aftenposten alene brukte før krigen.⁵³ I denne sammenheng er det likevel viktig å huske at okkupasjonsårene skapte opplagsvekst for avisene som fortsatte å komme ut. VA som hadde et opplag på 1000 aviser i 1939 økte i løpet av okkupasjonsårene opplaget til 3100 aviser i 1945.⁵⁴ For selv om pressens troverdighet falt under krigen, var det mange som stod på venteliste for å tegne seg abonnement på de største avisene og etterspørselen generelt var større enn i 1930-årene. Enkelte aviser profiterte sannsynligvis på at andre aviser i området hadde blitt stanset, men hovedårsaken til veksten var nok annonsene, og spesielt rubrikkannonsene. Som følge av vareknappheten og pengerikelihoodeteten som oppstod under krigen, utviklet det seg et byttemarked gjennom avisenes rubrikkannonser.⁵⁵ I vanskelige tider er det viktig for folk å få dekket sine grunnleggende behov på best mulig måte, og selv om folk hadde en del penger under krigen fantes det nesten ingenting å bruke dem på. Men avisabonnementer og annonser i avisene kunne pengene brukes til, og rubrikkannonsene ble for mange løsningen for å få byttet til seg varer de ikke kunne kjøpe for penger eller få tilgang til på andre måter.

For at tyskerne skulle lykkes med sin strategi for nyordningen av norsk presse, benyttet de seg av norske NS-medlemmer rundt om i landet. I tillegg til fordeler som at disse behersket

⁵⁰ Ottosen and Bastiansen et.al., *Norsk presses historie : 1-4 (1660-2010) : B. 2 : Parti, presse og publikum : 1880-1945*, 374; Hjeltnes, *Avisoppjøret etter 1945*, 58.

⁵¹ Foss, *Den undertrykte presse: Bergenspressen og sensurapparatet 1940-1945*, 25.

⁵² Henrik Grue Bastiansen and Hans Fredrik Dahl, *Norsk mediehistorie*, 2. utg. ed. (Oslo: Universitetsforl., 2008), 276.

⁵³ Hjeltnes, *Avisoppjøret etter 1945*, 51.

⁵⁴ Hjeltnes, *Avisoppjøret etter 1945*, 47.

⁵⁵ Hans Fredrik Dahl, "Da pressen ble kledd av," in *Fra Eidsvoll til Marienlyst: studier i norske mediers historie fra Grunnloven til TV-alderen*, ed. Øystein Meland and Henrik Grue Bastiansen (Høyskoleforl., 2001), 97-98.

språket eller allerede satt i vesentlige posisjoner, hadde tyskerne ifølge Hjeltnes en tanke om at ensrettingen av pressen ville gå mer smertefritt med nordmenn i sentrale stillinger.⁵⁶ Det norske Pressedirektoratet ble ved opprettelsen av Kultur- og folkeopplysningsdepartementet 26. september 1940 organisert som en egen avdeling og pressedirektør Anders Beggerud ble innsatt som øverste sjef. Denne presseavdelingen ble drevet av norske NS-folk og hadde ansvaret for å fastsette de daglige innenrikspolitiske innholdspåbud «Privat til red.»-direktiver⁵⁷, som under okkupasjonen ble sendt ut både fra Pressedirektoratet og Presseabteilung, samt å implementere Rikskommissariatets bransjeforordning. Innholdet i direktivene varierte, men en vesentlig del inneholdt presiseringer av faktafeil, innskjerpelser eller informasjon om kommende pressekonferanser og krav om rapportering av avisoppslag til Presseabteilung. De resterende direktivene grep inn i avisinnholdet og kunne være generelle påminnelser om påbud og forbud eller konkrete direktiver rettet mot politiske og dagsaktuelle saker. De norske direktivene fra Pressedirektoratet var ofte en oversettelse av det tyske.⁵⁸

NS opprettet også et eget organ for spredning av propaganda, som fikk navnet Norsk Artikkeltjeneste (NAT). NATs oppgaver var å distribuere gratis artikkelstoff rundt til landets aviser, som ble pålagt å publisere disse.⁵⁹ En av ringvirkningene for norsk presse var at de ble nødt til å forholde seg til innholdsinstruksjoner både fra Pressedirektoratet og fra Presseabteilung, som fungerte som to parallelle kontrollsystemer.⁶⁰ Hvorvidt dette var en fordel for okkupasjonsmakten eller for den norske presse, kan man undre seg over. To kontrollsystemer kan ha ført til økt grad av overvåking og dermed gjort det enklere å oppdage eventuelle overtramp fra avisenes side, men det kan også ha vært til fordel for avisene dersom det var uklart hvilket organ som hadde hvilke oppgaver. Hvis norske aviser evnet å utnytte dette som en svakhet, kan det ha økt graden av bevegelsesfrihet og gjort det enklere for aviser og manøvrere under tysk kontroll. I en liten avis som VA var det ikke mulig, med tanke på format og antall ukentlige utgivelser, og ta inn alt stoffet de fikk tilsendt. Her tok til og med presselederen i Nordland avisen i forsvar, da det sommeren 1941 kom frem at de hadde en stor bunke upublisert stoff liggende. En avis kunne jo ikke ta inn mer enn spalteplassen tilsa.⁶¹ Så spør det da om det var tilfeldig eller ikke, hvilket stoff som ble liggende ubrukt.

⁵⁶ Hjeltnes, *Avisoppjøret etter 1945*, 49-50.

⁵⁷ Også kjent som «Vertrauliche Tagesanweisung»

⁵⁸ Camilla Helena Wernersen, ""-Illojalitet vil bli bedømt og straffet deretter" : Norsk presse under nazistisk sensur" (Masteroppgave Universitetet i Oslo, 2006).

⁵⁹ Ottosen and Bastiansen et.al., *Norsk presses historie : 1-4 (1660-2010) : B. 2 : Parti, presse og publikum : 1880-1945*, 375.

⁶⁰ Ottosen and Bastiansen et.al., *Norsk presses historie : 1-4 (1660-2010) : B. 2 : Parti, presse og publikum : 1880-1945*, 374-76.

⁶¹ RA, L-sak 796/1945.

Etter Quislings lov av 26. februar 1942 om utgivelsen av trykt skrift, fikk Pressedirektoratet myndighet til å stanse aviser, rett til å avsette redaktører og fullmakt til å innsette egne folk i stedet. Altså oppgaver som tidligere hadde vært forbeholdt Presseabteilung og rikskommissær Terboven. Gjennom presselederne som var innsatt i de fleste fylker fikk Pressedirektoratet hyppige rapporter om hvordan de ulike avisene oppførte seg for å sikre at de fulgte «den nye tids» politikk.⁶² Selv om nyordningen av norsk presse førte med seg store omveltninger, var det mange norske dagsaviser som valgte å holde hjulene i gang. Det norske Pressedirektoratet har på tross av sine oppgaver blitt omtalt fra flere hold som et underbruk av Presseabteilung, med en viljesvak pressedirektør. De norske tiltakene var avhengig av tysk godkjenning, og det er usikkert hvorvidt Pressedirektoratet kunne ta avgjørelser på egenhånd.⁶³ Ifølge den svenske TT-korrespondenten Benkt Jerneck, som befant seg i Norge under krigen, var det slik at den norske pressedirektøren og hans medarbeidere fikk «mandat» fra Presseabteilung til å handle «på egen hånd» på en del tekniske områder.⁶⁴

Den militære pressesensuren som ble nevnt ovenfor var det den tyske væpnede styrken, Wehrmacht, som stod for. Wehrmacht krevde, i motsetning til Pressedirektoratet og Presseabteilung, forhåndssensur av meldinger som skulle trykkes. Før de kunne komme på trykk måtte militære meldinger godkjennes av Wehrmacht, slik at det bare var den tyske overkommandos versjon av krigens hendelser som nådde ut til folk. I tillegg til sensur av hva som skjedde ute på slagmarken, forbød Wehrmacht avisene å omtale tyske bevegelser, trykke stoff om installasjoner og byggeprosjekter, meteorologiske opplysninger og sensitiv logistikk (rutetider m.m).⁶⁵ Dette var nok et tiltak for å sikre spredningen av tysk propaganda, og kontroll med hvilken informasjon om krigsforløpet som nådde ut til den norske befolkningen. Samtidig var det viktig å forhindre spredning av informasjon som kunne hjelpe en fiendtlig styrke å rette angrep mot anlegg og utstyr av vital betydning. All informasjon som kunne gi de allierte styrkene noen som helst fordel i krigføringen, måtte stanses.

1.4.4 Maktstrukturer i nasjonalsosialismen og hvordan disse kom til syne i organiseringen av Norge

På den ene siden har vi altså pressesensuren som ble utøvd gjennom de etablerte instansene, men på den andre siden har vi et totalitært regime som blandet seg inn i pressens oppgaver og

⁶² Aas, "Motstand, ruin, okkupasjon og oppgjør: (1940-1945)," 90.

⁶³ Asbjørn Omberg, *Goebbels dikterte* (Alb. Cammermeyers forlag, 1945), 96.

⁶⁴ Benkt Jerneck and Sverre Mitsu, *Folket uten frykt* (Tanum, 1945), 175.

⁶⁵ Ottosen and Bastiansen et.al., *Norsk presses historie : 1-4 (1660-2010) : B. 2 : Parti, presse og publikum : 1880-1945*, 375-76.

som bidro til et komplekst og kaotisk styringssystem. Hva vet vi om dette regimet og hvordan fungerte det i praksis?

Nasjonalsosialismen som vokste frem i Det tredje riket i mellomkrigstiden var et uensartet fenomen og de sammensatte maktstrukturene som preget regimet er ulikt noe vi har sett hverken før eller siden. Den svenske historikeren Alf W. Johansson har sett nærmere på hvordan ulike historikere, etter andre verdenskrig, har møtt på utfordringer i forsøk på å etablere noen generelle teorier om det nazistiske fenomenet, nettopp på grunn av dets kompleksitet. Likevel vil det være nyttig for meg å ha en slik teoretisering å forholde meg til i dette arbeidet, for å undersøke om jeg kan finne igjen noen av de tidligere funnene i min empiri. Felles for de teoriene som har vokst frem er at man gjennom komparasjon har forsøkt å finne likhetstrekk og kontraster mellom nazismen og andre fascistiske retninger, eller mellom ulike totalitære regimers strukturelle oppbygging.⁶⁶ En slik fremgangsmåte kan være fordelaktig både når man søker det unike ved et fenomen og når man leter etter likhetstrekk med andre fenomener, fordi det vil være med på å styrke gyldigheten i det man søker å forklare.⁶⁷ I akkurat dette tilfellet har nazismens egenart gjort sammenligning problematisk, men det har likevel vokst frem noen rådende teorier og i mitt videre arbeid vil den anerkjente teorien til den britiske historieforskeren Ian Kershaw stå sentralt.

Utfordringene med å finne empiriske objekter som nazismen kan sammenlignes med har ført til at Kershaw, i tillegg til å sammenligne nazismen med andre fascistiske og totalitære regimer, har valgt å bruke en av Max Webers idealtyper som metodisk tilnærming. Konseptet «Charismatic authority» baserer seg på at en leder blir tilskrevet et sett med personlige, heroiske, egenskaper som han får sin autoritet fra. I et Tyskland som hadde lidd store nederlag i kjølvannet av første verdenskrig og Versailles, passet landets lengsel etter å returnere til sine glansdager og Hitlers lovnader om en ny storhetstid og et Volksgemeinschaft nesten perfekt sammen. Kershaw har kommet frem til at Hitlers personlighet og den rollen han spilte, var helt avgjørende for fremveksten av nasjonalsosialismen i Tyskland. Her står båndet mellom Hitler og hans «følgere» helt sentralt, fordi Hitlers makt, selv om den stammet fra hans personlige egenskaper, var betinget av de heroiske egenskapene som tilhengerne tilskrev ham.⁶⁸ Likevel er ikke denne karismatiske autoriteten alene nok til å forklare det nazistiske fenomenet. Selv om den streket opp retningslinjene for det nazistiske regimet er det helt nødvendig med et

⁶⁶ Alf W. Johansson, "Kulturlivet i tredje riket mindre övervakat än man länge trott," *Respons*, no. 13 (2017), <http://tidskriftenrespons.se/artikel/kulturlivet-tredje-riket-mindre-overvakat-man-lange-trott/>.

⁶⁷ Knut Kjeldstadli, "Nytten av å sammenlikne," *Tidsskrift for samfunnsforskning*, no. 5 (1988).

⁶⁸ Ian Kershaw, "Hitler and the Uniqueness of Nazism," *Journal of Contemporary History* 39, no. 2 (2004): 245-46, https://www.jstor.org/stable/3180723?seq=1&cid=pdf-reference#page_scan_tab_contents.

henblikk på den staten hvor den nye ideologien skulle settes ut i livet. Nazismen vokste nemlig frem i det Kershaw betegner som den mest moderniserte staten på det europeiske kontinentet.⁶⁹ Hitlers ikke-byråkratiske lederstil, som skulle institusjonaliseres på alle samfunnsområder, kolliderte med det eksisterende byråkratiet i Tyskland, og skapte et regime ulikt noe annet. Hitlers utopiske visjon om nasjonal gjenfødelse gjennom raserensking og etableringen av et tysk herredømme i Europa, kombinert med hans ikke-byråkratiske lederstil, la grunnlaget for at det tyske byråkratiet gikk mer og mer i oppløsning. Metaforen «feudal anarchy» blir brukt av Kershaw⁷⁰ til å beskrive det regimet som vokste frem under Hitler fordi personlige lojalitetsbånd, på bekostning av kompetanse, var avgjørende for hvem som ble sittende i viktige maktposisjoner. Videre ser Kershaw på hvordan kombinasjonen av «feudal anarchy» og «Charismatic authority» utspilte seg i praksis for aktørene som handlet under Hitler:

(The) anticipation of Hitler's presumed wishes and intentions (functioned) as 'guidelines for action' in the certainty of approval and confirmation for actions which accorded with those wishes and intentions.⁷¹

Nettopp dette, at det bare fantes retningslinjer og at Hitlers underordnede baserte seg på det de mente var hans ønsker, skapte rom for flere initiativtakere som handlet i håp om å vinne føreres gunst. De vage visjonene til Hitler åpnet opp for et stort handlingsrom for forskjellige aktører, som ved å tolke disse visjonene på ulike måter, konkurrerte med hverandre om en plass høyere opp i systemet.

Etter hvert som andre verdenskrig forløp, og etter hvert som tyskerne støtte på større utfordringer i sin krigføring, foregikk det en økende radikalisering av det tyske regimet. Hitlers visjoner kunne ikke rokkes ved; jødene skulle fjernes, på en eller annen måte, og tyskerne skulle erobre sitt Lebensraum. Men i takt med at denne visjonen ble fjernere og fjernere gikk også det som var igjen av et statlig system i oppløsning. I mars 1943 skrev Joseph Goebbels i sin dagbok om en «lederkrise» og snakket om at «the system of rule was unrescuable». Likevel poengterer Kershaw at Hitlers lederskap, selv om det ikke var kompatibelt med en enhetlig og strukturert statsadministrasjon med rasjonell beslutningstaking, var helt avgjørende for det tyske regimet. Og nettopp fordi nazismens egenverdi i så stor grad var knyttet til Hitler som person var det et regime helt ute av stand til å reproducere seg selv under en ny leder.⁷²

⁶⁹ Kershaw, "Hitler and the Uniqueness of Nazism," 246.

⁷⁰ Ian Kershaw, "'Working Towards the Führer.' Reflections on the Nature of the Hitler Dictatorship," *Contemporary European History* 2, no. 2 (1993): 106-07, https://www.jstor.org/stable/20081474?seq=1#page_scan_tab_contents.

⁷¹ Kershaw, "'Working Towards the Führer.' Reflections on the Nature of the Hitler Dictatorship," 116-17.

⁷² Kershaw, "'Working Towards the Führer.' Reflections on the Nature of the Hitler Dictatorship," 110.

Maktstrukturene som utviklet seg i Det tredje riket fikk nødvendigvis konsekvenser for hvordan det tyske regimet manøvrerte i områdene de okkuperte under krigen og ifølge Kershaw drev nazistene frem store omveltninger:

In the occupied territories, the so-called Nazi 'new order' drove the replacement of clearly defined structures of domination by the untrammelled and unco-ordinated force of competing power groups to unheard of levels.⁷³

Invasjonen av Norge 9. april 1940 medførte endringer i det eksisterende statsapparatet, men det skulle vise seg å bli en utfordring for tyskerne å etablere et system som fungerte godt. Stortinget og regjeringen ble avvirket, men byråkratiet, administrasjonene og til og med fagbevegelsen fortsatte å eksistere på lik linje med mange avisredaksjoner. Den tyske organiseringen ble gjennomført ved at innflytelsesrike personer fra ulike nivåer NSDAPs partiapparat, personer fra de tyske riksdepartementene og personer fra økonomiske interessegrupper fikk sette sitt personlige preg på strukturen. Når tyske eksperter på forvaltning og økonomi, etter rikskommisærens initiativ, fikk relativt frie tøyler til å bygge opp sine avdelinger etter egne behov, statuerer dette et eksempel på «kreftenes frie spill» også i Norge.⁷⁴

Historikerne Magne Skodvin og Berit Nøkleby er blant dem som har sett nærmere på denne oppbyggingen og på både rivaliseringen mellom den tyske og den norske grenen av okkupasjonsstyret og rivaliseringen innad i den tyske grenen. Selv om det var klart at det var RK som hadde ansvaret for det sivile styret av Norge, var oppgavene mange og sammensatte, og det nasjonalistiske Führer-styret gjorde det vanskelig å skille strengt mellom militære og politiske oppgaver⁷⁵. Dette, kombinert med Terbovens høye personlige ambisjoner, bidro til at Terboven fikk et konfliktfylt forhold til flere.

Terbovens forhold til Wehrmacht ble preget av hans forsøk på å skaffe seg militær autoritet i Norge, et forsøk som også påvirket hans relasjon til SS. Organisasjonen hadde en politisk tyngde bak seg som gjorde at de kunne gå utenom Terboven, selv om Norges SS egentlig var innebygd i Terbovens embetsverk⁷⁶. Konfliktforholdet Terboven hadde til Quisling og NS belyser både viktigheten av å knytte bånd til personer i mektige posisjoner og konkurranseelementet som preget det nazistiske regimets oppbygging. Terboven la hverken skjul på hva han mente om Quisling som person eller som partileder og skal ha uttalt at

⁷³ Kershaw, "Working Towards the Führer.' Reflections on the Nature of the Hitler Dictatorship," 110.

⁷⁴ Robert Bohn, "Det tyske Reichskommisariatet i Norge 1940-1945," in *I krigens kjølvann: nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid*, ed. Stein Ugelvik Larsen (Universitetsforl., 1999), 119.

⁷⁵ Magne Skodvin, *Norsk historie 1939-1945* (Samlaget, 1991), 261; Marianne Neerland Soleim, *Sovjetiske krigsfanger i Norge 1941-1945* (Scandinavian Academic Press, 2018), 134.

⁷⁶ Skodvin, *Norsk historie 1939-1945*, 268.

Quisling med sin stotrende, litt hjelpeløse måte å være på ikke var egnet til å lede et nazi-parti, og at han nok var anstendig, men dum i kvadrat, forfengelig og uten idéer og at han dessuten bare ville kopiere Der Führer.⁷⁷

På tross av dette og på tross av at Terboven i utgangspunktet bare skulle være underlagt Hitler, klarte han ikke, i løpet av de fem krigsårene, å kvitte seg med Quisling. Ifølge Nøkleby var hemmeligheten bak Quislings seiglivhet i Norge hans mektige beskyttere i Berlin: storadmiral Erich Raeder og sjefsideolog Alfred Rosenberg. De hadde latt seg imponere av Quisling og mente han burde få en sjanse, og slik måtte det også bli, da de var et hakk for store selv for Terboven.⁷⁸ Disse gnisningene gjenspeilte seg også i striden mellom Terboven og marinen. Ettersom Hitler aldri hadde gjort klart rede for hvordan han tenkte seg Norges fremtid, åpnet det seg også her spillerom for tolkninger og ulik politisk kurs. Admiral Hermann Boehm, med støtte fra blant annet Raeder, mente at man umiddelbart måtte gi Quisling sjansen til å «vinne nordmennene», mens Terboven på sin side mente at NS og Quisling først måtte vise at det var en oppgave de maktet.⁷⁹

Når det kommer til organiseringen av pressen, er denne allerede omtalt, og det kan være på sin plass å stille spørsmålsteget ved hvorvidt Kershaws omtalte føydalhierarki kom til syne også der. Med tre kontrollorganer som eksisterte ved siden av hverandre uten noen tydelig hierarkisk struktur og med tidvis overlappende ansvarsområder var det vel nødt til å oppstå konflikter? Det vil derfor, i de videre undersøkelsene, være interessant å se nærmere på betydningen denne organiseringen fikk for samspillet mellom aviser og styresmakter gjennom de fem krigsårene.

1.4.5 Nordland fylke

Historiker Steinar Aas har i boka *Start Pressen! Avisene i Bodø gjennom 150 år* skrevet et kapittel om Bodøavisene under andre verdenskrig. Bodø hadde tre aviser da krigen brøt ut i 1940, og i sin studie har Aas redegjort for utviklingen til disse, med hovedvekt på Nordlandsposten, som var den eneste av de tre avisene som fortsatte å komme ut gjennom hele okkupasjonen. Arbeidet til Aas står i en særstilling, da det er gjort relativt få casestudier av aviser som fortsatte å utkomme under hele okkupasjonen. Dette er den eneste studien jeg

⁷⁷ Berit Nøkleby, *Nyordning*, ed. Magne Skodvin, Norge i krig, (Aschehoug, 1985), 32.

⁷⁸ Nøkleby, *Nyordning*, 24-25.

⁷⁹ Berit Nøkleby, *Josef Terboven* (Oslo: Gyldendal, 1992), 139. Se s. 137-139 for mer om innholdet i denne striden.

kjenner til som er gjort knyttet til en avis i Nord-Norge, og den vil derfor være nyttig for meg i mitt videre arbeid.

Umiddelbart etter invasjonen 9. april 1940 dannet to av avisene, Nordlandsposten og Nordlands Fremtid en felles front mot de anti-demokratiske krefter, mens det tidligere bondebladet Nordland, med redaktør Syverud i spissen, valgte en tyskvennlig linje.⁸⁰ Syverud skulle, som vi har sett, vise seg å bli en sentral aktør i avisbildet i Nordland under krigen og etter hans innmelding i NS kunne bladet Nordland regne med støtte fra det nye regimet. Likevel ble utviklingen for avisen etter krigsutbruddet alt annet enn positiv. Bombingen av Bodø by i mai 1940 totalskadet Nordlands trykkeri og kontorer og som en konsekvens ble produksjonen fordyret fordi bladet var avhengig av å kjøpe trykkesjenester andre steder. I tillegg fikk Syveruds støtte til Quisling negative konsekvenser for avisen, og den politiske dreiningen førte til at avisen tapte lesere, og dermed inntekter. Etter flere år med kamp for å få avisen ut av uføret gikk avisen inn våren 1943.⁸¹ Selv om dette ble slutten for bladet Nordland, hadde Syverud gjort seg bemerket blant tyskerne og allerede i september 1940 ble han utnevnt som presseleder i Nordland. På toppen av dette ble han også sittende som redaktør for Lofotposten fra sommeren 1942.⁸²

Jobben som presseleder førte som vi har sett til at Syverud bidro inn mot alle avisene som utkom i Nordland under krigen, da også VA, men det omfattende tyske kontrollsystemet, som er omtalt ovenfor, bidro til å gjøre jobben svært utfordrende. Presseledere som Syverud ble nødt til å forholde seg til flere kontrollinstanser og instruksjoner fra flere hold, noe som førte til frustrasjon og uenigheter. I tillegg var NS-apparatet rundt pressen bygd opp med lokale presseledere i de ulike regionene, slik at presselederen på fylket hadde samarbeidspartnere med godt kjennskap til de lokale forholdene. Selv om dette i utgangspunktet må ha gjort jobben lettere for Syverud, betydde det likevel flere aktører å forholde seg til.

I Vesterålen var det først prost Einar Lothe og deretter bankmannen Christopher B. Heimbeck som satt i jobben som presseleder under okkupasjonen og som derfor var sentrale aktører i miljøet rundt VA. Som jeg skal komme tilbake til etter hvert påvirket både Lothe og Heimbeck VAs utvikling under krigen, og det er derfor hensiktsmessig med en kort presentasjon. Før Lothe flyttet til Hadsel og tiltrådte som sogneprest i Hadsel og Eidsfjord i 1938 hadde han jobbet som prest i Øksnes. I tillegg var han aktiv i politikken for Frisinnede Venstre. Ved stortingsvalget i 1933 hadde han stått som nr. 10 som representant for Frisinnede

⁸⁰ Aas, "Motstand, ruin, okkupasjon og oppgjør: (1940-1945)," 86-87.

⁸¹ Aas, "Motstand, ruin, okkupasjon og oppgjør: (1940-1945)," 92-93.

⁸² Aas, "Motstand, ruin, okkupasjon og oppgjør: (1940-1945)," 94.

Venstre på Det Borgerlige Samlingspartis liste, der den fremtidige NS-ordføreren i Hadsel Karl Nøstvik, som på dette tidspunktet bodde i Brønnøysund, også var blant representantene. Etter at nyordningen trådte i kraft i Norge 25. september 1940 tok det bare tre dager før Lothe valgte å melde seg inn i NS og kort tid etterpå ble han utnevnt som presseleder i Vesterålen, en stilling han satt i frem til våren 1942.⁸³ Lothe forlot jobben som presseleder da han flyttet til Trondheim og ble erstattet av Christopher B. Heimbeck. Heimbeck kom opprinnelig fra Harstad og var blant annet en sentral aktør i forbindelse med «Hålogalandsutstillingen» i 1941. Gjennom denne utstillingen presenterte NS et idealisert bilde av Nord-Norge og signaliserte at landsdelen ville bli viet større oppmerksomhet fra sentrale myndigheter i tiden fremover.⁸⁴ Heimbeck var blant dem som ville utnytte muligheten Nord-Norge hadde fått gjennom at NS kom til makten, til å gi landsdelen et løft gjennom å vise frem dens enestående kultur og natur.

Den tyske strategien for norsk presse med streng sensur og utfordringene som det doble styringsapparatet medførte, tar oss tilbake til noen av de grunnleggende trekkene i det Kershaw omtalte som et føydalt anarki. Syverud, som var en lojal NS-mann, uttalte på et tidlig tidspunkt at det var blitt «meget av det gode» og viste tydelig at han var uenig i tysk mediestrategi. Den strenge sensuren gjorde det umulig å bruke nyheter til propagandaformål, og Syverud kunne ikke forstå sensureringen når det var snakk om nyheter som kunne brukes til tyskernes fordel. Syverud ble på et tidspunkt ansett som tyskfiendtlig av det tyske sikkerhetspolitiet, på grunn av sin uttalte misnøye rundt tysk pressestrategi. Urolighetene førte til at pressedirektør Beggerud bekreftet gnisninger mellom norske og tyske myndigheter og innrømte at han ved flere anledninger opplevde RKs leder i Narvik som vanskelig.⁸⁵

Maktkampen mellom RK og NS skapte problemer for de ansatte i mediebildet og Aas konkluderer med at det må ha vært store regionale og individuelle forskjeller når det kom til tysk håndheving av pressekontrollen i Norge.⁸⁶ Manglende retningslinjer og uklare grenser rundt hvilke arbeidsoppgaver som tilhørte RK og hvilke som tilhørte NS, ser ut til å ha skapt gnisninger mellom de to grenene av okkupasjonsstyret fra første stund. I tillegg bestod styret av enkeltpersoner med stor handlingsfrihet og et ønske om å gjøre seg bemerket for å avansere på rangstigen. Et element som kan ha vært med på å forsterke utfordringene som oppstod rundt dette, kan ha vært manglende tysk kompetanse om inndelingen av regionene i Norge. Den tyske geografiske organiseringen harmonerte ikke med de eksisterende regionene og fylkesgrensene.

⁸³ RA, L-sak 407/1946, Trondheim og Strinda politikammer.

⁸⁴ Aas and Borge, *Krigen i Nord og Nasjonal Samling*.

⁸⁵ Aas, "Motstand, ruin, okkupasjon og oppgjør: (1940-1945)," 95.

⁸⁶ Aas, "Motstand, ruin, okkupasjon og oppgjør: (1940-1945)," 95.

Det naturlige for en nordmann hadde vært at de regionale skillene var avgjørende når et ansvarsområde skulle defineres, men det har dukket opp flere eksempler på at det ikke fungerte slik under okkupasjonen. Selv om RK hadde representanter både i Trondheim og Narvik, var det representanten i Trondheim som hadde ansvaret for Bodøregionen, og selv om det var Trondheim som hadde ansvaret, stoppet ikke dette representanten i Narvik fra å blande seg inn når han fant det passende. Det er derfor ikke overraskende at Syverud og andre hadde problemer med denne organiseringen, når de ikke bare måtte forholde seg til representanter fra to ulike instanser, men også flere sidestilte representanter fra samme instans. På linje med det Guri Hjeltnes skrev om de tyske forberedelsene før invasjonen av Norge⁸⁷, ser det ut til at de kjente godt til det norske presselandskapet, men at de støtte på mange utfordringer underveis, på områder de ikke hadde satt seg så godt inn i på forhånd. Det vitner dessuten om at de var helt avhengig av samarbeid med nordmenn som var villige til å bistå dem.

1.4.6 Andre studier om norske avisers handlemåte under okkupasjonen

Gunnar Tjønum Foss og Camilla Wernersen har begge skrevet masteroppgaver som omhandler norske dagsaviser som utkom under andre verdenskrig, og de har begge sett nærmere på hvordan enkeltaviser forholdt seg til okkupasjonsmakten.

Foss har i sin hovedoppgave fra 1975 sett nærmere på hvordan det tyske og det norske sensurapparatet var organisert og hvilke virkemidler de brukte for å kontrollere norsk presse, samtidig som han har studert hvordan de ulike sensurinstansene grep inn i driften av Bergens Tidene (BT) under krigen.⁸⁸ Gjennom sin analyse av blant annet direktiver og «Privat til red.» fra BTs arkiver kom Foss frem til at det var en vesentlig forskjell på hvordan avisen opptrådte med og uten NS-redaktør. Frem til innsettelsen av NS-redaktør Schreiner i januar 1942 brukte BT ulike metoder for å motarbeide okkupasjonsmaktens sensurpolitikk. Etter innsettelsen av Schreiner endret forholdene seg. Den nye redaktøren viste seg lojal overfor direktivene fra Pressedirektoratet og Presseabteilung og bidro til at avisen ble brukt som propagandamiddel som tjente okkupasjonsmaktens formål.⁸⁹

Camilla Wernersen har i sin oppgave fra 2006 studert direktiver fra okkupasjonsmakten opp mot responsen fra de tre norske avisene, Aftenposten, Morgenbladet og den lille lokalavisen Møre⁹⁰. Hun har sett nærmere på hvordan avisene manøvrerte under okkupasjonen

⁸⁷ Hjeltnes, *Avisoppgjøret etter 1945*, 43-44.

⁸⁸ Foss, *Den undertrykte presse: Bergenspressen og sensurapparatet 1940-1945*, 7.

⁸⁹ Foss, *Den undertrykte presse: Bergenspressen og sensurapparatet 1940-1945*, 81,83.

⁹⁰ Møre var en avis som kom ut i Volda i Møre og Romsdal. Den hadde et opplag på 830 avisen før krigen og i 1944 hadde dette tallet steget til 1250.

og vurdert hvorvidt den norske pressen underkastet seg okkupantene eller ikke.⁹¹ Wernersen konkluderte med at norsk presse i høy grad var lojal mot okkupasjonsmakten, men oppsummerte forskjellen i de tre avisenes holdninger slik:

Morgenbladet utviste en subtil, men motstandsvillig holdning overfor okkupasjonsmakten. Aftenposten derimot kan med rette beskyldes for å ha utvist en servil holdning i forhold til sensurmyndighetene under krigen. Sist, men slettes ikke av minst betydning, utviste avisa Møre en til tider trassig motstandslinje under jernhælen.⁹²

Wernersen kom frem til at avisa Møre i større grad kunne slippe unna okkupasjonsmaktens krav fordi den var en liten lokalavis, som blant annet kunne skylde på begrensede ressurser og liten lesekreft. Med bakgrunn i sin egen forskning antar hun at disse funnene kan generaliseres og at dette også gjaldt for andre små lokalaviser, som var mindre kontrollert enn hovedstadsavisene. Dette er interessante funn som vil være relevante for min del og som jeg kan trekke veksel på, ettersom jeg i denne studien tar for meg en liten lokalavis på om lag samme størrelse som avisa Møre. Siden Wernersen generaliserer ut fra forholdene i en avis, blir det nødvendig for meg å undersøke om hun kan ha rett.

1.4.7 Situasjonen i Hadsel Kommune og i Vesteraalens Avis i perioden frem mot 1940

Før krigsutbruddet spilte de norske dagsavisene, som tidligere nevnt, en viktig politisk rolle i Norge. Antall aviser var mange, opplagstallene var høye, og avisene var enten eid av politiske partier eller nært knyttet til dem. Men før vi går videre og ser på forholdene i VA under krigen og hvordan avisen forholdt seg til samfunnsutviklingen, er det viktig å få sett nærmere på det lokalsamfunnet avisen var en del av. Historiker Edgar Hovland har forfattet de to bindene av bygdeboksverket *Hadsel bygdebok*, der han har tatt for seg viktige hendelser og utviklingstrekk i Hadsel Kommune fra begynnelsen av 1800-tallet og frem til årtusenskiftet. I bind to har han hatt et samarbeid med Dag K. Andreassen og Inger-Johanne Johnsen, som har skrevet enkelte av kapitlene. Dette verket har bidratt til innsikt i og oversikt over situasjonen i Hadsel både i tiden før og under andre verdenskrig.

Moderniseringsprosessen som Norge gjennomgikk i tida rundt århundreskiftet 1800 – 1900, gjorde seg også gjeldende i hadselsamfunnet, som gjennomgikk en rivende utvikling i perioden 1890 – 1920. Industri og tjenesteyting gjorde sitt inntog i det som tidligere hadde vært et jordbruks – og fiskerisamfunn. I tillegg ble de tradisjonelle næringene effektivisert gjennom teknologisk utvikling. Et differensiert næringsliv førte også til endring i bosettingsmønster og

⁹¹ Wernersen, ""-Illojalitet vil bli bedømt og straffet deretter" : Norsk presse under nazistisk sensur," 1-2.

⁹² Wernersen, ""-Illojalitet vil bli bedømt og straffet deretter" : Norsk presse under nazistisk sensur," 107.

fremveksten av de to tettstedene Melbu og Stokmarknes.⁹³ Industrireisingen i området skøyt fart med gründer Christian Frederiksen fra Melbu. Han var blant annet med på å åpne et av de første meieriene i landsdelen, han stod bak Aktieolieklæderfabriken Fram som skulle produsere vanntette arbeidsklær til fiskerne, men er kanskje mest kjent for etableringen av Neptun sildoljefabrikk på Melbu. Utviklingen som Frederiksen var med på å sette i gang fikk stor betydning for et lite lokalsamfunn som Melbu, og den var spesielt viktig for sysselsettingen på stedet.⁹⁴ Dette førte også til at Melbu ble industriens tyngdepunkt i kommunen, selv om det på Stokmarknes blant annet ble etablert et mekanisk verksted og en trevarefabrikk i samme periode.⁹⁵ I boken Norges tettbygde steder 1875-1950 omtaler Hallstein Myklebost Melbu som det eneste industristedet i Lofoten og Vesterålen i 1950⁹⁶, noe som er svært interessant med tanke på betydningen fiskeindustrien fikk under krigen. Hamburg-selskapet Anderson & Co anla under andre verdenskrig et fryseri på Melbu som hadde en kapasitet på om lag 40 tonn fiskefilet per døgn og de tyske firmaene som stod bak disse kjøleanleggene i Norge i perioden var både store og kapitalsterke. Ved anlegget på Melbu arbeidet det etter hvert over 1000 personer, og selv om en del av arbeidsstokken var tvangsutskrevet arbeidskraft fra tysk-okkuperte områder, må ikke det økonomiske oppsvinget for industrien på Melbu under krigen undervurderes.⁹⁷

Tettstedet Stokmarknes styrket imidlertid sin posisjon hovedsakelig gjennom utviklingen i andre næringer. Allerede i 1892 stod det første skikkelige sykehuset i regionen ferdig, nettopp på Stokmarknes, etter en hard kamp om lokalisering. Det nye sykehuset hadde to etasjer, pluss en kjeller og en kvist og sengekapasitet til 26 pasienter. Sykehuset var i denne første fasen bemannet med en overlege som også var driftsansvarlig, en utdannet sykepleier, en økonom og et ukjent antall hjelpere til pleie og kjøkken.⁹⁸ Selv etter at sykehuset stod ferdig, fortsatte kampen om lokaliseringen, men etter flere politiske runder ble det i 1917 bestemt at sykehuset skulle forbli der det var. Det ble da startet en utbygging og modernisering av sykehuset og i 1921, når det nye bygget stod klart, var både størrelse, kapasitet og bemanning nærmere tredoblet. Til tross for at kapasiteten var 66 senger, lå gjennomsnittsbelegget på rundt 80 pasienter, og tallet på sykepleiere økte i takt med antallet pasienter. Etter sykepleieskolen

⁹³ Hovland, Andreassen, and Johnsen, *Hadsel bygdebok 2: Vi bygger videre*, 1.

⁹⁴ Magnus Dahl, ""Industrikonge" og "landssviker". Historiebruk og historieglemsel på Melbu" (Masteroppgave UiT Norges arktiske universitet, 2015), 19-20.

⁹⁵ Edgar Hovland, *Hadsel bygdebok 1: De bygde landet* (Hadsel bygdehistorienemnd, 1995), 473-74.

⁹⁶ Hallstein Myklebost, *Norges tettbygde steder 1875-1950* (Universitetsforlaget, 1960).

⁹⁷ Bjørn Petter Finstad, "Fiskerinæringen i Finnmark under okkupasjonen" (Masteroppgave Norges arktiske universitet, 1993).

⁹⁸ Alf Oxem, *En fullt operativ 100-åring* (1992).

ble etablert på stedet i 1920, som den første i landsdelen, hadde sykehuset ingen problemer med sykepleierbemanningen⁹⁹, og det medførte at Stokmarknes ble et sentralsted i en større region når det gjaldt helsetjenester. Sykehuset ga lokalbefolkningen et bedre helsetilbud, det var viktig som arbeidsplass og skattekilde, i tillegg til at det var marked for varer og tjenester.¹⁰⁰ Noen år tidligere, i 1881, ble Vesteraalens Dampskibsselskap (VDS) etablert med Richard With som direktør, og selskapets administrasjon ble liggende på Stokmarknes. VDS, som mange forbinder med etableringen av Hurtigruten, var en pionerbedrift på mange områder, som vokste raskt og stadig var på jakt etter å skape ny og lønnsom trafikk.¹⁰¹ Utviklingen på Melbu og på Stokmarknes gikk dermed i ganske ulike retninger på begynnelsen av 1900-tallet. Industrisamfunnet som vokste frem på Melbu, stod i kontrast til utviklingen på Stokmarknes som i større grad var preget av vekst i tjenestenæringer. Her må det likevel legges til at et flertall av befolkningen i Hadsel arbeidet i primærnæringene frem til andre verdenskrig.

Til tross for positiv utvikling på mange samfunnsområder i regionen på begynnelsen av 1900-tallet, fikk nedturen som rammet norsk og internasjonal økonomi i mellomkrigstiden også følger for Hadsel. Det fantes et betydelig antall nyetablerte bedrifter i kommunen, som ikke var godt rustet for nedgangstider. I tillegg var det slik at mange av de selskapene som hadde kommet styrket ut etter høykonjunkturen mot slutten av- og etter første verdenskrig, havnet i store økonomiske problemer når det store omslaget kom.¹⁰² Problemene rammet spesielt hardt i industrisektoren. Mange bedrifter gikk konkurs eller måtte tvangsselges, arbeidsledigheten steg, og krisetidene rammet også enkeltpersoner hardt.¹⁰³ I primærnæringene stod jordbruket i en særstilling, som den eneste næringen i vekst i mellomkrigstiden. Dette må ses i sammenheng med at den generelle negative utviklingen i andre næringer, skapte behov for økt jordbruksaktivitet.¹⁰⁴

De økonomiske problemene i mellomkrigstiden måtte få ringvirkninger, også for den politiske utviklingen i Hadsel. Etter store politiske svingninger i løpet mellomkrigstiden, noe som ikke er uvanlig i krisetider, flyttet det politiske tyngdepunktet i kommunen seg fra høyre til venstre. Selv om kommunen på mange måter hadde vært en sosialpolitisk foregangskommune som blant annet innførte alderspensjon, for første gang, rett etter første verdenskrig¹⁰⁵, var det de borgerlige partiene som dominerte i politikken frem til 1934.

⁹⁹ Oxem, *En fullt operativ 100-åring*.

¹⁰⁰ Hovland, *Hadsel bygdebok 1: De bygde landet*, 477-80.

¹⁰¹ Hovland, *Hadsel bygdebok 1: De bygde landet*, 461.

¹⁰² Hovland, Andreassen, and Johnsen, *Hadsel bygdebok 2: Vi bygger videre*, 13.

¹⁰³ Hovland, Andreassen, and Johnsen, *Hadsel bygdebok 2: Vi bygger videre*, 139.

¹⁰⁴ Hovland, Andreassen, and Johnsen, *Hadsel bygdebok 2: Vi bygger videre*, 79.

¹⁰⁵ Hovland, Andreassen, and Johnsen, *Hadsel bygdebok 2: Vi bygger videre*, 114.

Kommunestyret var, i perioden frem mot 1934, dominert av ulike borgerlige samlingslister, sparelister og upolitiske lister, etter at Venstre, som hadde stått sterkt historisk sett, mistet sin sentrale posisjon. I første omgang gikk de tapte velgerne over til andre borgerlige partier som Høyre og Bondepartiet, mens det i andre omgang, fra begynnelsen av 1930-årene, var Arbeiderpartiet som utfordret det borgerlige hegemoniet. Arbeiderpartiets partisplittelse i starten av 1920-årene hadde fått negative konsekvenser for partiets oppslutning i Hadsel, som så mange andre steder. Men når partiet modererte seg etter 1920-årenes revolusjonære linje og satset på krisepolitikk, økte oppslutningen rundt partiet.¹⁰⁶ Samtidig talte utviklingen i primærnæringene i mellomkrigstida til fordel for Arbeiderpartiet. «Gjeldskrisen og lønnsomhetskrisen understreket behovet for kollektive løsninger, organisert omsetning og faglig organisering blant fiskere og bønder»¹⁰⁷, og i 1934 var det klart for et regimeskifte i Hadsel kommune. Arbeiderpartiet fikk nemlig rent flertall i kommunestyret etter valget i 1934 og denne valgseieren ble starten på et langvarig hegemoni for Arbeiderpartiet i lokalpolitikken, med unntak av okkupasjonsårene 1940-45.¹⁰⁸

Valget i 1934 ble godt dekket av VA og den kommende forskyvingen av det politiske tyngdepunktet i Hadsel Kommune var helt klart noe avisen bekymret seg for. Den kraftige kritikken de rettet mot Arbeiderpartiet i forkant av valget levner ingen tvil om avisens politiske ståsted. I tillegg til at de hadde gjort grundig etterforskningsarbeid og funnet ut at Arbeiderpartiets kandidater til kommunestyret skyldte til sammen 45 000 kr i skatt, er følgende «advarel» til velgerne en god indikator:

Det spørsmål som mandag stilles velgerne er om kommunen skal styrtes utenfor stupet, eller om man vil at ledelsen skal legges i hendene på folk som vil en sund, rolig, forsiktig og ansvarsbevisst utvikling, gjennomføre en rettferdig skattepolitikk og verne om vårt selvstyre.¹⁰⁹

Selv om avisen var upolitisk i form av at den aldri har vært direkte knyttet til et politisk parti, var den i alle fall før utbruddet av andre verdenskrig klart borgerlig. Ifølge Steinar Aas, som har forfattet kapitlet om VA i bind 4 av *Norsk Presses Historie*, hadde avisen i mellomkrigstiden affinitet til Frisinnede Venstre, samtidig som den viste støtte til fascismen og nazismen i Italia og Tyskland. Med disse holdningene fulgte også en slump med antisemittisme.¹¹⁰

Tysk nyordning av norsk presse under andre verdenskrig fikk store ringvirkninger for VA, selv om avisen klarte å unngå stans. Det fantes ingen felles presseorganisasjon eller en

¹⁰⁶ Hovland, Andreassen, and Johnsen, *Hadsel bygdebok 2: Vi bygger videre*, 125-26.

¹⁰⁷ Svein Lundestad, "Fiskerbønder, arbeidere og arbeider-bevegelse i Nordland og Troms 1900-1940," *Arbeiderhistorie* (1990): 197, https://www.arbark.no/Arbeiderhistorie/Arbeiderhistorie_1990.htm.

¹⁰⁸ Edgar Hovland, *Hadsel bygdebok* ([Stokmarknes?]: Hadsel bygdehistorienemnd, 2000), 125-26, 61.

¹⁰⁹ Hovland, Andreassen, and Johnsen, *Hadsel bygdebok 2: Vi bygger videre*, 126.

¹¹⁰ Aas, *Vesteraalens Avis*, B. 4, 370.

enhetlig presselinje blant journalister ved krigsutbruddet¹¹¹, og situasjonen for avisene som valgte å fortsette driften under okkupasjonen var vanskelig. Avisene måtte daglig finne en balansegang mellom hva som var tillatt og hva som var mulig, «i bestrebelsene på å formidle et mest mulig realistisk bilde av virkeligheten, i en periode der løgner og terroren var satt i system». ¹¹² Uten et fellesskap eller en felles front, må presset som tyskerne la på avisene ha vært vanskelig å stå imot. I alle fall når man tar i betraktning at alternativet var å stanse driften.

¹¹¹ Ottosen, *Fra fjærpenn til Internett*, 135.

¹¹² Ottosen, *Fra fjærpenn til Internett*, 140.

2.0 Einar Nesjes redaktørperiode fra 1936 – 1941 – fra motstand til samarbeid

Einar Nesje ble født på Gimsøy i Lofoten i 1902, og var sønn av Einar August Nesje fra Borge og Johanna Georgine Jensen fra Valfjord. Nesje bodde på flere ulike steder i sin oppvekst, men ble konfirmert i Lødingen i 1917. Han blir omtalt som en evnerik og kreativ person, som i sin ungdom gjorde seg bemerket innenfor idretten. Av de som kjente han senere i livet fikk han skryt for å være pliktoppfyllende, arbeidsom og grundig. Han tok både eksamen artium og handelsutdannelse før han tok fatt på sin redaktørkarriere i 1931.¹¹³ Den første redaktørjobben hadde han i Andøya Avis, før han begynte som redaktør i VA i 1936. Nesje satt som redaktør i VA fra 8. oktober 1936 til 23. oktober 1941¹¹⁴, og kan dermed tilskrives en rolle i utviklingen av VAs meningsprofil mot slutten av mellomkrigstiden. Videre fikk han den utfordrende jobben med å lede avisen gjennom den første perioden av andre verdenskrig, en tid preget av uvisshet og uro. Ifølge en avisartikkel fra VA i 2016 deltok også Nesje i forsvarskampene på norsk side etter krigsutbruddet 9. april.¹¹⁵ Fra han sluttet i jobben i VA høsten 1941 gikk det ca. ti år uten at Nesje jobbet som avisredaktør, før han i 1952 startet opp igjen som redaktør i Namdalen Folkeblad. Noen retur til Nord-Norge ble det aldri for Nesje, med unntak av et år på Svalbard på slutten av 1950-tallet ble han boende i Trøndelag frem til sin død i 1977.¹¹⁶

Einar Nesje ledet altså VA i opptakten til og i den første fasen av andre verdenskrig, og hans redaktørperiode var preget av en mengde sentrale hendelser med betydning både for krigsutviklingen og for utviklingen i VA. Før vi ser nærmere på utviklingen i VA under Nesje, skal jeg gi en oversikt over et utvalg av disse hendelsene, som jeg har funnet relevante og betydningsfulle i denne sammenheng. I opptakten til krigen foregikk den tyske annekteringen av Østerrike i 1938 og Tsjekkoslovakia i 1939, før invasjonen av Polen 1. september 1939 markerte startskuddet for andre verdenskrig. Høsten og vinteren 1939/40 pågikk vinterkrigen i Finland etter at landet hadde blitt invadert av Sovjetunionen, og det foregikk plutselig krigshandlinger i Norges naboland. 9. april kom angrepet på Norge, etterfulgt av harde kamper frem til 10. juni. Omtrent parallelt foregikk kampene for fullt på kontinentet og det tok ikke lang tid før Storbritannia var eneste motstander som stod igjen. Etter Norges kapitulasjon kunne tyskerne gå i gang med konsolideringen av okkupasjonsstyret, og gjennom nyordningen av 25. september 1940 startet okkupasjonsmakten sin offensiv med tanke på å innføre

¹¹³ , *Namdalen Arbeiderblad* (Namsos), 21.11. 1977; *Årbok for Lødingen*, (Lødingen: Lødingen lokalhistorielag, 1983); *Blokken og Djupfjord*, ed. Arnulf Glad et al. ([utgiver ikke identifisert], 2018).

¹¹⁴ Tom Arbo Høeg and Oslo Universitetsbiblioteket i, *Norske aviser 1763-1969 : en bibliografi : 1 : Alfabetisk fortegnelse*, vol. 1 (Oslo: Universitetsbiblioteket i Oslo, 1973).

¹¹⁵ Henrik Roald Breivik, "Skipet som kom fra storhavet," *Vesteraalens Avis* (Stokmarknes), 21.1. 2016.

¹¹⁶ .

nasjonalsosialismen i Norge. 4. mars 1941 fant den britiske sabotasjeaksjonen Svolværraidet sted, i Hadsels nabokommune og dersom lokalbefolkningen ikke tidligere hadde følt krigen på kroppen fikk de i alle fall det nå. Før Nesje sa opp sin stilling som redaktør fikk han også oppleve den tyske invasjonen av Sovjetunionen 22. juni 1941, etterfulgt av den raske tyske fremrykkingen som fikk folk til å stille spørsmålstegn ved om det var noen som kunne stanse denne krigsmaskinen.

2.1. Nøytralitetsforkjemper og antiekstremist - 1.september 1939 og 9. april 1940

I tiden etter krigsutbruddet 1. september 1939 og frem mot 9. april 1940 fulgte VA krigens utvikling på kontinentet, med mange og kontinuerlige oppdateringer om hvordan krigen utspilte seg. I Hadsel, som i resten av landet, var det knyttet spenning og engstelse til den nye verdenskrigen som rystet Europa. I hver eneste utgave ble det derfor trykket meldinger fra ulike telegrambyråer fra land som Tyskland, England, USA og Sverige. Avisen tok inn stoff fra land som stod på forskjellige sider i den pågående konflikten, så vel som fra andre nøytrale parter. Krigssituasjonen ble dermed belyst fra ulike sider, og nyhetsoppdateringene bar preg av at avisen, i likhet med Norge som nasjon, ønsket å trygge landets nøytralitet i denne konflikten.

På tross av at avisens nyhetsoppdateringer var preget av denne nøytrale holdningen, dukket det med jevne mellomrom opp artikler som viste noen andre tendenser. Lektor Haavard Hanssens innlegg *Demokratiske verdier – Et historisk overblikk* kom på trykk i VA 6. og 9. januar 1940.¹¹⁷ I denne teksten ble man tatt med på en reise tilbake i tid, til demokratiet i antikkens Athen og hvordan det måtte kapitulere, videre gjennom en tid med enevælde i mange av Europas største stater, frem mot demokratiets nye blomstringstid fra slutten av 1700-tallet, med henvisning til flere av artiklene i menneskerettighetene og til demokratiutviklingen i Norge. Hanssen viste til demokratiets historiske utvikling, parallelt med at han reflekterte over diktaturene som spredte seg utover Europa på 1930-tallet. I tillegg manet han til motstand blant det norske folk. Leserinnlegget ble deretter avsluttet med Abraham Lincolns sitat: "government of the people, by the people, for the people, shall not perish from the earth". Nordmenn måtte ikke la seg påvirke av de antidemokratiske kreftene som herjet, nordmenn måtte ruste seg opp moralsk og stå imot på denne måten om det skulle bli nødvendig, da militærmakten i landet var lite å skryte av.

¹¹⁷ Haavard Hanssen, "Demokratiske verdier," *Vesteraalens Avis* (Stokmarknes), 06.01, 09.01 1940.

Redaktør Nesje fulgte opp med teksten *Det frie ord*¹¹⁸ i utgaven 11. januar 1940. I innledningen viste han i likhet med Hanssen til utviklingen i Norge fra 1814 og til norsk grunnlovsrett, med fokus på trykkefrihet og ytringsfrihet. Han påpekte at kommunismen og nazismen kom til kort i Norge før utbruddet av andre verdenskrig, men fryktet at slike ytterliggående retninger skulle gjøre statsmaktens arbeid vanskelig når Norge på ny var inne i en krisetid. Han krevde at myndighetene måtte sette en stopper for «uansvarlige og tåpelige elementers ordlek». Til tross for at det var kommunistene som ble trukket frem i de fleste eksemplene, ble også NS-ungdom i Oslo som drev med demonstrasjoner, delte ut flyveblader og foretok ran på åpen gate kritisert. Den sterke kritikken Nesje kom med mot de fascistiske regimene i denne lederartikkelen, er meget interessant. For det første fordi det til en viss grad brøt med den nøytrale holdningen som var rådende i Norge på denne tida, og for det andre fordi redaktør Nesje valgte å melde seg inn i NS i løpet av 1940. Et tredje moment som er interessant i denne sammenheng, er at både denne artikkelen og den generelle tendensen gir et helt annet inntrykk av avisen enn det en får av å lese kapitlet Aas har skrevet om VA i *Norsk Presses Historie*. I perioden fra krigsutbruddet 1. september 1939 og frem til tyskerne tok kontrollen med den norske pressen, står mine funn i kontrast til de Aas gjorde i sin studie. Hva kan være årsaken til dette? Aas kom i sin undersøkelse frem til at avisen viste støtte til fascistiske regimer og at man kunne finne spor av antisemittiske holdninger i avisen i mellomkrigstiden, men har han undersøkt hele perioden? Mellomkrigstiden varte i mer enn 20 år, og dersom ikke hele perioden har vært undersøkt, kan dette være holdninger som bare har vært utvist i en begrenset periode. I en liten avis som VA, uten direkte tilknytning til et politisk parti og med få ansatte i redaksjonen, hvilte det mye ansvar på redaktøren og det er nærliggende å anta at redaktørens holdninger gjenspeilet seg i avisen. Derfor er det ikke usannsynlig at avisens uttrykk varierte under ulike redaktører og at dette kan være en mulig årsak til de sprikende funnene.

Ytringene i de tre utgavene i starten av januar 1940 bar uansett et tydelig budskap om at de totalitære regimene var helt uønsket i Norge, og disse faktorene kan være greie å ha i bakhodet når man etter hvert ser nærmere på de valgene Nesje tok etter at tyskerne okkuperte Norge. Allerede på dette tidspunktet ser det nemlig ut som man kan utelukke at det lå noen ideologiske motiver bak Nesjes handlinger, og det er derfor interessant å stille spørsmålsteget ved hva som faktisk var hans motiver. Nesjes valg om kollaborasjon med okkupasjonsmakten etter Norges kapitulasjon og årsakene til valget vil bli nærmere belyst nedenfor i lys av begrepene hentet fra Martin Steffensen som tidligere ble presentert.

¹¹⁸ Einar Nesje, "Det frie ord," *Vesteraalens Avis* (Stokmarknes), 11.01 1940.

Tidlig på vinteren 1940 avstod VA fra å komme med kritikk mot de allierte styrkene og deres handlinger i krigføringen. Dette var i tråd med generelle holdninger i Norge i samtiden, etter at landet under første verdenskrig hadde utviklet seg til å bli «den nøytrale allierte». Avisen trykket likevel jevnlig oppdateringer fra Oslo, der britene ved flere anledninger ble anklaget for grove nøytralitetskrenkelser. Hovedsakelig var kritikken rettet mot britisk minelegging av norskekysten og mot britenes forsøk på å senke tyske skip i norske farvann. Selv om slike artikler fikk godt med spalteplass i VA, uteble egenproduserte artikler der disse temaene ble tatt opp. På tross av at Regjeringen hadde ført en bestemt nøytralitetslinje etter krigsutbruddet, og at de aldri offisielt uttalte seg om hvordan de ville reagere dersom Norge ble trukket inn i et stormaksoppgjør, var det et vilkår at landet ikke måtte komme i krig med Storbritannia. Med tanke på både ideologi og politikk var det umulig å se for seg Norge på tysk side i denne krigen.¹¹⁹

2.2 «Ikke en gang i det mørkeste øyeblikk må dere tro Hitler kan seire» - 9.april 1940-19. juni 1940

Situasjonen i Norge etter den tyske invasjonen 9. april 1940 var kaotisk og uoversiktlig. Tyske krav ble umiddelbart avvist av både konge og regjering, og som en konsekvens måtte de flykte fra hovedstaden. Hele Sør-Norge kapitulerte i løpet av kort tid og Quisling proklamerte sin «nasjonale regjering» over radio om kvelden 9.april, men i Nord-Norge var situasjonen en annen, og kampene i Narvik fortsatte helt fram til 10. juni. Det har i ettertid blitt rettet kritikk mot regjeringen fordi den ikke kom med en offisiell proklamasjon gjennom kringkastingen slik at det norske folk umiddelbart etter krigsutbruddet ble informert om standpunktet regjeringen hadde tatt.¹²⁰ Den uvisshet som det norske folk opplevde, og de mange vanskelige valg de stod overfor i denne perioden, er det tilnærmet umulig og skulle sette seg inn i, men så lenge kampene pågikk i nord, rådet optimismen og troen på at Norge skulle seire.

Med de store omveltningene landet stod overfor tok det ikke mange dager før krigføringen satte sitt preg på avisutgivelsene på Stokmarknes, både med tanke på omfang og innhold. Fra 16. april og frem mot slutten av juni ble antall ukentlige utgivelser av VA redusert fra tre til to de fleste ukene, og fra juni måned ble også avisens format redusert. Den gikk fra å være en firesiders avis til å ha bare to og tre sider. Avisen forklarte disse endringene med

¹¹⁹ Ole Kristian Grimnes, *Norge under okkupasjonen* (Aschehoug, 1983), 11. Skodvin, *Norsk historie 1939-1945*, 24, 65-66.

¹²⁰ Tore Pryser, *Klassen og nasjonen* (Tiden, 1988), 237-39.

usikkerhet rundt fremtidige forsyninger av papir, og selv om de gikk tilbake til tre utgivelser per uke mot slutten av juni, valgte de å beholde det begrensede formatet enda en periode.¹²¹

Når det gjelder avisens innhold etter 9. april, ble kampene i Norge, og rundt Narvik spesielt, viet mye spalteplass, samtidig som oppdateringene fra ulike krigførende land i Europa ble færre. Denne tendensen fortsatte så lenge kampene pågikk i Narvik, og mange av krigsoppdateringene fra kontinentet ble i denne perioden hentet fra andre norske aviser. I tillegg forsvant den nøytrale holdningen som preget krigsinholdet i avisen før 9. april brått. Invasjonen av Norge ble fordømt, og tyskerne og de som støttet dem ble utsatt for nådeløs kritikk, samtidig som avisen advarte sterkt mot tysk løgnpropaganda. Kanskje er denne utviklingen noe overraskende med tanke på at tyskerne fikk kontroll på store deler av den norske pressen ganske umiddelbart etter invasjonen, men her stod Nord-Norge i en særstilling de første krigsmånedene og utviklingen i VA er representativ for reaksjonene i de områdene som ikke hadde blitt okkupert. Ettersom kampene i Nord-Norge pågikk helt fram til juni, hadde ikke okkupasjonsmakten sjans til å dirigere pressen i de ikke-okkuperte områdene.

20. april trykket VA gode råd fra en engelsk offiser, til den norske hæren om hvordan nordmennene kunne hjelpe de allierte å bekjempe tyskerne, under overskriften *Steng veier, ødelegg broer og jernbaner*.¹²² I samme utgave ble tapene den tyske flåten hadde lidd etter angrepet på Norge omtalt, med vekt på at det var viktig at slike sannheter kom frem. Tyskerne var ikke overlegne, og de kom til å rakne innvendig fordi landet var bygd opp på en falsk ideologi. Hitlers trekk ble karakterisert som et overgrep på nøytraliteten, som Norge ville bekjempe, for å forsvare sin rett til å leve som et selvstendig og fritt folk. Denne vinklingen preget også flere av artiklene som ble trykket om krigføringen i Narvik, og det ser ut til å ha vært viktig å poengtere når tyskerne var på defensiven.

24. april kom en beretning, fra en ukjent med initialene Ø.B., om krigens første dager i Trondheim på trykk.¹²³ Han understreket at distriktene hadde vært avskåret fra samkvem med hverandre, og at informasjonen som kom fra de områdene tyskerne hadde besatt, var «utelukkende nazistisk løgnpropaganda, som bare har til hensikt å gjøre folk blind for de faktiske forhold». Det å gjøre folk oppmerksomme på tysk propaganda og hvilke usannheter de spredte gjennom norske informasjonskanaler stod helt sentralt hos VA de første krigsukene. 1. mai trykte avisen en tale som Olav Rytter holdt i London 30. april med budskap om at tyskerne

¹²¹ *Vesteraalens avis*, 1940.

¹²² "Steng veier, ødelegg broer og jernbaner," *Vesteraalens Avis* (Stokmarknes), 20.04. 1940.

¹²³ "Da tyskerne besatte Trondheim," *Vesteraalens Avis* (Stokmarknes), 24.04.1940 1940.

forsøkte å villedde nordmennene.¹²⁴ Rytter var journalist og internasjonal tjenestemann og under krigen ble han landskjent gjennom sin deltakelse i radiosendingene til Norge, som medarbeider i BBC.¹²⁵ Gjennom fortellinger om at nordmenn i kampområdene ikke gjorde motstand og at britisk og fransk hjelp var lite effektiv forsøkte tyskerne å knekke den norske motstanden, men Rytter ville bruke anledningen til å påpeke at nordmennene rundt omkring fikk ros for den heltmodige kampen de kjempet. I det samme nummeret støttet arbeidsfører sir Nøiel Baker opp om Rytters tanker i sin 1. mai tale til de norske arbeiderne. Under tittelen *Ikke en gang i det mørkeste øyeblikk må dere tro Hitler kan seire* manet han det norske folket til kamp og moralsk motstand mot overgrepene de ble utsatt for, samtidig som han forsikret nordmennene om at de ikke stod alene i denne kampen.¹²⁶

Så lenge kampene i Narvik pågikk trykket VA i hver eneste utgave artikler som manet Norge til kamp mot nazistene og den terroren som landet ble utsatt for i disse tider, og det kan ikke betviles hvilken side VA hadde valgt i denne konflikten. Positive innslag av denne typen må ha vært kjærkommet for lokalbefolkningen i denne perioden. Stort sett levde de i uvisshet og frykt med mange rykter og sparsomme nyheter rundt krigens utvikling. Likevel holdt innbyggerne motet oppe. I tillegg til at de holdt hjulene i gang både til havs og på land for å tjene til livets opphold, brukte de tiden til å samle inn klær, utstyr, mat o.l. som ble sendt til Narvik-fronten.¹²⁷

Avisen rettet i samme periode kraftig kritikk mot personer eller grupper som hadde valgt å gi sin støtte til okkupasjonsmakten. 4. mai skrev redaktør Nesje en forsideartikkel med tittelen *Knut Hamsun dolker nordmennene i ryggen*.¹²⁸ I denne artikkelen gjenga Nesje noen av Hamsuns nylige uttalelser der han hadde vist sin støtte til tyskerne og kom med kraftig kritikk både av uttalelsene og holdningene Hamsun utviste, før han satte et forræderstempel på ham. Han mener at det eneste som kunne unnskyldte Hamsun i dette tilfellet må være at han hadde blitt «åndssløv i den høie alder han er i».¹²⁹ Selv om avisen ikke var redd for å komme med kritikk av okkupasjonsmakten eller for å vise hvilket standpunkt de hadde tatt, viet de også oppmerksomhet til aviser som fikk merke hvilke konsekvenser det kunne få dersom man motarbeidet eller kritiserte det nye regimet. 8. mai trykket VA en artikkel om hva som hadde

¹²⁴ "Tale av Olav Rytter fra London," *Vesteraalens Avis* (Stokmarknes), 01.05. 1940.

¹²⁵ Hans Fredrik Dahl, "Olav Rytter," in *Store norske leksikon* (Norsk biografisk leksikon, 13.2. 2009). https://nbl.snl.no/Olav_Rytter.

¹²⁶ sir Nøiel Baker, "Ikke engang i det mørkeste øyeblikk må dere tro Hitler kan seire," *Vesteraalens Avis* (Stokmarknes), 01.05. 1940.

¹²⁷ Hovland, Andreassen, and Johnsen, *Hadsel bygdebok 2: Vi bygger videre*, 173-74.

¹²⁸ Einar Nesje, "Knut Hamsun dolker nordmennene i ryggen," *Vesteraalens Avis* (Stokmarknes), 4.5. 1940.

¹²⁹ Nesje, "Knut Hamsun dolker nordmennene i ryggen."

skjedd med Osloavisen Arbeideren.¹³⁰ Arbeideren gikk hardt ut og kritiserte Quislingregjeringen. De ga Quisling et forræderstempel, og mente han burde avsettes. Konsekvensene ble at tyskerne kom og beslagla avisen, samtidig som alle utgaver ble konfiskert av tysk politi. Hvorfor VA valgte å omtale en slik sak på dette tidspunkt, er et betimelig spørsmål. Det er vanskelig å si noe sikkert rundt årsaken, men ettersom VA hadde valgt en såpass kritisk linje i sine omtaler av det tyske regimet, kan det dreie seg om en bevisstgjøring rundt konsekvensene det kunne få for avisen dersom forsvaret av Nord-Norge også måtte oppgis. Utover å minne om et varsel om hva som kunne komme, må dette ses på som et prinsipielt innlegg for pressefrihet.

2.3 «Kampen er over – nå skal vi bygge opp igjen» - fra 19. juni 1940

I løpet av den første uken i juni ble de allierte styrkene evakuert fra Nord-Norge, etter at de den 25. mai fikk beskjed fra de allierte strategene om at alle styrker trengtes på kontinentet. Den norske kongen og regjering så seg nødt til å forlate landet, og den 7. juni reiste de til Storbritannia. Før avreise proklamerte de at avreisen ikke betydde at de ga opp Norges selvstendighet, men at de ville fortsette kampen etter beste evne, utenfor landets grenser.¹³¹ Uten militær støtte fra de allierte styrkene kapitulerte Norge 10. juni, og fra denne dag og frem til frigjøringen 8. mai 1945, var hele landet under tysk kontroll.

I avisutgivelsen 12. juni fikk Norges kapitulasjon og omstendighetene rundt mye spalteplass i VA.¹³² Avisen kom med en redegjørelse om hvorfor det norske forsvaret måtte oppgis. Begrunnelse var at det var viktig at de allierte styrkene var posisjonert på de rette stedene, slik at de kunne stanse den tyske krigsmaskinen. Det var dette som måtte til for at det skulle være utsikt for seier for «våre allierte og dermed også for Norge». I tillegg gjorde avisen et forsøk på å berolige leserne gjennom å vise til at okkupasjonen av andre landsdeler hadde gått rolig for seg. Selv om tyskerne på dette tidspunktet hadde tatt kontrollen i Norge, oppfordret VA nordmennene til å beholde troen på at de allierte styrkene til slutt vil seire i denne krigen, slik at Norge igjen kunne få sin frihet.

Bare noen dager senere, 19. juni, ble lederartikkelen *Kampen er over – nå skal vi bygge opp igjen*¹³³ trykket, og holdningsendringene i denne er påfallende. Allerede ved å lese ingressen som lød som følgende: «gjennom samarbeide og samhold kan vi vinne en større seier

¹³⁰ "Osloavis sier fra om forræderen Quisling og hans gjeng," *Vesteraalens Avis* (Stokmarknes), 08.05 1940.

¹³¹ Skodvin, *Norsk historie 1939-1945*, 62-63; Grimnes, *Norge under okkupasjonen*, 14.

¹³² , *Vesteraalens Avis* (Stokmarknes), 12.06 1940.

¹³³ Einar Nesje, "Kampen er over - nå skal vi bygge opp igjen," *Vesteraalens Avis* (Stokmarknes), 19.6. 1940.

enn våpnene kunne ha gitt oss», får man en pekepinn på hva som er tekstens budskap. Nesje mente «vi bør være nordmenn og tenke på hva som gagnar landet og slekten best, selv om det ikke smaker hver enkelt av oss». Ifølge Nesje var det på tide at nordmennene fikk øynene opp for samfunnsendringene de stod overfor, og han mente at samarbeid med maktinnehaverne var det som ville ganne Norge. Denne helomvendingen reiser flere tankevekkende spørsmål rundt situasjonen i VA etter Norges kapitulasjon. På den ene siden er det naturlig å spørre seg om okkupasjonsmakten hadde fått kontroll over Nord-Norge, lagt press på avisen og tvunget Nesje til samarbeid. Likevel er det lite som tyder på tvangsbasert kollaborasjon ettersom en konsolidert administrasjon først var på plass tidlig på høsten, og vi vet at Syverud ikke tok fatt på jobben som presseleder i Nordland før i oktober 1940. Da kan man på den andre siden lure på om Nesje, med kjennskap til hva som hadde skjedd med andre aviser, sånn som Arbeideren i Oslo, hadde kommet frem til at samarbeid med tyskerne vil være det beste for VA dersom den skulle overleve. Ved krigsutbruddet kom det, som nevnt, ut hele fire aviser i Vesterålen, og med slik konkurranse om markedet er det ikke usannsynlig at avisen fryktet stans. Kanskje hadde Nesje i denne situasjonen hatt kontakt med andre i lokalmiljøet og rådført seg angående situasjonen avisen hadde kommet opp i. I denne sammenheng må også Nesjes personlige motiver tas med i betraktningen, da jobben som redaktør var hans levebrød. Det kan ikke utelukkes at Nesjes valg var preget av opportunisme og at han valgte samarbeidslinjen hovedsakelig for egen økonomisk vinning.

Selv om Nesje manet til samarbeid, nå som Norge har måttet legge ned våpnene, kan det være greit å poengtere at denne teksten ikke var noen hyllest til det tyske regimet. Tvert imot, hyllet han nordmennene for den kampen de kjempet og for at de viste hvor høyt det norske folk setter sin frihet. Tyskerne ble knapt nevnt i teksten, og de fikk heller ingen positiv omtale. Fokuset gjennom hele teksten var på Norge, og Nesje ga uttrykk for at han mente landet, i lengden, ville tjene på å tilpasse seg endringene som krigen førte med seg for landet. Årsakene til Nesjes holdningsendring er som allerede nevnt et svært interessant skue. Utover de mulige motivene vi har vært innom tidligere, kan det også stilles spørsmålstegn ved om han i denne situasjonen var pragmatisk. Valgte han en samarbeidslinje fordi det var det minste ondet og fordi han mente at det var viktig for avisen å holde hjulene i gang? Det er vanskelig å konkludere og kanskje var det en kombinasjon av flere motiver som lå bak. Når Nesje på et tidspunkt også valgte å melde seg inn i NS, kan det vitne om et valg om at det beste for ham personlig var å samarbeide med maktinnehaverne. Eller var han blant dem som mente at det var bedre at gode nordmenn meldte seg inn i NS for å hindre at «virkelige» nazister og agenter for Hitler Tyskland

fikk den redaksjonelle kontroll¹³⁴? Hvilke drivkrefter som lå bak, har ikke kildematerialet bidratt til å finne et entydig svar på, og det blir derfor med spekulasjonene.

Endringene som først kunne spores i avisen 19. juni, var, uansett årsak, kommet for å bli. 20. juli gjenga VA en artikkel fra Brønnøysund, som hadde et dominerende NS-miljø allerede før krigen, der nordmenn igjen ble oppfordret til samarbeid med tyskerne.¹³⁵ Når det nå hadde kommet til det punkt at landet hadde blitt overvunnet, ville samarbeid med okkupantene være det beste. Da kunne de nemlig hjelpe til med gjenoppbyggingen av landet etter flere måneder med krigsherjinger. Nesje innledet med å poengtere at dette burde være en tekst til ettertanke, fordi mange nordmenn trodde at det vil bli bare velstand i Norge igjen, så lenge England vant krigen. Dag K. Andreassen som har skrevet kapitlet om andre verdenskrig i *Hadsel Bygdebok 2* støtter opp om dette bildet om avisens utvikling etter Norges kapitulasjon og skriver: «Vesteraalens Avis gikk i bresjen som talerør for dem som mente at det var de tyske makthaverne man nå skulle rette seg etter og at man i samarbeid med tyskerne skulle bygge de nye samfunnet».¹³⁶ Her er det likevel viktig å vise forsiktighet før man konkluderer. Overfor har vi sett eksempler på ulike former for kollaborasjon og hvilke motiver som kan ha ligget bak. VAs valg om en samarbeidslinje trenger derfor ikke å ha vært motivert av et faktisk ønske om å samarbeide med tyskerne, men kan vel så gjerne ha vært en strategi og en tanke om at den beste måten å sikre norske interesser og den norske selvstendighet på dette tidspunkt var å gå gjennom NS.

2.4 Nesje og nyordningen – NS vinner innpass

25. september 1940 gjennomførte Terboven nyordning av Norge og etablerte okkupasjonsstyret, slik det i hovedsak ble stående krigen ut. Den norske konge og regjering ble avsatt, alle politiske partier, bortsett fra NS ble forbudt og det ble utnevnt såkalte kommissariske statsråder som skulle ha ansvar for hvert sitt departement. Disse skulle ikke tilhøre noen regjering, men sorterte direkte under Terboven. Den politiske nyordningen ble en oppreising for Quisling og NS, som ikke hadde fått noen regjering, men som nå fikk besette de fleste statsrådpostene.¹³⁷ Likevel var Terboven og hans RK den viktigste komponenten i det nye okkupasjonsstyret. Hitler ga Terboven nærmest uinnskrenkede fullmakter og rikskommissæren

¹³⁴ Ottosen, "Jernhælen inn i Redaksjonen: Pressen i det okkuperte Norge."

¹³⁵ "Forskjellig krigsmentalitet," *Vesteraalens Avis* (Stokmarknes), 20.07. 1940.

¹³⁶ Hovland, Andreassen, and Johnsen, *Hadsel bygdebok 2: Vi bygger videre*, 174.

¹³⁷ Grimnes, *Norge under okkupasjonen*, 17-18.

utgjorde fra nå av landets øverste sivile myndighet.¹³⁸ Nyordningen fikk også store konsekvenser for det kommunale selvstyret og kommuneforordningen som ble utarbeidet utover høsten 1940, trådte i kraft fra nyttår 1941. Denne forordningen bestemte at departementet skulle utpeke NS-godkjent ordfører og varaordfører, og i tråd med førerprinsippet skulle disse alene inneha den myndighet som formannskap og kommunestyre tidligere hadde hatt. I tillegg skulle tidligere kommunestyrerepresentanter erstattes av formenn som ble utpekt av fylkesmannen i samråd med fylkesføreren for NS og ordføreren.¹³⁹

Bankmannen Karl Nøstvik fra Brønnøysund som var bosatt på Melbu, hadde NS-medlemsskapet på plass og ble innsatt som ny ordfører i Hadsel i januar 1941. Han ble senere, høsten 1942, utnevnt til fylkesmann i Nordland av Quislingregjeringen. Etter innsettelsen av ny ordfører skulle det derimot vise seg utfordrende å få på plass de nye institusjonelle organene i en stor landkommune som Hadsel. Det trengtes nemlig 14 formenn og like mange personlige varamenn og det var ikke enkelt å finne folk som både sympatiserte med NS og som hadde kompetanse til å fylle disse postene. Først i 1942 lyktes ordføreren å sette opp en liste der halvparten av formennene var NS-folk.¹⁴⁰ Denne utviklingen må nok ses i sammenheng med NS' sin posisjon i Norge både før og under krigen. Partiet var på sitt sterkeste i 1933 da de fikk 2,2% oppslutning ved Stortingsvalget, men av ulike årsaker, som interne konflikter om veivalg, at arbeiderpartiet forlot den revolusjonære linjen og at den økonomiske krisa så ut til å gå over i andre halvdel av trettitallet, ble deres posisjon svekket etter dette. I tillegg til lav oppslutning i landet generelt, hadde partiet en svakere posisjon nordpå enn sørpå, selv om det også her fantes regionale forskjeller.¹⁴¹ I Hadsel var det ingen representanter fra NS som var valgt inn i kommunestyret i perioden før krigsutbruddet.

26. september 1940, dagen etter Terbovens tale til det norske folk om nyordningen som nå skulle tre i kraft, var det et stort nyhetsoppslag i VA. Teksten, med overskriften *25. september – en merkedag i norsk historie*, som informerte om nyordningens innhold og betydning, var tilsendt fra Oslo NTB, men fikk ikke forsideplass i avisen. Teksten var i hovedtrekk en gjengivelse av innholdet i Terbovens tale, med informasjon om endringene i landets politiske oppbygging, en liste over de nye konstituerte statsrådene og en forklaring rundt disse endringenes nødvendighet.¹⁴² I perioden etter 25. september trykte ikke VA noe egenprodusert

¹³⁸ Olav Njølstad, ""Nyordning og nazifisering", (2015). <https://www.norgeshistorie.no/andre-verdenskrig/artikler/1727-nyordning-og-nazifisering.html>.

¹³⁹ Hovland, Andreassen, and Johnsen, *Hadsel bygdebok 2: Vi bygger videre*, 200; Njølstad, ""Nyordning og nazifisering".

¹⁴⁰ Hovland, Andreassen, and Johnsen, *Hadsel bygdebok 2: Vi bygger videre*, 200-01.

¹⁴¹ Aas and Borge, *Krigen i Nord og Nasjonal Samling*, 3.

¹⁴² VA, 26.9.1940

stoff som omhandlet nyordningen, men med jevne mellomrom ble saker fra Oslo tatt inn, blant annet når det skulle informeres om at nye statsråder var utnevnt og at nyordningen hadde trådt i kraft for norsk kringkasting også. Avisens egenproduserte stoff denne høsten var i første omgang preget av saker som omhandlet hverdagsliv og arbeidsliv. Det var alt fra saker om situasjonen i landbruket og fiskeri til saker om sykdom og smitte. Når krigen og dens utvikling ble nevnt, som den ble i hver eneste utgave, var tekstene tatt inn fra andre steder, som oftest fra Oslo eller Berlin, og de var som regel plassert på avisens andre eller tredje side. I denne første fasen etter nyordningen ser det altså ikke ut som VA gjorde noen store endringer i forhold til innhold i avisen. Dette kan selvfølgelig henge sammen med de drastiske endringene sommeren 1940, og at avisen allerede da bestemte seg for å være lojal mot okkupasjonsregimet. Det ser likevel ut som denne lojaliteten i hovedsak ble utvist gjennom å ta inn stoff de fikk tilsendt fra NTB, samt at de trykket ulike protyske artikler skrevet av folk i sentrale posisjoner, som fylkesfører Leif Rabben og statsråd Gulbrand Lunde.

Fra november 1940 kunne det i større grad spores endringer i sakene som fikk mest spalteplass og plass på forsiden av VA. Det var fortsatt sjeldne innslag av egenprodusert materiale som omhandlet krigen eller det nye regimet, mens positiv omtale av NS og nyordningen og negativ omtale om folk som motarbeider den nye tids ordninger dukket opp i mye større skala. Det kunne være alt fra artikler som handlet om at det nye regimet var opptatt av gjenoppbyggingen av Nord-Norge og at de ønsket å gi skadeerstatning til de som hadde blitt hardest rammet under kampene våren 1940 til «informasjon» om hvem som ble sett på som landsforrædere i den nye tiden.¹⁴³ Ettersom egenproduserte tekster fortsatte å høre til sjeldenhetene, er det lite som tyder på endringer i forholdene innad i avisen. Det er noe mer sannsynlig at det nye regimet, etter å ha innført nyordningen, arbeidet hardt for å overbevise folk om at dette var det beste for dem i håp om å vinne tillit i en befolkning der de møtte mye motstand. Gjentatte ganger var propagandaen som ble trykket preget av at tyskerne skulle stilles i best mulig lys, med mange konkrete eksempler på og skildringer av hvordan de brukte tid og ressurser på å «bygge opp Norge». Et paradoks her er at det parallelt ble trykket saker som forsøkte å skremme folk fra å motarbeide det nye regimet og som nærmest hadde som mål å tvinge frem lojalitet blant nordmenn.

Det er også verdt å merke seg at Syverud på dette tidspunktet hadde kommet godt i gang med sin nye jobb som presseleder i Nordland. Allerede 25. oktober sendte han brev til Bladet Vesterålen der han poengterte at avisen var «altfor negativt innstilt» og kom med direktiver han

¹⁴³ VA, 5.11.1940 and 14.11.1940

ba dem respondere på umiddelbart¹⁴⁴, og det er ingen tvil om at avisene var under overvåking. Første gang VA ble nevnt i en rapport fra Syverud til Pressedirektoratet var 14. desember og i denne rapporten uttrykte Syverud at han var fornøyd med måten VA opptrådte på. Han omtalte avisen som den største og beste i Vesterålen, samtidig som han poengterte at avisen ville få bedre arbeidsvilkår og leserne en bedre avis dersom VA var eneste avis i distriktet. Han viste til de økonomiske utfordringene avisene stod overfor og foreslo en rasjonalisering i regionen, med andre ord en nedleggelse av Bladet Vesterålen.¹⁴⁵ Dette er gode eksempler på hvordan virkemidlene pisk og gulrot ble brukt for å oppnå ønsket resultat. I enkelte tilfeller ble trusler og straff brukt for å få avisene til å skjerpe seg og til å følge pålegg, mens de i andre tilfeller ble lokket med skryt og belønning. Fra desember 1940 til og med november 1941 sendte Syverud én til to månedlige rapporter til Pressedirektoratet om hvordan avisene i hans distrikt oppførte seg. I tillegg dukket det i kildematerialet opp brevkorrespondanser mellom Syverud og de forskjellige avisene, og det ser ut til at denne korrespondansen tiltok i perioder med misnøye fra Syveruds side eller dersom det hadde skjedd noe ekstraordinært. I slike perioder tiltok også Syveruds korrespondanse med andre viktige instanser, som for eksempel NAT og andre sentrale aktører i NS-regimet.

I perioden fra desember 1940 og frem til mars 1941 uttrykte Syverud i all hovedsak at han var fornøyd med VA, men situasjonen var likevel utfordrende fordi Nesje var misfornøyd med utviklingen innad i avisen. Syverud skrev til Pressedirektoratet i januar at Nesje hadde sendt ham brev der han klaget over mange oppsigelser og den økonomiske situasjonen avisen stod overfor. I fortsettelsen fortalte han at Nesje vegret seg for å ta inn stoff fra avisen Hirdmannen som Syverud har sendt til VA. I denne sammenheng virker det som Syverud tolket Nesjes vegring som et «rop om hjelp», heller enn som sabotasje. Dette fordi responsen til Syverud på Nesjes handlinger var at han, overfor Pressedirektoratet, på ny foreslo en rasjonalisering av pressen i Vesterålen for å bedre situasjonen til VA. Etter Syveruds mening «må ikke denne avis den beste i Vesterålen, slutte, såsant det finnes råd til å holde den gående».¹⁴⁶ Når Nesje videre fortalte Syverud at han muligens kom til å slutte dersom han fikk en stilling i kringkastingen, tok Syverud på seg ansvaret for å konferere med Nesje for å forsøke å få ham til å ombestemme seg. Han trodde nemlig det kunne bli vanskelig å finne noen som kunne erstatte ham. På den ene siden kan dette være et tegn på at Syverud var godt fornøyd med den jobben Nesje gjorde som redaktør i VA og at det derfor ville vært vanskelig å erstatte ham.

¹⁴⁴ RA, L-sak 796/1945.

¹⁴⁵ RA, L-sak 796/1945.

¹⁴⁶ RA, L-sak 796/1945.

På den andre siden kan det ha vært utfordrende å finne en erstatter for Nesje fordi motstanden mot den tyske okkupasjonen i lokalbefolkningen var stor. Et tredje moment av betydning, som Syverud også trakk frem i sin korrespondanse med Pressedirektoratet, var avisens økonomi. Med tanke på VAs svake økonomiske stilling mente Syverud det kunne by på problemer å skulle finne en overtaker etter Nesje.

På tross av utfordringene VA stod overfor i denne perioden, fortsatte avisutgivelsene på Stokmarknes som før de første månedene av 1941. Flere aviser hadde på dette tidspunktet vært nødt til å redusere formatet på grunn av økonomiske vanskeligheter, men VA fortsatte å komme ut som firesidig avis tre ganger i uken. 28.12.1940¹⁴⁷ informerte avisen om den nye kommuneforordningen som ble gjeldende fra 1. januar 1941, ved å vise til tysk og italiensk ordning. Avisen kom i tillegg med en redegjørelse om hvordan det demokratiske selvstyret i kommunen skulle erstattes med én leder som hadde utstrakt myndighet og bare et rådgivende organ rundt seg. Utover dette fikk den nye forordningen overraskende lite oppmerksomhet i VA på nyåret.

2.5 Utmelding av NS etter Svolværraidet

Svolværraidet var en aksjon som ble gjennomført av britiske og norske kommandosoldater i Lofoten 4. mars 1941. Angrepet kom helt overraskende på tyskerne, og de allierte styrkene møtte derfor ingen motstand. Soldatene gikk i løpet av kort tid i land på fire ulike steder i Lofoten med mål om å ødelegge både fabrikker og forsyninger som tyskerne kunne bruke i sin krigføring. Aksjonen, som hadde fått navnet «Operasjon Claymore», ble i etterkant sett på som en seier av dens ledere. Skip på til sammen mer enn 19000 tonn ble senket, 18 bedrifter ble ødelagt og satt ut av produksjon, og mer enn tre millioner liter olje ble brent eller helt på sjøen. I tillegg ble 213 tyske krigsfanger tatt og 14 NS-medlemmer arrestert. Over 300 nordmenn ble også frivillig med tilbake til England.¹⁴⁸ For Tysklands del førte Svolværraidet med seg et stort økonomisk tap, blant annet på grunn av tapet av fryseskippet «Hamburg» som produserte fiskefilet, men ifølge historiker Magne Skodvin¹⁴⁹ var prestisjetapet mye større. Marinen fikk refs for at området som ble angrepet ikke hadde et bedre forsvar, men dette ble begrunnet med at de ikke hadde fått bevilget penger til utbygging av forsvaret her. Uansett hadde angrepet styrket Hitler i troen på at det kunne komme større allierte operasjoner mot nordnorske mål, og helt frem til krigens slutt var han opptatt av at tyskerne derfor måtte stå sterkt i nord. På norsk

¹⁴⁷ VA, 28.12.1940

¹⁴⁸ "Historien om Claymore," Forsvaret, 2014, <https://forsvaret.no/hv/org/isty/claymore/Historien>

¹⁴⁹ Skodvin, *Norsk historie 1939-1945*, 112-13.

side var det delte meninger om raidet, og på grunn av de sterke tyske reaksjonene var det mange som spurte seg om det var verdt offeret. Selv om det kunne virke oppløftende å få bevist at en alliert landgang var mulig, var det mange som i større grad fikk merke de negative konsekvensene enn de positive. Tyske SS-soldater brant ned hus både i Svolvær, Henningsvær og Stamsund etter raidet, og 64 nordmenn ble arrestert og sendt til Grini fangeleir med den første fangetransporten til denne leiren. De gjenværende innbyggerne må også ha merket det økonomiske tapet i tillegg til at graden av tysk kontroll i området økte.¹⁵⁰

For Hadsels vedkommende var Svolværraidet med på å danne grunnlaget for etableringen av en 2200 kvadratmeter stor filetfabrikk på Melbu, med både dypfryseri og kjølelager som var en viktig bidragsyter både til økt sysselsetting og økonomisk vekst i distriktet under krigen. Gunnar Frederiksen fra Melbu, som hadde oppholdt seg i Oslo store deler av 1940, ble utpå høsten kontaktet av tyske aktører i fiskeribransjen som ønsket en samarbeidspartner til selskapet Hochseefischerei Andersen & Co.¹⁵¹ Frederiksens forbindelser til Tyskland gikk langt tilbake i tid, da han i tidlig alder hadde blitt sendt til Tyskland av sin far, Christian Frederiksen, for å lære og kjenne den europeiske fiskeribransjen fra innsiden. I 1923, et tiår etter han returnerte til Norge, ble han utnevnt som visekonsul i Lofoten og Vesterålen, noe som plasserte Melbu på det internasjonale diplomatiske kartet.¹⁵² I forbindelse med at selskapet skulle sette sitt nye fyseskip D/S «Hamburg» i ambulerende virksomhet langs de mest fiskerike strøkene, hadde selskapet behov for en lokal kjentmann som kunne fungere som bindeledd mellom skipet og lokale fiskere. Etter litt betenkningstid takket Frederiksen ja den til denne jobben, da han så på det som en enorm mulighet både for seg selv og sitt hjemsted Melbu, som hadde kommet i søkelyset til et investeringsvillig tysk storkonsern. Selv om jobben som agent for D/S «Hamburg» raskt tok slutt, da fryseskipet ble senket av de allierte styrkene under Svolværraidet 4. mars 1941, benyttet Frederiksen anledningen til å legge fram sine planer om et landanlegg på Melbu. Tyskerne gikk med på dette forslaget, og selv om utbyggingen tok tid grunnet begrenset tilgang til materialer under okkupasjonen, stod det ferdige anlegget klart til å starte produksjonen vinteren 1943.¹⁵³

Etter krigen ble Frederiksen tiltalt for landssvik, der hovedpunktene i tiltalen var NS-medlemsskap og økonomisk kollaborasjon med okkupasjonsmakten.¹⁵⁴ I sine politiforklaringer

¹⁵⁰ Skodvin, *Norsk historie 1939-1945*, 112-13; "Historien om Claymore."

¹⁵¹ Dahl, ""Industrikonge" og "landssviker". Historiebruk og historieglemse på Melbu."

¹⁵² Hovland, Andreassen, and Johnsen, *Hadsel bygdebok 2: Vi bygger videre*, 176-77.

¹⁵³ Hovland, Andreassen, and Johnsen, *Hadsel bygdebok 2: Vi bygger videre*, 176-77, 79; Dahl, ""Industrikonge" og "landssviker". Historiebruk og historieglemse på Melbu."

¹⁵⁴ Hovland, Andreassen, and Johnsen, *Hadsel bygdebok 2: Vi bygger videre*, 187.

omtalte Frederiksen situasjonen rundt Svolværraidet og kom med noen interessante bemerkninger knyttet til det tyske styringsapparatet. Han fortalte at han tidlig forstod at Det tredje riket ikke var noen enhetlig monolittisk stat med et folk og en fører, men et politisk anarki der forskjellige grupperinger kjempet om en plass i Førerens lys. Disse skildringene gjenspeiler momentene vi kjenner fra Kershaws teori, og det ser ut til at Frederiksen fikk merke konkurransen og rivaliseringen som utspilte seg mellom ulike aktører i det tyske okkupasjonsregimet. Han fortalte at han under Svolværraidet fikk se fiendskapet mellom «den autoritære Generaladmiralen Hermann Boehm og den hysteriske Rikskommisæren, som førte til at omgivelsene rundt dem ble paralyserte» på nært hold, og videre at Boehm, til stor forskrekkelse, hadde behandlet Terboven som om han var en vanlig underoffiser.¹⁵⁵ Dette sammenstøtet støtter også opp om de funnene Nøkleby har gjort angående det konfliktfylte forholdet mellom Terboven og marinen. Oppbyggingen av det nasjonalistiske Führer-styret og følgelig mangelen på klare retningslinjer gjorde det vanskelig å skille mellom hva som var oppgavene til det sivile styret og hva som var oppgavene til militæret. Og med sterke personligheter som ønsket å bli lagt merke til for sitt gode arbeid, ble utfordringene knyttet til manglende retningslinjer ytterligere forsterket.

Svolværraidet fikk i etterkant mye oppmerksomhet i VA, og ut fra kildematerialet ser hendelsen ut til å ha skapt en del uro, spesielt for redaktør Nesje. Allerede 6. mars trykket avisen både en tekst fra NTB og en fra avisa Fritt Folk, som var NS' hovedorgan, om hendelsene i Lofoten 4. mars.¹⁵⁶ I begge disse tekstene ble det poengtert at den britiske landgangen i Lofoten kun hadde skadet lokalbefolkningen som hadde fått ødelagt helt nødvendige redskaper og innretninger, og det norske næringslivet som var inne i en vanskelig tid. For å forsterke inntrykket av at tyskerne overhodet ikke hadde tatt skade av hendelsen, og som en slags begrunnelse for at stedet var ubefestet, ble Svolvær fremstilt som et betydningsløst sted i militær sammenheng. Likevel var hånet av det engelske militæret det mest fremtredende, spesielt i teksten fra Fritt Folk. Med ironiske beskrivelser som: «En flott anledning til å utfolde det berømte engelske militære initiativ» og «Det er ikke hver dag England har det militære initiativ», ble budskapet om at England hadde mislyktes og kun skadet «sine norske venner» tydeliggjort. Fra okkupasjonsmaktens side var det altså viktig å spre propaganda gjennom sine kanaler for å kontrollere hvilken informasjon om hendelsene i Lofoten som nådde ut til den norske befolkning. I begge artiklene som VA fikk tilsendt fra tyskkontrollerte informasjonskanaler, er det tydelig at målet var å tegne et bilde av nok et mislykket alliert

¹⁵⁵ Ole Jørgen Lehmann, "Herrefolk i Hadsel," in *Hofdasegl* (Hadsel historielag, 1998), 147.

¹⁵⁶ "Britisk landgang i Svolvær tirsdag," *Vesteraalens Avis* (Stokmarknes), 06.03. 1941.

fremstøt, samtidig som tyskernes evne til å stå imot slike angrep uten å ta noe skade av det ble bygget opp. Et annet mål med å fremstille Tyskland som uovervinnelig i nyhetssaker fra frontene var å vedlikeholde krigslysten hos tyske soldater, samt troen på seier hos det tyske folk.

I den neste utgivelsen, lørdag 8. mars, skrev redaktør Nesje en lederartikkel som omhandlet Svolværraidet under tittelen «Den britiske aksjon mot Svolvær».¹⁵⁷ På linje med tekstene fra utgivelsen 6. mars, om enn med en mye krassere tone, innledet Nesje med å poengtere at aksjonen utelukkende gikk ut over norske interesser. Han stilte seg videre svært kritisk til Englands handlinger og mente de gjemte seg bak utsagn om at de «ivaretar nordmennes interesser». Selv om det er mange likhetstrekk å spore mellom avisens tilsendte tekster fra 6. mars og Nesjes leder 8. mars, kom Nesje inn på et tema som ikke ble nevnt i de to første tekstene. Nesje mente det ikke kan ha vært tvil om at England, når de angrep på et sted de visste var ubefestet, hadde som mål å nå tyskvennlige nordmenn. Han var svært opprørt over at nordmenns politiske oppfatning har ført til en aksjon av denne art, ettersom deres «ord og gjerninger» ikke kolliderte med landets rådende lover. Har man i bakhodet at Nesje, som en god stund hadde vært medlem av NS, valgte å melde seg ut av partiet dagen etter Svolværraidet¹⁵⁸, kan man ane både uro og frykt bak ordene han skriver:

Blant de fanger som ble tatt var også en del som utelukkende kan takke sine tyskvennlige sympatier for at de i dag ikke lenger er fri menn. Det har vel neppe vært noen, som hadde trodd at en sivilperson skulle risikere å bli innviklet i en militær aksjon, fordi vedkommende hadde sympatier som ikke var overensstemmende med de britiske interesser.¹⁵⁹

Det er ikke usannsynlig at Nesje ble sterkt påvirket av hendelsene i Lofoten, med tanke på den posisjonen han satt i og det veivalget han hadde tatt etter at tyskerne fikk kontroll over Norge. Det ble raskt kjent at det ikke bare var NS-folk fra selve Svolvær som hadde blitt bortført under den britiske aksjonen¹⁶⁰, og det ville vært rart om Nesje ikke følte seg utsatt når flere NS-medlemmer ble arrestert bare noen titalls kilometer unna.

Urolighetene rundt redaktør Nesje og situasjonen i VA førte til at avisen i perioden fremover ble nøye fulgt opp av presseleder Syverud. Ifølge Syveruds rapporter til Pressedirektoratet i mars 1941¹⁶¹ oppga Nesje ulike årsaker til sin utmeldelse på ulike tidspunkt, og Syverud spekulerte i at Svolværraidet kan ha gjort ham «vettskremt». Hva Nesje oppga som

¹⁵⁷ Einar Nesje, "Den britiske aksjon mot Svolvær," *Vesteraalens Avis* (Stokmarknes), 08.03. 1941.

¹⁵⁸ RA, L-sak 796/1945.

¹⁵⁹ Nesje, "Den britiske aksjon mot Svolvær."

¹⁶⁰ RA, L-sak 796/1945.

¹⁶¹ RA, L-sak 796/1945.

årsak til sin utmeldelse 5. mars, skrev ikke Syverud noe om, men han poengterte at begrunnelsen i brev nummer to, om at han gjorde det fordi han forsøkte å berge avisen, ikke ble oppgitt i det opprinnelige brevet. Syverud mente at det siste brevet fra Nesje, der han kom med en lang redegjørelse vedrørende sin utmeldelse, viste «vankelmodighet og svakhet». Samtidig som Syverud stilte seg kritisk til Nesjes handlinger etter Svolværraidet, uttrykte han overfor Pressedirektoratet at han også var misfornøyd med avisens innhold etter det som hadde skjedd. Selv om Nesje behandlet telegramstoffet på en ganske bra måte og at han ikke hadde forsøkt noe aktiv produksjon av eget fabrikkat, unnlot han å ta inn artikler fra NAT som Syverud hadde sendt over. Nesjes NS-utmeldelse og VAs «opptreden» i tiden som fulgte innledet en periode der Syverud i sine rapporter kritiserte avisen på en måte som ikke hadde forekommet, siden rapporteringen startet i desember 1940. I denne urolige perioden så Syverud seg nødt til å kontakte avisen direkte for å få den tilbake på «riktig» spor.¹⁶² Det ser også ut til at Syveruds tilbakemeldinger til Pressedirektoratet førte til tettere oppfølging fra andre instanser. Etter at NAT ble gjort oppmerksom på at VA unnlot å ta inn tilsendte NAT-artikler begynte de, fra siste uken i mars, å sende artikler direkte til VA.¹⁶³

Kritikken av Nesje må selvfølgelig ses i sammenheng med avisens opptreden og utvikling, men i den skinner også noen mer generelle utviklingstrekk gjennom. Det er et kjent fenomen at tyskerne i utgangspunktet skulle «vinne nordmennene over på sin side» og at de i første fase av krigen viste velvilje på mange områder. Gjennom nyordningen satset de på samarbeid med nordmennene, men etter hvert ble strategien endret og erstattet med en mer hardhendt styring med et mer totalitært preg.

Interessant i denne sammenheng er det også at Syverud så ut til å ha vært bekymret for at Nesjes holdningsendring kan ha vært påvirket av forfatter og radiojournalist Leif Jensson. Jensson er mest kjent for sin innsats som programsekretær i Bodø kringkaster og spesielt for jobben han gjorde sammen med sine medarbeidere i de første krigsukene i 1940. Straks etter invasjonen av Norge ble kjent satte de i gang med avlytting av stasjoner i Oslo, men også i utlandet for å få tilgang på rent nyhetsstoff. I tillegg supplerte de informasjonen de fikk fra disse stasjonene med meldinger fra militære og sivile myndigheter for å sikre troverdige nyheter, som en motvekt til den tyske propagandaen som ble spredt i flere og flere informasjonskanaler. Radiosendingene, som varte frem til bombingene av Bodø 27. mai, var uvurderlige for folk i nord, og Jensson bidro både til å skape en fellesskapsfølelse og til å holde motet oppe hos befolkningen. Etter krigens slutt, i 1947, mottok han Kongens Fortjenestemedalje i gull for sin

¹⁶² RA, L-sak 796/1945.

¹⁶³ RA, L-sak 796/1945.

innsats.¹⁶⁴ Jensson var altså sterk motstander av den tyske okkupasjonen, og han var heller ikke redd for å vise det. Når han da befant seg på Stokmarknes en periode før og etter Svolværraidet, undret Syverud seg over hvorvidt han kunne ha utøvd innflytelse på Nesje. I brevet der Syverud meldte om dette til Pressedirektoratet, påpekte han at han som kjente Jensson, hadde vanskelig for å tro at han var ute og reiste bare for fornøyelsen. Han føyde også til at Jensson, som «en av våre fiender» ikke burde ha bevegelsesfrihet.¹⁶⁵ Det ser altså ut som at Syverud hadde flere teorier rundt hva som kan ha vært årsaken til at Nesje både valgte å melde seg ut av NS og at han valgte at VA skulle gå over til å utvise en mer nøytral holdning enn tidligere. Helt tydelig er det i alle fall at Syverud var pliktoppfyllende og gikk grundig til verks i disse undersøkelsene, noe som gir inntrykk av at han ønsket å imponere Pressedirektoratet med sitt arbeid.

I første halvdel av 1941 rapporterte Syverud hyppig til Pressedirektoratet om situasjonen i avisene han hadde ansvar for, med to rapporter per måned. I rapporten for andre halvdel av april var Syverud oppgitt og misfornøyd over at det ikke var noen bedring å spore i VA etter de siste måneders uroligheter, og skrev til Pressedirektoratet at avisen «fortsetter å være nøytral».¹⁶⁶ Hvorvidt det fant sted noen flere henvendelser til avisen i etterkant av dette har ikke vært å finne i kildematerialet, men i neste rapport til Pressedirektoratet, for første halvdel av mai, var situasjonen snudd. Ifølge Syverud hadde VA forsøkt å forbedre seg igjen både med tanke på avisinnhold og annonser. Syveruds tilfredshet kan ha hatt sammenheng med at VA fra og med 19. april begynte å ta inn tilsendte NAT-artikler¹⁶⁷, slik det hadde blitt lagt føringer for.

2.6 Redaktør på oppsigelse

Etter den urolige våren 1941 stabiliserte situasjonen i VA seg, og avisen ser igjen ut til å ha fulgt okkupasjonsmaktens retningslinjer og innholdspåbud. Syverud hadde lite negativt å melde til Pressedirektoratet angående VAs opptreden utover sommeren og skrøt av avisens gode anvendelse av NAT-stoff. I overgangen fra vår til sommer, og videre ut i sommermånedene, var det i stedet den økonomiske situasjonen i VA som igjen var i fokus når Syverud korresponderte med Pressedirektoratet. Utover dette jobbet han med å finne en mulig erstatter for Nesje, som nok en gang hadde meldt fra om at han vurderte å slutte i redaktørjobben.¹⁶⁸

¹⁶⁴ "Bodø kringkaster i krigsukene 1940: Uredd og helhjertet innsats av Leif Jensson og hans medarbeidere," *Nordlandsposten* (Bodø), 13.4. 1965.

¹⁶⁵ RA, L-sak 796/1945.

¹⁶⁶ RA, L-sak 796/1945.

¹⁶⁷ "Vi vil oss et land," *Vesteraalens Avis* (Stokmarknes), 19.4. 1941.

¹⁶⁸ RA, L-sak 796/1945.

Årsaken til at Nesje vurderte å slutte som redaktør i VA, ser ikke ut til å ha noen sammenheng med hans NS-utmeldelse, da han oppga samme grunn til å slutte som han gjorde allerede i januar 1941. Nesje ønsket nemlig å slutte til fordel for en jobb i kringkastingen, og det ser dermed ikke ut som han angret på veivalget han tok sommeren 1940. Tvert imot tyder Nesjes planer om ny jobb på at han hadde kontakter som satt i sentrale posisjoner i okkupasjonsstyret i Nordland. Det var nemlig fylkesfører i Nordland, Leif Rabben, som forsøkte å rekruttere Nesje til jobben som programsekretær i Bodø kringkaster, gitt at Nesje tok tilbake sin NS-utmeldelse.¹⁶⁹ Rabben, som var en av de eldste NS-medlemmene i Nordland og som hadde høyeste tillitsverv i NS i fylket, var en helt sentral figur i styret av Nordland de første årene av krigen og han ble etter krigen, i 1946, dømt til 11 års tvangsarbeid i Bodø lagmannsrett.¹⁷⁰ Fylkesfører Rabben skrev i et brev til Syverud i mai 1941 at Nesje måtte reise til Oslo for å avlegge prøve for kringkastingen. Samtidig ba han Syverud om å anbefale Pressedirektoratet og stille med 400 kr til avlønning av Nesjes stedfortreder mens han var borte¹⁷¹. Hele dette prosjektet falt likevel sammen uten at det har vært mulig å finne en entydig forklaring, men det kan ikke utelukkes at det har en sammenheng med Rabbens konflikt med maktinnehaverne. Rabben kom tidlig på kant med Quisling, og skaffet seg etter hvert flere uvenner blant folk i viktige posisjoner. I juni 1941 ble han byttet ut som fylkesfører og erstattet av Harald Wasenden.¹⁷² Ettersom tidspunktet sammenfaller med tidspunktet for Nesjes planer kan det være en kobling her, og i så fall ser man igjen hvor viktig personlige lojalitetsbånd kunne vise seg å være. Jobben som programsekretær i Bodø kringkaster ble det uansett ikke noe av for Nesjes del og han ble sittende i redaktørstolen i VA inntil videre.

Usikkerheten og diskusjonene rundt Nesjes NS-medlemskap fortsatte gjennom sommeren 1941. Ved et besøk hos Pressedirektoratet sommeren 1941 ga Nesje, ifølge Syverud, gitt beskjed om at han har meldt seg inn i NS igjen, mens Syverud i sin rapport for første halvdel av august påpekte at Nesjes kartotek kort fremholdt at han hadde vært utmeldt siden 4. mars. Syverud forsøkte å undersøke hva som var de faktiske forhold, men det framgår ikke om Nesje noen gang meldte seg inn igjen.¹⁷³ Jakten på en ny redaktør kom uansett i gang for fullt på dette tidspunktet.

Parallelt med at Syverud arbeidet med å finne noen som kunne erstatte Nesje som redaktør i VA, måtte han jobbe for at avisen og redaktørjobben i det hele tatt skulle bestå.

¹⁶⁹ RA, L-sak 796/1945.

¹⁷⁰ ""Fylkesfører" Leif Rabben fikk 11 års tvangsarbeid," *Nordlandsposten* (Bodø), 20.11. 1946.

¹⁷¹ RA, L-sak 796/1945.

¹⁷² Steinar Aas, *Forvandlinga: Bodøs historie: 1890-1950* (2014), 373.

¹⁷³ RA, L-sak 796/1945.

Nesje meldte i mai 1941 om et ukentlig underskudd på 80-100 kr og at styret i VA var innstilt på å legge ned avisen¹⁷⁴, men Syverud på sin side ville forsøke å holde avisen i gang. Han oversendte VAs regnskap til Pressedirektoratet, og viste til et underskudd på 2115,35 kr de første fem månedene av 1941, for å dokumentere hvor kritisk situasjonen var, samtidig som han på ny foreslo at Bladet Vesterålen ble lagt ned for å redde VA. Rasjonaliseringen og papirrasjoneringen medførte at prioriteringer måtte gjøres, og i klassisk NS-stil ble dette gjort til fordel for de som var lojale. Selv om Syverud også informerte om at selskapet som drev VA kunne tåle å drifte med underskudd en periode, poengterte han at styret kunne komme til å legge ned dersom underskuddet ble for stort, ettersom de var motstandere av NS.¹⁷⁵ VA var fortsatt den største avisen i regionen og dermed den avisen som nådde ut til flest lesere og det er nærliggende å anta at dette var hovedårsaken til at Syverud stod på for å beholde den.

I Syverud sine skriv var det nemlig avisen i seg selv og det at den fortsatte å utkomme som ble fremstilt som viktig. Der det tidligere, ut fra kildematerialet, var usikkert hvorvidt Syverud ønsket å beholde Nesje som redaktør fordi han syntes han gjorde en god jobb eller om det var fordi det kunne bli vanskelig å finne en erstatter, er bildet nå ganske entydig. Nesje skapte både mye arbeid og hodebry for Syverud etter Svolværraidet, og man trenger ikke engang å lese mellom linjene for å forstå at Syverud ikke lenger var spesielt begeistret for Nesje. I flere av rapportene sommeren 1941 kom han med bemerkninger som «Nesje er ikke real nok til at det er så godt å hjelpe ham» og «Nesje burde gjort avisen om til et mer aktivt NS-organ for lenge siden». Han var i tillegg tydelig misfornøyd med Nesjes beskjed om at VA skulle ta ferieopphold fra 4. – 23. august når han kommenterte at det kanskje ikke var like viktig for å avisen å komme ut nå, som det var tidligere, ettersom de ikke hadde brukt å ha ferieopphold tidligere år.¹⁷⁶ Disse uttalelsene bygger på mange måter opp om et inntrykk av Nesje som pragmatiker og det er ikke usannsynlig at ferieoppholdet sommeren 1941 var en slags stille motstand. I sin doktoravhandling *Folkefelleskap, forlystelse og hverdagsmotstand: Kino i Norge 1940–1945* har Thomas Hagen forsket på kinoen som arena under andre verdenskrig, og blant elementene han har sett nærmere på er hvordan ulike former for motstand kom til syne på denne arenaen. Hverdagsmotstand var det Hagen omtaler som den mest grunnleggende formen for motstand, og «med det menes vrangvilje overfor påbud, symbolsk motstand, sinnelagsmessig motstand, stille protester og spontane demonstrasjoner».¹⁷⁷ Ved første øyekast

¹⁷⁴ RA, L-sak 796/1945.

¹⁷⁵ RA, L-sak 796/1945.

¹⁷⁶ RA, L-sak 796/1945.

¹⁷⁷ Thomas Hagen, "Folkefelleskap, forlystelse og hverdagsmotstand: Kino i Norge 1940–1945" (Doktorgrad Universitetet i Agder, 2018).

virker ikke et tre uker langt ferieopphold spesielt tankevekkende, men kanskje var det en form for hverdagsmotstand. En provokasjon, med så lav risiko ville ikke få noen følger for Nesje i ettertid, men var likevel av stor betydning når en tenker over hva den symboliserte.

Noen store endringer i VAs avisinnhold kan ikke spores, sommeren 1941. Hver eneste utgave var preget av en hel del tilsendt materiale fra NTB, og de fleste egenproduserte tekstene knyttet seg fortsatt til hverdagsliv, nyheter i fra ulike næringer og eventuelle lokale hendelser. Selv om avisen trykte en hel del NTB-stoff, var det fortsatt slik at Syverud, etter å ha avlagt VA et besøk i juli, rapporterte om at mye av det tilsendte stoffet forble upublisert med begrunnelsen manglende spalteplass. Ved en senere anledning, høsten 1941, når dette nok en gang ble et tema poengterte Syverud, i sin rapport til Pressedirektoratet, at han minnet sine aviser om at han fulgte med dem og at de måtte velge ut det viktigste stoffet når de ikke fikk plass til alt.¹⁷⁸ Det kan tenkes, at faktorer som manglende spalteplass og pragmatiske redaktører, til en viss grad, kan ha gjort det mulig for små lokalaviser å manøvrere under okkupasjonen. Sommeren 1941 var det fortsatt mange av avisene som hadde redaktører som ikke var medlemmer av NS, til Syveruds store fortvilelse. Og selv om presselederne fulgte avisene nøye, hadde de ansvar for et relativt stort antall aviser spredt over et relativt stort område, noe som kan ha bidratt til en viss bevegelsesfrihet. For Syveruds vedkommende hadde han ikke bare jobben som presseleder i Nordland å tenke på, for han jobbet som redaktør både i bladet Nordland frem til avisen gikk inn våren 1943 og i Lofotposten fra sommeren 1942 og frem til krigens slutt.

Sommeren 1941 var mange av de tilsendte NTB-artiklene som ble trykt i VA preget av det tyske angrepet på Sovjet 22. juni og kampene som pågikk på østfronten. Disse ble jevnlig supplert med andre tilsendte tekster der tyskvennlige nordmenn ytret sin mening og mantede det norske folk til kamp mot bolsjevismen. Som tidligere nevnt, glimret egenprodusert stoff om krigshandlinger og hendelser ved sitt fravær, noe som ser ut til å ha vært tendensen i mange av nordlandsavisene. For selv om de fleste gjenværende avisene i Nordland fikk skryt for å være lojale og for å ta inn stoff de fikk tilsendt, var de ikke spesielt aktive. Det ser ut som at maktinnehaverne i mange tilfeller var nødt til å ta til takke med at avisene trykte det de ble pålagt å trykke, og at det har vært relativt vanskelig å få dem til å ta initiativ til å drive aktiv egenproduksjon. Etter den anglo-sovjetiske invasjonen av Iran i august uttalte Syverud i en rapport: «Tausheten i dette tilfelle viser at avislederne lider mere av engelsksyke enn det som bra er. Denne gangen trodde jeg virkelig at redaktørene ville reagert og protestert».¹⁷⁹ I september viste han på samme måte både til evakueringen av Svalbard og senkingen av

¹⁷⁸ RA, L-sak 796/1945.

¹⁷⁹ RA, L-sak 796/1945.

hurtigruteskipet Richard With og stilte seg nærmest uforstående til den manglende omtalen i avisene, da han mente at disse hendelsene, som rammet nordmenn og Norge direkte, i alle fall burde fått avisene til å rase. Her kan man stille spørsmålsteget ved hvorvidt Syverud, i sine klager til Pressedirektoratet, egentlig var misfornøyd med avisene eller med det tyske styringsapparatet.

Vi har tidligere sett at Syverud var svært misfornøyd med den strenge sensuren tyskerne hadde innført, som begrenset mulighetene til å bruke allierte operasjoner til propagandaformål. Mangelen på aktiv produksjon av tyskvennlig materiale i avisene må uansett også ses i sammenheng med den lave NS-opplutningen i Nordland og at tilgangen på NS-redaktører var liten. I mange tilfeller må valget ha stått mellom å ha en redaktør som ikke var NS-medlem eller en nedleggelse av avisen fordi det ikke var mulig å få tak i en NS-redaktør. Når man vet hvilken plass propaganda hadde i tysk krigføring og hvilken effekt de mente den hadde, skjønner man at redaktører uten NS-medlemskap ofte ble valget, så lenge de fulgte tyske pålegg. Det viktigste var å få avisene til å dekke de tyske seirene og de alliertes nederlag for å overbevise det norske folk om at tyskerne var uovervinnelige. Mange aviser balanserte nok på en knivsegg der de følte seg frem for å finne ut hvilken oppførsel de kunne komme unna med og hvilken oppførsel som ville føre til represalier. Sommeren og høsten 1941 ser det ut til at utfordringene Syverud har måttet håndtere i liten grad har vært knyttet til «forgåelser», men han kan i mange tilfeller vise til «unnlattelsessynder» og «passivitet».¹⁸⁰

De overnevnte utfordringene gjorde seg helt klart gjeldende i Syveruds jakt på en redaktør som kunne erstatte Nesje. I september 1941 skrev Syverud til Pressedirektoratet ved flere anledninger, der han oppdaterte dem på situasjonen og klaget over hvor problematisk det var å finne en erstatter. Syverud sendte blant annet en forespørsel til redaktør Østvig i Andøya Avis om han kunne tenke seg jobben i VA, men han takket nei. Det kommer ikke frem av kildene hvorfor han takket nei, men det kommer frem at en av forutsetningene for at han skulle få tilbud om jobben, var at han meldte seg inn i NS. Dette tyder også på at det var rom for å takke nei til en slik jobb, uten at det fikk noen konsekvenser. Etter dette avslaget i september spurte Syverud Pressedirektoratet om hjelp til å finne en redaktør fordi han ikke kunne skjønne hvordan de skulle klare å finne noen lokalt. Det var nå kommet til et punkt der de var nødt til å finne noen som kunne overta, dersom avisen skulle overleve. Dette er nok et eksempel på hvor vanskelig det var å få tak i noen som var medlem av NS eller som var lojale mot det nye regimet, noe som understreker partiets rekrutteringsproblemer. Det kan tenkes at Syverud, med slike

¹⁸⁰ RA, L-sak 796/1945.

vanskeligheter, i beste fall kunne klare å finne noen som var medgjørlig og som kunne «la seg styre i rett retning», slik at avisen kunne fortsette å komme ut og tjene det tyske formål. I slike situasjoner ble, som Guri Hjeltnes sier det, det norske folks karakter og moral testet. Holdt folk stand overfor fristelser i denne vanskelige tiden, der de ble utsatt for ideologisk, politisk og økonomisk press? Valgte folk rett side?¹⁸¹ Og hva var rett side? Selv om folk flest så på tyskerne som fienden, visste de trolig at de ville bli «ufri» - og en fri presse må vel ha vært et ideal for mange pressefolk, i alle fall for Nesje.

På tross av at Syverud ba Pressedirektoratet om hjelp, fortsatte han letingen selv og fikk i samarbeid med Nesje satt inn en utlysingsannonse i VA.¹⁸² Etter denne averteringen ser det ut til at det gikk ganske kort tid før situasjonen løste seg og i midten av oktober ventet Syverud bare på en godkjenning av kontrakt og redaktøransettelse fra Pressedirektoratet. 23. oktober kom redaktørskiftet og Nesje, som hadde ledet avisen siden 1936, begynte i sin nye jobb som sveitfører i Arbeidstjenesten. Det var ikke alle nyordningens menn som hadde vært like fornøyde med Nesjes redaksjonelle ledelse, men i sin avskjedshilsen til leserne var han likevel vågal nok til å skrive: «selv om jeg er oppmerksom på enkelte rykter som har versert, vil jeg opplyse, at min fratreden helt og holdent skjer etter egen oppsigelse».¹⁸³ Med denne avskjeden antydte Nesje, både at det verserte usannheter lokalt og at folk ikke måtte tro alt de hørte. På tross av sine uttalelser og de holdningene Nesje utviste, fikk han sjansen til å ta fatt på nye utfordringer innenfor NS da han gikk inn i Arbeidstjenesten, og det er nærliggende å anta at noen i en maktposisjon forbarmet seg over ham eller vernet om han slik at han fikk denne muligheten.

¹⁸¹ Guri Hjeltnes, *Hverdagsliv i krig* (Aschehoug, 1987), 26-27.

¹⁸² RA, L-sak 796/1945.

¹⁸³ Ole Jørgen Lehmann, "Herrefolk i Hadsel," in *Hofdasegl* (Hadsel historielag, 1997), 31.

3.0 Gustav J. Bergs redaktørperiode fra 1941 – 1943 – økt NS-innflytelse legger press på redaktøren

Gustav Jerner Berg avløste Einar Nesje og satt som redaktør i VA fra 23. oktober 1941 til 30. mars 1943.¹⁸⁴ Berg ble født i Haugesund i 1915, men han flyttet til i Vesterålen allerede i 1928. Etter å ha gjort seg ferdig med folkeskolen gikk han videre på landbruksskole og utdannet seg til agronom, og i 1937 kjøpte han seg eget gårdsbruk på Fleines i Hadsel kommune.¹⁸⁵ I ung alder begynte han å arbeide som journalist ved siden av å drive landbruk, og 24 år gammel fikk han jobben som redaksjonssekretær i VA, før han året etter tok over jobben som redaktør.¹⁸⁶ Etter krigen, 24. oktober 1946, dømte retten Berg for å ha vært medlem av NS og for å ha deltatt i en studiering for NS-medlemmer. Han ble idømt en bot på 400 kr og tap visse rettigheter i 10 år.¹⁸⁷ I 1956, flyttet Berg til Fauske der han fortsatte sin aviskarriere som bestyrer av Nordlandspostens avdeling på stedet. I 1971 forlot han journalistikken og tok fatt på jobben som turistsjef på Fauske, en stilling han beholdt helt til han gikk av med pensjon. Arbeidet hans som turistsjef fikk mye oppmerksomhet og skryt. Byggingen av Junkerdal Turistsenter var hans idé og han var blant initiativtakerne til reisningen av Valnesfjord Helsesportssenter.¹⁸⁸ Han har blitt omtalt som en hardtarbeidende mann som hadde mange jern i ilden, både på jobb og på fritiden, og da han gikk bort i år 2000 skrev Nordlandspostens Gudmund Andreassen: «Mange vil huske ham med glede og vemod. Det er en hederskar som har gått bort».¹⁸⁹

Bergs redaktørperiode varte i underkant av halvannet år og han ledet derfor ikke avisen gjennom like mange store omveltninger som det Nesje gjorde. Likevel var det en urolig tid og det fant sted flere betydningsfulle hendelser både internasjonalt, nasjonalt og lokalt. I desember 1941, etter angrepet på Pearl Harbour, ble USA trukket med i krigen og slagstyrken til de allierte fikk en ny dimensjon. I tillegg kjørte tyskerne kjørte seg fast i øst, og den russiske vinteren skapte på ny problemer for en fremadstormende stormakt. Tyskland, som hadde ønsket å unngå krig på flere fronter, kjempet samtidig harde kamper i Nord-Afrikas ørken, en stillingskrig uten noen overlegen part. I romjula 1941 fant det andre Lofotraidet sted, samtidig med andre raid langs norskekysten og selv om britene denne gangen ikke oppnådde mye annet enn å skape uro, som kanskje var det viktigste, styrket hendelsen Hitlers overbevisning om at et større angrep på Norge var i vente. Med statsakten 1. februar 1942 ble Quisling innsatt som ministerpresident

¹⁸⁴ Høeg and Universitetsbiblioteket i, *Norske aviser 1763-1969 : en bibliografi : 1 : Alfabetisk fortegnelse*, 1.

¹⁸⁵ RA, L-sak 88/1946, Lofoten og Vesterålen politikammer.

¹⁸⁶ Arild Bjørnbakk, "Saltens reiselivslag 20 år," *Nordlandsposten* (Bodø), 27.3. 1980.

¹⁸⁷ RA, L-sak 88/1946.

¹⁸⁸ "Turistsjef ved milepelen," *Nordlandsposten* (Bodø), 17.12 1975.

¹⁸⁹ Gudmund Andreassen, "Gustav J. Berg," *Nordlandsposten* (Bodø), 1.11. 2000.

og den nazifiseringsprosessen som ble påtvunget det norske statsapparatet ble ytterligere forsterket. I denne perioden og med de nye lovendringene ble det norske folks motstand mot okkupasjonsstyret ytterligere forsterket og i kjølvannet oppstod lærer – og kirkestriden, som satte sitt preg i Norge videre utover 1942. I løpet av Bergs redaktørperiode fant krigens første vendepunkter sted, og fra å ha vært på offensiven, kom Tyskland nå på defensiven.

3.1. Soldat og redaksjonssekretær

Våren 1940 deltok Berg som soldat i kampene i Narvik og i artikkelen «Herrefolk i Hadsel» skrevet av Ole Jørgen Lehmann blir han omtalt som en av dem som i ettertid følte seg lurrt av regjeringen og engelskmennene. Soldatene hadde blitt forespeilet at de skulle være med på gjenerobringen av Trondheim og de hadde på forhånd samlet sammen penger til festkassa som skulle finansiere seiersfesten. Den virkeligheten som møtte dem var en helt annen, noe som i etterkant førte til bitterhet blant flere.¹⁹⁰ Som et resultat tok Berg, sommeren og høsten 1940, initiativ til pengeinnsamling slik at et monument kunne reises over de falne fra Narvikfelttoget. Dette var en handling som ble lagt merke til av sognepresten i Hadsel, Einar Lothe, og det skulle føre til et bekjentskap som var avgjørende for at Berg fikk jobben som redaktør i VA et år senere.¹⁹¹

I perioden da Berg arbeidet som redaksjonssekretær i VA skrev han ved flere anledninger artikler som ble trykket i avisen. Han virket svært dedikert i sitt arbeid innenfor jordbruket og delte både erfaringer og tips med leserne. Han ga anbefalinger når det kom til hvilke frø folk burde satse på for å få god avkastning her nord og han kom med tips om hvordan folk kunne bruke trekull som brensel i en tid med oljemangel. Han delte også egne refleksjoner rundt jordbrukets posisjon i samfunnet og mente at samarbeid mellom små og store bruk kunne øke lønnsomheten og gjøre næringen mer robust i vanskelige tider.¹⁹² Bergs tiltredelsesartikkel i VA impliserte at han hadde utviklet et veldig godt forhold til redaktør Nesje, da han både takket for godt samarbeid de to imellom og hyllet Nesje for den redaktør-jobben han hadde gjort. Samtidig benyttet han anledningen til å si at han håpet at folk ville møte han med samme velvilje og interesse som de hadde møtt Nesje med.¹⁹³

¹⁹⁰Lehmann, "Herrefolk i Hadsel," 24.

¹⁹¹Lehmann, "Herrefolk i Hadsel," 24, 28.

¹⁹² Gustav J. Berg, *Vesteraalens Avis* (Stokmarknes), 9.6., 13.5., 18.9. 1940-1941.

¹⁹³ Gustav J. Berg, *Vesteraalens Avis* (Stokmarknes), 25.10 1941.

3.2 Einar Lothe som del av et NS-miljø

Relasjonen som Berg og Lothe utviklet under krigen ser ut til å ha hatt betydning for Lothes innflytelse på utviklingen i VA. Selv om Lothe tiltrådte som presseleder i Vesterålen allerede høsten 1940, ser det ut til at hans rolle det første året var svært passiv. Først når arbeidet med å finne en erstatting for Nesje var i gang, tiltok Lothes kommunikasjon med Syverud og i perioden frem til sommeren 1942 dukket Lothes navn ofte opp i kildematerialet.

I en politirapport fra et av avhørene med Lothe etter krigen, forklarte han at den eneste oppgaven han utførte som presseleder var å formidle saker mellom VA og Pressedirektoratet. Ut fra hans forklaringer ser det ut som han i større grad var involvert i saker knyttet til hans stilling som prost, da han måtte sende månedlige rapporter til Kirkedepartementet om situasjonen i bispedømmet.¹⁹⁴ Da den nye kommuneforordningen trådte i kraft ved nyttår 1941, ble Lothe oppført som representant nr. 11 i herredsrådet, og han hadde på kort tid blitt «en mann med mange hatter». Han knyttet også bånd til andre høytstående personer som delte hans tyskvennlige holdning og var blant hedersgjestene i Gunnar Frederiksens 50-års dag sommeren 1941.¹⁹⁵ Et annet bekjentskap han stiftet etter han overtok som prost i Hadsel i 1938, var Dagfinn Zwiłgmeyer som arbeidet som hjelpeprest mellom 1931 og 1939. Zwiłgmeyer var i første rekke kjent som salmedikter, og under krigen fikk han i oppdrag av NS å utarbeide en ny norsk salmebok. På linje med Lothe valgte Zwiłgmeyer å melde seg inn i NS i 1940, og under krigen var han ansatt både som NS-ordfører i Fana og som fungerende biskop i Bjørgvin og i Hamar.¹⁹⁶

Det mangfoldet av ansvarsområder som Lothe ble tildelt på grunn av sin tyskvennlige holdning, viser hvor sentralt det var for tyskerne å få nordmenn inn i viktige posisjoner i det nye styret, samtidig som det gjenspeiler okkupasjonsregimets kaotiske preg. Når en mann ble bedt om å ta på seg flere sentrale stillinger slik som dette, må det være et tegn på hvor vanskelig det var å finne lojale støttespillere blant nordmennene. Vi har sett at den samme situasjonen gjaldt for Syveruds vedkommende, og med tanke på NS' begrensede oppslutning er nok ikke disse eksemplene enestående. Rekrutteringen av NS-medlemmer ser altså ut til å ha vært en tilfeldig prosess, der medlemsinnmeldinger har vært viktig for å få besatt det mangfoldet av stillinger som okkupasjonsregimet opprettet.

¹⁹⁴ RA, L-sak 407/1946.

¹⁹⁵ Lehmann, "Herrefolk i Hadsel," 30.

¹⁹⁶ Hallgeir Ellstad, "Dagfinn Zwiłgmeyer," in *Store norske leksikon* (Norsk biografisk leksikon, 13.2. 2009). https://nbl.snl.no/Dagfinn_Zwiłgmeyer.

Når Lothe alene skulle ta på seg alle disse nye oppgavene på toppen av den jobben han allerede satt i da krigen brøt ut, måtte det nødvendigvis få betydning for hvor mye tid han kunne bruke på hver enkelt arbeidsoppgave. Her kan en stille spørsmålstegn ved hvorvidt dette var årsaken til Lothes begrensede involvering i pressevirksomheten i Hadsel det første året etter nyordningen trådte i kraft. En annen mulighet er selvfølgelig at han kan ha vært overflødig i denne fasen, ettersom Syverud tok jobben sin svært alvorlig og fulgte avisene nøye. Hva som var årsaken til at Lothe etter hvert kom inn og satte et økende preg på det redaksjonelle innholdet i VA, står fortsatt uklart, selv om det ikke kan utelukkes at det henger sammen med hans forhold til Berg. Uansett årsak skal vi i det følgende få flere eksempler som tydeliggjør dette og som støtter opp om inntrykket om at enkeltpersoner hadde mulighet til å markere seg og ta en sentral posisjon i en liten avis. Lothe, som gjennom det å være prost utstrålte en naturlig autoritet, satt i en unik posisjon for å påvirke folk. Han var en autoritetsfigur som var god til å snakke for seg, og hadde som jobb å få folk til å lytte til seg.

På tross av dette klarte ikke Lothe å få Hadselbefolkningen med seg og utover høsten og vinteren 1941/42 viste deres misnøye seg, da besøkstallene under gudstjenestene hans sank og han enkelte ganger måtte avlyse grunnet sviktende fremmøte. Lehmann knytter denne utviklingen til Lothes reaksjon etter at hurtigruteskipet Richard With ble senket. I en artikkel som kom på trykk i Bodøavisen Nordland 6. oktober 1941, skrev han at han ønsket at hendelsen «kunne hjelpe til å åpne forblinnede landsmenns øyne for den mentalitet som i de siste århundreder gjennom uavbrutt krig og undertrykkelse har skapt det britiske imperium». Dette skal ha skapt både raseri og forbitrelse blant folk i Nordland.¹⁹⁷ Interessant i denne sammenheng er det at denne artikkelen, der Lothe så sterkt uttrykte sine meninger, bare ble trykket i en Bodøavis. Som pressesjef i Hadsel skulle man jo tro at han hadde mulighet til å få teksten inn i VA, i hvert fall når man tar i betraktning at han ved flere andre anledninger fikk publisert protyske og nazivennlige artikler i avisen. Ifølge Lehmann var Lothe forsiktig med å drive propaganda i Hadsel fordi det der var mange sørgende etterlatte, ettersom Richard With var hjemhørende på Stokmarknes og hadde hatt mange fra Hadsel ombord.¹⁹⁸ Her er det også viktig å ha i bakhodet at konflikten mellom NS og kirken hadde sitt klimaks vinteren 1942.¹⁹⁹ I samme periode som Lothes besøkstall sank, tilspisset altså konflikten mellom kirken og styremaktene seg. Denne situasjonen må ha vært noe spesiell for Hadsels vedkommende, da kirkekampen

¹⁹⁷ Lehmann, "Herrefolk i Hadsel," 31.

¹⁹⁸ Lehmann, "Herrefolk i Hadsel," 31.

¹⁹⁹ Olav Njølstad, "Kirkens motstandskamp," (2015). <https://www.norghistorie.no/andre-verdenskrig/1717-kirkens-motstandskamp.html>.

hovedsakelig utartet seg gjennom at prester og biskoper nedla den statlige delen av sine embeter²⁰⁰. Hovedtendensen var at den norske kirken kjempet for sin frihet mot den totalitære NS-staten, men i Hadsel hadde de en NS-prest som forkynte på vegne av det nye regimet.

Hvorvidt de overnevnte vanskelighetene var medvirkende til at Lothe forlot Hadsel i 1942, er uvisst, og det er tenkelig at årsaken heller kan knyttes til et ønske om en høytstående stilling i NS-regimet. Han flyttet nemlig etter å ha blitt konstituert sogneprest i Nidaros i februar 1942, en stilling han satt i frem til krigens slutt. Lothe lot seg aldri ordinere som biskop i Trondheim, da han ifølge Lehmann hadde planer om å reise tilbake til sitt sogneprestembete i Hadsel etter krigen.²⁰¹ Men returen til Hadsel ble aldri en realitet, og i september 1946 ble Lothe dømt til «10 års tvangsarbeid og tap av borgerlige rettigheter, fradømmelse av embetet i Hadsel og retten til å være prest eller menighetsforstander for bestandig, samt inndragning av all lønn han hadde mottatt som biskop».²⁰² I 1950 ble Lothe benådet og sluppet ut av fengsel²⁰³.

Før jeg går videre og ser nærmere på utviklingen i VA under Berg, vil jeg trekke frem noe som står frem som tankevekkende når utviklingen i Hadselsamfunnet under krigen undersøkes. Nemlig at flere av aktørene fra Hadsel som valgte en tyskvennlig linje under krigen, fikk sjansen til å gjøre karriere i posisjoner høyere opp i systemet. Tidligere har bankmannen Karl Nøstvik, som ble innsatt som ordfører i Hadsel etter nyordningen i 1940 før han deretter fikk jobben som fylkesmann i Nordland, vært nevnt. Et annet, og kanskje det mest kjente eksemplet, er Per von Hirsch som ble ansatt som den første administrasjonssjefen i Hadsel i 1936, med tittelen kontorsjef. Under krigen klatret han raskt oppover rangstigen i NS-styret, da han først fikk jobben som konstituert fylkesmann i Nordland i 1941, før arbeidet han en tid som ekspedisjonssjef i finansdepartementet. Tidlig i 1945 ble han innsatt som finansminister i Norge og satt i denne stillingen til krigen var over.²⁰⁴ I tillegg vet vi at prost Einar Lothe og Dagfinn Zwilmeyer gjorde karriere som NS-biskoper og at Einar Nesje tok jobb som sveitfører i Arbeidstjenesten fra høsten 1941.

Betyr dette at Hadsel kan ha fungert som et springbrett for de som hadde et ønske om å gjøre karriere i styret av «det nye Norge»? Her må man selvfølgelig være forsiktig med hvilke antakelser man gjør og igjen huske på at mange av de som valgte å gi sin støtte til okkupasjonsregimet var pragmatiske, og antok at de tok det riktige valget med tanke på

²⁰⁰ "Den norske kirke under andre verdenskrig," (2019).

https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Den_norske_kirke_under_andre_verdenskrig.

²⁰¹ Lehmann, "Herrefolk i Hadsel," 32-34.

²⁰² Lehmann, "Herrefolk i Hadsel," 38.

²⁰³ i Hadsel kirkes sakristi henger det et portrett av Lothe, prost i Vesterålen prosti og Ridder av hedersordenen til Det Norske Studentersamfunds Teater, «Den hvite knap».

²⁰⁴ Hovland, Andreassen, and Johnsen, *Hadsel bygdebok 2: Vi bygger videre*, 130.

situasjonen Norge var kommet i. Det var heller ikke uvanlig å ha en «heller oss enn dem» holdning og en forestilling om at skadevirkningene ville bli mye større dersom faktiske nazister ble sittende i viktige posisjoner. De var bevisste på motstanden som eksisterte i samfunnet, men hadde likevel en oppfatning av at folk flest heller ville ha dem i sentrale posisjoner, enn ideologisk overbeviste nazister etter Griffins beskrivelse. Det som står frem som tydelig er uansett at det fantes personer som var villige til å gjøre en innsats for det tyske regimet gjennom å ta på seg viktige verv. Dette er trekk jeg ikke har gått i dybden på og undersøkt nærmere, men det er verdt å merke seg at de mest fremtredende NS-aktørene ser ut til å ha tilhørt kommunens elite, og det er ingen tvil om at en slik elite av aktive NS-medlemmer må ha vært attraktive for styresmaktene.

3.3 Avisens unike posisjon som informasjonskanal

Av kildematerialet²⁰⁵ kommer det frem at Einar Nesje og prost Lothe var Syveruds samarbeidspartnere lokalt, i letingen etter en ny redaktør til VA. Med tanke på Bergs forhold til Nesje og Lothes begeistring for Berg er det ikke overaskende at dette samarbeidet endte med at nettopp han fikk tilbud om redaktørjobben. Da ansettelsen også ble godkjent av Pressedirektoratet, var Berg klar for å ta fatt på oppgaven. På dette tidspunktet hadde okkupasjonsregimet rukket å sette sitt preg på avisinnholdet i VA gjennom direkte inngrep i avisdriften. Kontinuerlig, og til hver eneste utgivelse, sendte både NTB og NAT nyhetsstoff og artikler som avisen fikk påbud om å trykke. Presseleder Syverud drev samtidig høy grad av innholdskontroll for å passe på at påbudene ble fulgt og for å sikre at avisen ikke trykte egenprodusert stoff som kunne bidra til å skade okkupasjonsmakten på noen måte. På grunn av de mange kontrollorganene og den direkte styringen tyskerne drev med, fordi de anså propaganda som et avgjørende våpen i krigføringen, skjedde det store endringer i VA på halvannet år. Nyordningen av pressen hadde medført streng sensur, daglig overvåking og liten bevegelsesfrihet.

Da Berg overtok som redaktør høsten 1941, hadde krigen vart så lenge at folk visste hva de fikk når de kjøpte en avis. Det var en forventning om at den skulle være full av krigspropaganda og at det var den tyske versjonen av krigsutviklingen som ble formidlet. Frem til nå hadde veldig mange nordmenn hatt radioen som nyhetsformidler ved siden av avisen, og selv om tyskerne hadde kontroll over sendingene som ble sendt ut over kringkastingen, kunne folk «tyvlytte» på radiosendingene fra London, som den norske regjeringen hadde satt i gang.

²⁰⁵ RA, L-sak 796/1945.

Som en konsekvens valgte tyskerne å gi avkall på sin fremste propagandakanal og det ble sensommeren 1941 bestemt at alle nordmenn måtte levere inn sine radioapparater. Nyhetsstrømmen skulle skrus av, og inndragningen var et dramatisk overgrep mot den norske befolkningen, og Norge var det eneste okkuperte landet der alle radioapparater skulle konfiskeres.²⁰⁶ Her skal det også nevnes at selv om dette la begrensninger på nordmenns nyhetsstrøm fra England, var det veldig mange som trosset tyske pålegg og fortsatte med ulovlig virksomhet for å dekke sitt nyhetsbehov.

I meldinger fra SIPO og fra tyske militære etterretnings- og propagandaoffiserer i september 1941 ble Tysklands utfordringer med å overvinne det norske folk nok en gang synliggjort. Offiserene informerte om at størstedelen av den norske befolkningen avviste både Tyskland og NS, og den tyske fremgangen i krigføringen ikke hadde endret den engelskvennlige innstillingen blant nordmenn. Det ble også poengtert at den norske motstanden mot NS kom sterkere frem enn tidligere og de anslo at rundt 90% av nordmennene fortsatt var overbevist om at England ville seire til slutt. Ifølge disse meldingene hadde ikke inndragningene av radioene hjulpet nevneverdig heller. Nordmennene ordnet seg med meldetjenester ved hjelp av bussjåfører og jernbanefolk.²⁰⁷ For VAs del kan det likevel se ut som inndragningen av radioapparater fikk betydning for opplagstallene utover høsten 1941. I et brev til Syverud i november skrøt redaktør Berg av at avisen fikk nye abonnenter daglig,²⁰⁸ og ettersom de økte opplagstallene sammenfalt med tidspunktet der radioen forsvant for mange, er det sannsynlig at det var en sammenheng her. VA hadde i praksis monopol på nyhetsoppdateringene lokalt, og selv om avisen var full av tysk propaganda hadde folk fortsatt et behov for å holde seg oppdatert på det som skjedde ute i verden. Utover dette må også rubrikkannonsene ses på som avgjørende for opplagsveksten, ettersom behovet for et byttemarked førte til markedsutvidelse for avisene. Ifølge Ottosen grep rubrikkannonsene kolossalt om seg på grunn av vareknappheten, og folk annonserte som aldri før.²⁰⁹

I denne perioden, utover høsten og vinteren 1941/42 gikk krigen også inn i en ny fase og som nevnt kom Tyskland på defensiven i krigføringen. På dette tidspunktet var det altså mye som tydet på at denne krigen ville trekke ut i tid, og det var ikke lenger noen selvfølge at det så langt overlegne Tyskland skulle seire til slutt. Denne utviklingen gjorde en allerede vanskelig situasjon, enda mer utfordrende for det tyske okkupasjonsregimet og NS.

²⁰⁶ Hjeltnes, *Hverdagsliv i krig*, 191.

²⁰⁷ Skodvin, *Norsk historie 1939-1945*, 147-48.

²⁰⁸ RA, L-sak 796/1945.

²⁰⁹ Ottosen and Bastiansen et.al., *Norsk presses historie : 1-4 (1660-2010) : B. 2 : Parti, presse og publikum : 1880-1945*, 379.

3.4. Lokalt løft for NS

Betraktningene ovenfor er viktige å ta med seg når jeg skal se nærmere på utviklingen i VA under redaktør Berg. Det hersker ingen tvil om at han sto overfor mange utfordringer og at han hadde mye press på seg, fra flere hold. Handlefriheten var begrenset dersom avisen skulle kunne fortsette å utkomme og i de neste avsnittene skal jeg undersøke hvordan Berg håndterte utfordringene han hadde og hvordan han manøvrerte under tysk ledelse frem til mars 1943.

Allerede fra våren 1940 befant Berg seg i posisjoner som gjorde det vanskelig å holde seg nøytral. Som tidligere nevnt kjempet han, i ung alder, mot tyskerne i kampene i Narvik og fikk aldri oppleve den seiersfesten soldatene hadde blitt forespeilet på forhånd. Deretter arbeidet han seg særdeles raskt oppover rangstigen i VA og satt plutselig i redaktørstolen allerede som 25 åring. Gjennom denne prosessen knyttet Berg til seg flere nye bekjenskaper, hvor en del av dem var noen av Hadsels mest aktive NS-folk. Høsten 1941 deltok han på lokale medlemsmøter i NS og var blant annet med på å opprette en studiering, der prost Lothe ble valgt til formann. Ved bruk av propaganda tok studieringen sikte på å gjøre medlemmene best mulig rustet til å fremme NS-idéer til resten av befolkningen.²¹⁰ Utover dokumentasjonen på at Berg var til stede på medlemsmøter og møter i studieringen i 1941/42, finnes det ingen kilder som vitner om noen aktiv deltakelse i dette miljøet. I dette tilfellet kan mangelen på kilder muligens tolkes i retning av at deltakelsen var ganske passiv, ettersom det finnes referater fra flere av disse møtene med gjengivelser av både taler og prekener fra andre aktører.

Når det gjelder redaktørjobben i VA er det sannsynlig at innmeldelse i NS var en forutsetning for at Berg skulle få jobben, særlig fordi han ikke hadde noen tidligere erfaring med avisledelse som tilsa at han var en åpenbar kandidat. Berg har selv uttalt at han meldte seg inn i NS i november eller desember 1941 på grunn av påtrykk fra lokale NS-medlemmer, men ettersom innmeldelsen sammenfaller med tidspunktet da Pressedirektoratet godkjente ham som redaktør, er det nærliggende å anta at han meldte seg inn for å oppnå denne ansettelsen²¹¹ og at det derfor lå et interessemaksimerende motiv bak innmeldelsen. Unnskyldningen Berg brukte, minner om klassisk ansvarsfraskrivelse, og i rettsaken mot ham etter krigen kom retten fram til at henstillingene gjort til Berg for å få han til å melde seg inn i NS ikke kunne gis betegnelsen påtrykk og langt mindre anses som noen tvang eller trussel.²¹²

²¹⁰ RA, L-sak 407/1946.

²¹¹ RA, L-sak 88/1946.

²¹² RA, L-sak 88/1946.

Bergs stadige henvendelser til den påtroppende presselederen i Hadsel Christopher B. Heimbeck, til Einar Lothe, til Syverud og til styret i VA vinteren 1942 angående hans lønn som redaktør og ønsket om at denne ble økt, støtter opp om inntrykket om et økonomisk motiv. Han argumenterte i sine brev med at han hadde ansvaret for to husholdninger og han truet med å si opp sin stilling dersom den etterspurte lønnsøkningen ikke ble noe av.²¹³ Disse henvendelsene som gikk ut til flere forskjellige aktører, viser også hvilket mangfold av instanser som Berg måtte forholde seg til i sin jobb. Han fikk i første omgang beskjed fra Syverud om at han måtte forhandle lønn med styret i VA og at det ikke så bra ut å be om lønnsøkning så kort tid etter ansettelsen.²¹⁴ Men når denne lønnsforhandlingen ikke lyktes, henvendte Berg seg til innflytelsesrike NS-medlemmer lokalt og truet med oppsigelse. Dette medførte at Lothe kontaktet Syverud og informerte om den fastlåste situasjonen og Bergs trussel om oppsigelse, som i andre omgang førte til at Syverud kontaktet styret i VA. I sitt brev la Syverud, som ønsket å unngå nok et redaktørskifte, press på styret ved å antyde at Pressedirektoratet kunne komme til å si opp kontrakten om økonomisk støtte til avisen dersom det på ny ble et redaktørskifte i VA som så ut til å gå så godt under den nye redaktøren. Avslutningsvis anmodet han dem om å gjenoppta forhandlingene med Berg slik de kunne komme til en løsning. Nok en gang, og selv på det lokale plan, vitner kildematerialet om et ineffektivt styre der sentrale aktører hadde uklare og overlappende arbeidsoppgaver. Selv om brevtvekslingene i dette tilfellet kan anses som et forsøk på å hale ut forhandlingene med Berg for å slippe og gå med på en lønnsøkning, hersker det ingen tvil om at en liten sak som denne, som omhandlet en lønnsøkning på 100 kr per måned, krevde både tid og ressurser.

Rapportene som Syverud sendte til Pressedirektoratet de første månedene etter ansettelsen av Berg, vitner om at han var fornøyd med valget av ny redaktør, men også at han var fornøyd med jobben som ble gjort. I den første rapporten, bare dager etter ansettelsen, skrev Syverud: «Jeg har skrevet til ham og bedt ham stikke fingeren i jorda og lukte seg frem. Ikke for store bølger til å begynne med, la jøssingene får medisinen i dråpevis».²¹⁵ Videre skrøt han, både til Pressedirektoratet og til NAT, som han ser ut til å ha rapportert parallelt til hver måned i siste halvdel av 1941, av hvordan det gikk med den nye redaktøren i VA. På samme tidspunkt benyttet Syverud anledningen til å reflektere rundt situasjonen og utviklingen i Nordland. Generelt hadde han et inntrykk av at folk begynte å bli mer «fornuftige» og at inndragningen av radioapparater hadde fungert. I bygdene kunne han ikke merke den fiendtlige atmosfære like

²¹³ RA, L-sak 88/1946.

²¹⁴ RA, L-sak 796/1945.

²¹⁵ RA, L-sak 796/1945.

godt som tidligere, men på sentrale steder med mange frimurere ville det nok ta en tid før man merket en større forandring. Sammen med Bodø og Mosjøen ble Stokmarknes trukket frem som et sted med slike utfordringer, noe som, sammen med uttalelsen overfor, tyder på at motstanden mot okkupasjonsregimet og nyordningens menn stod sterkt på stedet. I denne sammenheng er det rimelig å anta det for NS var strategisk viktig å holde VA i gang, da avisen, etter at radioen forsvant, var NS' eneste kanal for å kommunisere med lokalsamfunnet.

I avisutgivelsene i perioden etter at Berg overtok som redaktør, er det vanskelig å spore noen artikler der Berg personlig gikk ut og viste sin støtte til okkupasjonsregimet eller til NS, og den eneste artikkelen jeg har funnet signert med hans initialer, omhandler jordbrukets posisjon i vanskelighetene som Europa og Norge hadde kommet opp i.²¹⁶ I denne teksten skryter Berg av Arbeidstjenesten og mener den bidrar til å øke interessen for «de fundamentale næringene», samtidig som han poengterer at jobben som gjøres med jordbruksungdommen viser et steg i retning NS' program IV 23. Utover dette har jeg ikke klart finne noen artikler med Bergs signatur i løpet av hans redaktørperiode, men det er likevel naturlig å anta at avisens redaktør stod bak en del av de artiklene som ble trykket uten signatur og som dukket opp med jevne mellomrom. Helt klart er det i alle fall at Berg ikke gikk ut og proklamerte hverken NS-medlemskap eller noen form for aktiv deltakelse i NS' arbeid lokalt.

Interessant i denne forbindelse er det også at Syverud i sin rapport til NAT i oktober skrev at han var veldig fornøyd med at det hadde blitt bestemt at avisene kunne droppe initialene NAT når de trykket saker de fikk tilsendt og at han så på dette som svært fordelaktig.²¹⁷ Altså hadde det blitt bestemt at avisene for fremtiden kunne trykke NAT-saker uten noen signatur, slik at leserne ikke skulle gjenkjenne disse som tilsendt stoff som avisledelsen var pålagt å trykke. Dette vitner om en bevisst holdning innad i NS om at folk ikke var dumme og at de leste det de gjenkjente som tysk propaganda med «andre briller». Etersom dette var et tiltak som gikk ut på at avisen kunne unnlate å trykke noe, blir oppgaven med å spore endringer noe vanskelig. Det samme gjelder muligheten til å undersøke hvem som til enhver tid skrev artikler som kom på trykk. I nesten hver eneste utgave fantes det artikler uten noen signatur og det har ikke blitt gjort noen ytterligere undersøkelser for å finne ut hvorvidt noen av disse hadde blitt tilsendt fra NAT. Det som likevel kan spores i avisutgivelsene er en markant økning av saker merket med initialene NAT fra slutten av 1941 og utover i 1942. Konklusjonen blir da at VA ikke valgte å benytte seg av muligheten til å kamuflere NAT-stoff og trykke det som om det

²¹⁶ Gustav J. Berg, "Fellesarbeidet i jordbruket," *Vesteraalens Avis* (Stokmarknes), 25.11. 1941.

²¹⁷ RA, L-sak 796/1945.

var egenprodusert, men at de fortsatt ønsket en tydeliggjøring av hvilke saker som var tilsendt dem fra andre instanser.

Andre endringer som kan spores etter redaktørskiftet, er at det oftere enn tidligere dukket opp tekster fra sentrale NS-aktører både lokalt og nasjonalt. Det som ofte gikk igjen, var artikler som fordømte Englands handlinger i krigen, som kritiserte demokratiet som styreform fordi det skapte grobunn for så store forskjeller mellom folk og ikke minst artikler som hyllet Tyskland og nasjonalsosialismen og viste til at dette var redningen for Norge. Et eksempel på dette kom allerede i den første avisutgivelsen etter at Berg overtok som redaktør, 25. oktober 1941. I teksten «Opprop til befolkningen i Vesterålen» henvendte Karl Nøstvik, Olav Dahl og Einar Lothe seg til befolkningen i Vesterålen for å overbevise dem om at NS var redningen for Norge. Ettersom krigsmaskinen Tyskland kom til å seire til slutt, fantes det bare to alternativer for Norge i fremtiden. Det ene var innlemmelse i et storgermansk rike, og det andre var et fritt Norge under NS-ledelse. Da dette gjaldt valget mellom utslettelse og utfoldelse, måtte folk sette personlige bekvemmelshensyn til side og bli med i kampen for norsk gjenreisning.²¹⁸ Oppropet skal også ha blitt trykket opp i flere eksemplarer og hengt opp som plakater rundt om i distriktet.

I landssviksaken mot Lothe etter krigen ble denne teksten trukket frem som en del av grunnlaget for tiltalen, og retten fant at «den propaganda mot våre allierte som tiltalte har spredt i og med oppropet var en direkte bistand til fienden».²¹⁹ Siden dette var et opprop for å overbevise befolkningen om at NS var redningen for Norge, er det interessant å stille spørsmålstegn ved om det i teksten fantes tegn på at forfatterne var drevet av ideologiske motiver og et ønske om at et nytt Norge skulle oppstå gjennom revolusjon. Men selv om NS ble fremstilt som redningen og at folket ble oppfordret til å velge støtte til partiet for å sørge for at Norge på ny skulle bli et fritt og selvstendig land, bar teksten i hovedsak preg av antibolsjevisme og et mål om å sverte England gjennom å vise til den urett landet hadde utvist mot det norske folk. Når situasjonen til Norge under okkupasjonen også ble omtalt som «de vanskene land og folk er kommet opp i», er inntrykket en sitter igjen med at forfatterne mente at NS var den beste løsningen når situasjonen var som den var.

Utover vinteren og våren 1942 var gjengivelser av taler, prekener og tekster fra prost Lothe en gjenganger i VA. Her kan en stille spørsmålstegn ved hvorvidt dette hang sammen med at Lothe var presseleder i Hadsel og dermed hadde høy grad av innflytelse, eller om det i stedet gjenspeiler forholdet han hadde til Berg. Et par faktorer som peker i retning av det siste,

²¹⁸ "Opprop til befolkningen i Vesterålen," *Vesteraalens Avis* (Stokmarknes), 25.10. 1941.

²¹⁹ RA, L-sak 407/1946.

er at dette skjedde mye oftere under Bergs ledelse enn under Nesjes, og at denne tendensen fortsatte selv en stund etter at Lothe sluttet som presseleder og flyttet fra Hadsel. Blant annet valgte Berg i 1942 å trykke Lothes 17. mai preken fra Nidaros i sin helhet, og det kan tenkes at Berg gjorde dette for gammelt vennskaps skyld. Lothe som ville holde kontakten med Hadsel og som hadde et ønske om å returnere, hadde en kamerat i Berg som var villig til å trykke hans materiale.

Ved et par anledninger gir taler og uttalelser fra Lothe et litt annet inntrykk av hans holdninger enn det man fikk gjennom «Opprop til befolkningen i Vesterålen». Selv om det var flere likhetstrekk når det kommer til innhold, med tanke på Lothes negative innstilling til England og kritikken av bolsjevismen, var det i disse talene spor av noe mer. 21. februar trykket VA Lothes kringkastingstale der han brukte mye tid på omtale alt det vakre med Nord-Norge og benyttet sitater som: «Ja, framtidens land er Vesterålen – landsdelen med de mange muligheter». Videre viste han til hvordan begrepet «Høvedsmann» viste førerprinsippet og ansvarsprinsippet i praksis og at det i dette ordet lå «arbeid og dåd i henfarne tider», men også «de evner og krefter som skal føre Hålogaland inn i en rik og lykkelig fornyelse».²²⁰ I en annen tale som Lothe holdt på et NS-møte i Hadsel 2. juni 1942 innledet han med mottoet «Kamerater vi marsjerer» - «aldri tilbake» fra en av NS' kampsanger, men talen ble bare omtalt og ikke trykket i VA.²²¹ Her finnes det noen trekk som minner om Griffins omtale av det «palingenetiske» elementet i den fascistiske ideologien, men samtidig bærer språkbruken til Lothe preg av noe nostalgisk og tradisjonelt som bryter med tankegangen om at noe nytt skal oppstå gjennom dette prosjektet. Hans holdninger avslører at han ikke ønsket en total omkalfatring av samfunnet, og kanskje forteller dette noe om hvor uavklart forestillingene om innholdet i den fascistiske nyskapningen var.

I tillegg til at ulike NS-medlemmer ved flere anledninger forfattet tekster som ble trykket i VA, var tendensen også at partiet NS fikk mer oppmerksomhet enn tidligere. Når det hadde vært lokale NS-møter i Hadsel, ble det trykket et lite referat med de viktigste punktene som hadde vært tatt opp på møtet. Dersom noen hadde holdt taler med viktig innhold, ble disse gjengitt i avisen, og dersom det hadde vært andre viktige tilstelninger, ble disse godt dekket av avisen. Banksjef Heimbeck tilhørte en yrkesgruppe som appellerte til NS og som gjennom sitt medlemskap ble en sentral aktør i Hadsel i siste halvdel av andre verdenskrig. Fra han overtok som presseleder i 1942 figurerte han ofte i VA og overtok på mange måter den rollen Lothe hadde hatt som skribent i avisen. Heimbeck talte jevnlig på lokale NS møter og var den som

²²⁰ Einar Lothe, "Kringkastingstale av Einar Lothe," *Vesteraalens Avis* (Stokmarknes) 1942.

²²¹ "'Aldri tilbake". Vellykket møte i Hadsel lag av NS.," *Vesteraalens Avis* (Stokmarknes), 4.6. 1942.

holdt 17. mai talen i lokallaget i 1942. Ungdoms- og folkestevnet som fant sted på Lekang i august, ble både ledet av Heimbeck og omtalt av ham i VA i etterkant. I tillegg var Heimbeck sentral i mottakelsen av justisminister Riisnæs da han besøkte Hadsel i august 1942. De større begivenhetene som fant sted, fikk gjerne ekstra mye oppmerksomhet i avisen og utover i 1942 syntes det viktig å poengtere at det kameratslige samværet mellom kampfeller stod sterkt og var viktig i en vanskelig tid.²²²

17. mai talen til Heimbeck gir inntrykk av at han kjempet for utbredelsen av nasjonalsosialismen som en ideologisk overbevist mann. Han hyllet Tyskland og poengterte at forutsetningen for at NS bevegelsen kunne vokse, var «de store politiske gjerninger i Europa, som pekte mot en ny tidsalder, fordi det gamle hadde utspilt sin rolle». Han ga sin hyllest til Quisling for den kampen han hadde kjempet og mente det norske folk hadde ham å takke for den utvikling som landet gjennomgikk. Ved to anledninger fremhevet han at Norge stod midt i en revolusjon, og på linje med det NS signaliserte gjennom «Hålogalandsutstillingen» trakk han frem landsdelens betydning for Norge, som så lenge hadde ligget fjern. «Men nå lysner det. Siden NS kom til makten i landet. Nye tanker og nye idéer slår igjennom, og Nord-Norge skal oppleve – vi vil tro det – en renesansetid».²²³ Med den tyske invasjonen var altså Nord-Norges oppreisningstid kommet, og landsdelen skulle endelig få den plassen den fortjente i dette landet. I disse momentene ser vi noen tydelige tegn på den revolusjonære karakter som Griffin trekker fram som sentral i all fascisme og det ser ut til at Heimbeck så den tyske invasjonen som en mulighet til å skape et nytt Norge etter førerprinsippet som stod i et motsetningsforhold til det gamle styringsapparat som «var blinde – bundet av politiske og slektskapsbånd, synkvervet av guld».²²⁴

3.5 Konfliktnivået øker etter statsakten 1. februar 1942

Det hersker ingen tvil om at lærer- og kirkestriden som utspilte seg, med masseprotester og aksjoner, skapte nye utfordringer for NS lokalt så vel som nasjonalt. Etter statsakten 1. februar 1942, da Quisling ble innsatt som ministerpresident i Norge, tok det ikke lang tid før situasjonen tilspisset seg. Allerede i sitt første statsråd 5. februar presenterte Quisling «lov om nasjonal ungdomstjeneste» og «lov om Norges lærersamband». Ifølge Nøkleby var dette «et trekk som

²²² , *Vesteraalens Avis* (Stokmarknes), 9.6. 1942.

²²³ Christian B. Heimbeck, "La oss bygge Norge. Tale i festmøtet 17. mai 1942," *Vesteraalens Avis* (Stokmarknes), 19.5. 1942.

²²⁴ Heimbeck, "La oss bygge Norge. Tale i festmøtet 17. mai 1942."

mer enn noe annet reiste den motstand som knuste håpet om et riksting og fred med Tyskland».²²⁵

Loven som bestemte at alle norske ungdommer skulle tjenestegjøre i NS' fylkesting, var avgjørende for at kirken, som allerede hadde et konfliktfylt forhold til okkupasjonsmakten, valgte å gå til åpen og full kamp mot NS. Konflikten gikk så langt at over 90% av prestene som var statsembetsmenn til slutt la ned sine embeter og det kom til et brudd mellom den norske kirke og den norske stat som varte krigen ut.²²⁶ Målet med den andre loven, som gikk ut på å tvangsorganisere alle norske lærere, var å forberede dem på den viktige samfunnsoppgaven de skulle ta fatt på i den nye norske stat, nemlig den politiske oppdragelsen av ungdommen. Lærerne, som tidligere hadde vært utsatt for nyordningsforsøk og vist kraftig motstand, skulle ikke vike på dette tidspunktet heller. Motaksjonen inneholdt protester mot medlemskap, en parole som ble underskrevet av mer enn 12000 av landets ca. 14000 lærere og situasjonen ble til slutt så fastlåst at det 20. mars ble satt i gang arrestasjoner av om lag 1100 lærere rundt om i landet.²²⁷ På tross av arrestasjonene og at 500 lærere ble sendt til Kirkenes for å delta på tvangsarbeid, nådde lærernes kamp fram. I et rundskriv fra kirke departementet 25. april ble det bestemt at lærerne ikke kunne «pålegges nye plikter som var i strid med deres tilsetningsvilkår».²²⁸ I et Norge der Quisling og NS var mer forhatt enn tyskerne selv, slo de nye nazifiseringsforsøkene feil og skapte reaksjoner som hverken Quisling eller tyskerne var forberedt på. Det norske okkupasjonsstyret hadde provosert tre mektige samfunnsgrupper, som utgjorde en front så bred at holdningskampen etter hvert favnet store deler av folket. Skolefolk og elever, geistlige og kristenfolk, ungdom, foreldre og barn hadde ingen intensjoner om å la seg nyordne uten motstand, og på alle områder endte denne nyordningsoffensiven med retrett og kompromiss.²²⁹

Urolighetene som hadde utspilt seg i Norge utover i 1942, skapte et behov for tysk ettersyn, og i september 1942 kom det en liten undersøkelseskommissjon, bestående av fire menn fra Berlin.²³⁰ Konklusjonen ble at tyskerne ikke hadde annet valg enn å fortsette samarbeidet med NS, som var den eneste brukbare politiske organisasjonen i Norge, men det hadde vært et feilgrep å la Quisling opptre på egenhånd og han og hans parti måtte igjen under

²²⁵ Berit Nøkleby, *Holdningskamp*, ed. Magne Skodvin, Norge i krig, (Aschehoug, 1986), 40.

²²⁶ Nøkleby, *Holdningskamp*, 40, 50, 59. Se side 50-66 for mer om hvordan konflikten utspilte seg.

²²⁷ Nøkleby, *Holdningskamp*, 72, 78, 86. Se side 72-96 for mer om hvordan konflikten og arrestasjonene utspilte seg.

²²⁸ Nøkleby, *Holdningskamp*, 90-91.

²²⁹ Nøkleby, *Holdningskamp*, 249; Skodvin, *Norsk historie 1939-1945*, 165.

²³⁰ Nøkleby, *Holdningskamp*, 172.

sterk tysk kontroll.²³¹ Det var ingen vei tilbake for tyskerne. De måtte fortsette på den veien de hadde startet, men stridene og kampene i 1942 hadde styrket den norske motstanden og gitt nordmennene innblikk hvor vaklende okkupasjonsregimet var. Samarbeidet mellom tyskerne og NS fungerte ikke spesielt godt, og Quisling og hans parti hadde kommet seg opp i en knipe de aldri mer kom seg ut av.²³²

Rivningene om det norske okkupasjonsstyret og holdningskampen mot nasjonalsosialismen som ble ytterligere forsterket da de ble synliggjort for nordmenn, var en del av et større bilde, ettersom den generelle krigsutviklingen også fikk betydning for hvordan tyskerne styrte i Norge. Tyskland møtte, som vi har sett, på stadig større utfordringer i sin krigføring. De gikk fra å være den offensive, angripende part til å måtte forsvare seg mot de allierte som overtok initiativet. I de okkuperte områdene medførte dette at det totalitære regimet strammet grepet både økonomisk, politisk og militært. Blant tiltakene som ble satt i verk, var bygging av festningsverk og forsvarsanlegg, tvangsutskrivning av arbeidskraft til krigsviktige formål, hardhendt utnyttning av krigsviktige råvarer og produkter, hardhendt kontroll med opposisjonelle krefter og indoktrinering, skremsler og terror når det gikk hardt for seg.²³³ Selv om holdningskampen vant frem, var 1942 et år med mange utfordringer. Rasjoneringen ble enda strammere, en økende grad av terror førte til arrestasjoner og henrettelser, som i tur førte med seg en tid med usikkerhet for noen og sorg for andre.

Utviklingen i VA etter at Berg overtok som redaktør må også ses i lys av den overnevnte samfunnsutviklingen. Ettersom tyskerne strammet grepet, på alle samfunnsområder, kan ikke endringene som fant sted i VA uten videre knyttes til Bergs tiltredelse og hans holdninger. Det er nærliggende å anta at handlingsrommet for avisene som fortsatte å utkomme ble mindre etter hvert som krigen skred frem, og at regimeendringene også rammet avisene. Det skal imidlertid poengteres at endringene i VA etter redaktørskiftet kom ganske umiddelbart og i forkant av mange av de overnevnte hendelsene. Derfor er det større sannsynlighet for at årsakene i første omgang kan forklares ut fra de lokale forholdene, heller enn at de knyttes til samfunnsutviklingen for øvrig. Herunder kan det nevnte presset fra det lokale NS-miljøet igjen trekkes frem, ettersom Berg hadde nær og kontinuerlig kontakt med flere av de mest aktive NS-medlemmene i distriktet.

Ut fra kildematerialet ser det ut til at NS-miljøet i Hadsel var mest aktivt fra høsten 1941, da de flere ganger i måneden hadde forskjellige lagsmøter, både medlemsmøter og møter

²³¹ Nøkleby, *Holdningskamp*, 172-74.

²³² Skodvin, *Norsk historie 1939-1945*, 200.

²³³ Skodvin, *Norsk historie 1939-1945*, 162, 203.

i studieringen de hadde dannet høsten 1941.²³⁴ Studieringen holdt møtene sine på Hadsel prestegård så lenge Lothe var prost, mens lokasjonen varierte i større grad når det var medlemsmøter. Fra årsskiftet 1942/43 har det i kildematerialet dukket opp færre referater, og det går lengre mellom hver gang det finnes dokumentasjon på at lagsmøter har funnet sted. I desember 1942 skrev presseleder Heimbeck brev til NS opplysningsforbund og ba om materiell til studieringen og i samme brevet poengterte han at det var vanskelig å få tak i folk på grunn av de store avstandene. Han tilføyde også at det var vanskelig å få godt fremmøte på grunn av kommunikasjonsproblemer.²³⁵ Ettersom kjernen av deltakere i det lokale NS-laget i hovedsak bestod utover i krigen, med noen frafall slik som Berg og Lothe, ser det ut til at de fleste som var aktive i miljøet fra starten holdt seg til det standpunkt de hadde tatt. Utfordringene ser ut til å ha knyttet seg begrenset kommunikasjon og rekruttering av nye medlemmer, noe som kan ha bidratt til å gjøre miljøet enda mer isolert. Her kan en selvfølgelig stille spørsmålsteget ved hvorvidt store avstander og begrenset kommunikasjon kunne brukes som unnskyldning og at det egentlig var et uttrykk for subtil motstand.

3.6 Uklare kommandolinjer i det føydale anarkiet

I tidsrommet 26.-28. desember gikk de britiske styrkene i land både ved Reine i Lofoten og ved Vågsøy-Måløy. Ved Måløy pågikk det harde kamper som blant annet resulterte i at en tysk konvoi ble senket, mens landgangen i Lofoten endte med rask retrett. Selv om angrepene ikke var noen militær suksess for engelskmennene, fikk Hitler nok en gang en påminnelse om fiendens overlegenhet til sjøs. Han var også overbevist om at angrepene var en forsmak på at noe større var i vente og som en konsekvens ble forsvaret ytterligere styrket i nord.²³⁶ I motsetning til forrige gang britene gikk i land i Lofoten, kom det denne gang ingen reaksjoner fra redaksjonen i VA. Avisen trykket tekster fra NTB, gjentatte ganger, de to første ukene av januar, i tillegg til at raidene ved en anledning ble omtalt i en artikkel fra Fritt Folk. Strandhugget i mars, med de påfølgende sterke reaksjonene fra avisredaksjonen på Stokmarknes, skapte både hodebry og utfordringer for Syverud som presseleder, men etter hendelsene i desember var det nettopp mangelen på reaksjoner som skulle gi Syverud noe å bryne seg på.

Britiske overtramp som gikk ut over den norske befolkningen ønsket tyskerne å bruke for hva det var verdt for å snu nordmennene mot engelskmennene. Det gjaldt for så vidt ikke

²³⁴ RA, L-sak 88/1946; RA, L-sak 407/1946.

²³⁵ RA, L-sak 407/1946.

²³⁶ Nøkleby, *Josef Terboven*, 199; Skodvin, *Norsk historie 1939-1945*, 138, 72.

bare de større raidene, men også senkningen av både hurtigruteskip og lokale båter som VA tidligere hadde blitt refset for å ha dekket i for liten grad. Hvorvidt Syverud tidligere hadde fått noen anmodninger fra høyere hold om å sørge for at avisene i hans område ga mer oppmerksomhet til slike hendelser er uvisst, men etter hendelsene i romjula 1941 tok Presseabteilungs Dr. Teschen, stasjonert i Narvik, kontakt med Syverud med klar beskjed om at avisene som sorterte under ham måtte skjerpe seg. Disse britiske overgrepene mot den norske befolkning skulle kringkastes, og en videreformidling av meldinger fra NTB ble ikke ansett som godt nok. I samme brevet ga Dr. Teschen Syverud beskjed om å instruere avisene til å fokusere på Lofotfisket i den kommende perioden, samt vektlegge støtten som norske og tyske myndigheter ga til fiskerne. Han avsluttet sitt brev med å be Syverud om månedlige rapporter om utviklingen han observerte i avisene som kom ut i hans område.²³⁷ Denne henvendelsen satte i gang en brevkorrespondanse mellom Syverud og Dr. Teschen, som tydeliggjør noen åpenbare utfordringer i okkupasjonsregimets styresett. Syverud var ansatt av det norske Pressedirektoratet, noe han ettertrykkelig poengterte i sitt første svar til Dr. Teschen, og når det gjaldt kontakten med Presseabteilung, hadde han et godt samarbeid med Dr. Thomsen i Trondheim. Det hersker ingen tvil om at Syverud var både irritert og oppgitt etter henvendelsen fra Dr. Teschen som på toppen av det hele hadde kontaktet presselederen i Troms og Finnmark Peder Lind-Solstad og bedt ham være bindeledd mellom noen av avisene som sorterte under Syverud.

Brevutvekslingen pågikk gjennom hele februar måned og gir enda et godt eksempel på det kaoset som preget maktstrukturene til okkupasjonsregimet. Etter å ha fått pålegg fra Dr. Teschen kontaktet Syverud Pressedirektoratet og ba om klare retningslinjer når det gjaldt hvem han skulle ta instruks fra, utvilsomt misfornøyd med å skulle forholde seg til flere ulike maktinstanser. I tillegg kontaktet han Lind-Solstad direkte og fortalte at de burde holde seg til de oppgaver de hadde fått fra sin arbeidsgiver og at Lind-Solstad skulle se bort fra beskjeden fra Dr. Teschen slik at de unngikk unødvendig dobbeltarbeid.²³⁸ Her kommer det tydelig frem at det totalitære regimet som hersket i det okkuperte Norge, manglet et systemisk preg. I stedet utviklet det seg konkurransesituasjoner der ulike ledertyper på ulike felt blandet seg opp i hverandres oppgaver og bidro til det som virker å ha vært et lite effektivt system. I dette tilfellet kan det se ut som at denne jakten på personlig anerkjennelse førte til gnisninger og press, usikkerhet rundt hvem som hadde hvilke oppgaver og dobbeltarbeid som førte til ineffektivitet. Hva som til slutt ble utfallet, og hvorvidt Syverud ble nødt til å rapportere både til

²³⁷ RA, L-sak 796/1945.

²³⁸ RA, L-sak 796/1945.

Pressedirektoratet og til Presseabteilung i tiden som fulgte, kommer ikke frem av kildematerialet. Det finnes ingen videre korrespondanse mellom Syverud og Dr. Teschen, men i det siste brevet fra Dr. Teschen ba han Syverud om månedlige opplagsrapporter og beskjed om enhver forandring i redaksjonsledelser.²³⁹

På om lag samme tidspunkt som brevkorrespondansen mellom Syverud og Dr. Teschen opphørte, ble det også slutt på de månedlige rapportene som Syverud sendte til Pressedirektoratet og etter hver NAT. Hvorvidt dette hadde noen sammenheng med situasjonen omtalt overfor, er vanskelig å si da det ikke finnes noe kildemateriale som kan avklare noe rundt disse endringene. En mulighet er at Syverud har fortsatt sin korrespondanse med Pressedirektoratet, men at noen dokumenter har blitt borte. Siden Syverud fortsatte som før i sin stilling som presseleder i Nordland, er det naturlig å anta at han fortsatt har hatt ansvar for å gi tilbakemeldinger om hvordan avisene opptrådte, spesielt i en tid der tyskerne strammet grepet. En annen mulighet er da at Syverud har vært nødt til å rapportere til Dr. Teschen etter hans henvendelser i februar og at dette har blitt gjort på bekostning av andre rapporteringer. Dersom dette var tilfellet, og rapporteringer angående avisen befant seg i tyske hender mot slutten av krigen, er det ikke usannsynlig at de kan ha blitt destruert. En tredje mulighet, som kan bety at rapporteringen faktisk opphørte, kan knyttes til Syveruds tiltredelse som redaktør i Lofotposten. 1. juni 1942 ble Syverud innsatt som redaktør i Lofotposten²⁴⁰, i tillegg til jobbene han allerede hadde som presseleder i Nordland og som redaktør i bladet Nordland. Redaktørjobben i Lofotposten, en avis som utkom hele seks dager i uken, må ha vært tidkrevende, og den må ha begrenset Syveruds muligheter til å ta seg av det mangfoldet av arbeidsoppgaver som allerede lå på ham. I tillegg til å være mulige årsak til at rapporteringen til Pressedirektoratet opphørte, synliggjør disse utviklingstrekkene okkupasjonsregimets vanskeligheter med å etablere et velfungerende styringsapparat i Norge. I tråd med kjennetegnene i Kershaws teori ser vi her konturene av et politisk kaos med konkurranse og rivalisering både mellom presseinstansene og enkeltpersoner. Utover dette tydeliggjøres rekrutteringsproblemene i NS, for når Syverud blir sittende i tre sentrale posisjoner, kan det ikke alene forklares ut fra at han var dyktig og lojal.

²³⁹ RA, L-sak 796/1945.

²⁴⁰ *Lofotposten 100 år*, ed. Odd Gjerstad (Lofotposten, 1996).

3.7 Konflikt med Terbovens mann i Narvik

En annen sak som eksemplifiserer hvordan ulike aktører hadde innvirkning på pressesensuren og som igjen fremhever at regimets kaotiske maktstruktur, er artikkelen om «Sjøkabelutlegning i Finnmark sommeren 1941»²⁴¹ som ble trykket i VA 19. februar 1942. Innledningsvis ble det vist til at sjøkabelutlegging var aktuelt lokalt for øyeblikket og at avisen i denne sammenheng hadde vært heldig fordi Standard Telefon og Kabelfabrikk i Oslo lot dem gjengi denne artikkelen. Når det kommer til tekstens innhold ble det gitt en grundig omtale av kabelens plassering, kabelens størrelse, hvilke logistikkutfordringer som hadde knyttet seg til frakt og utplassering, før det til slutt ble gjort rede for prosessen med å få lagt ut kabelen. I tilknytning til denne tosidige artikkelen ble det også trykket et detaljert kart av hele Varangerhalvøya i Finnmark, selv om den omtalte kabelen bare gikk over Bussesundet mellom Vardø og fastlandet.

Fra tidligere vet vi at Wehrmacht drev med forhåndssensur av avisstoff for å fjerne alt som ble ansett som sensitive militære opplysninger og at det var strengt forbudt for avisene å trykke noe som på noen måte kunne utnyttes til fiendens fordel i krigføringen. Denne artikkelen var derfor et åpenbart overtramp fra VAs side som ikke gikk upåaktet hen. Reaksjonen kom fra Presseabteilungs representant i Narvik Dr. Teschen, som 27. februar henvendte seg i et brev til redaktør Berg:

De offentliggjør i Deres utgave av 19.2.42 en artikkel på første side under tittelen «Sjøkabellegging sommeren 1941» og trykker til alt overmål et ganske nøyaktig kart. Dersom jeg skulle benytte en streng målestokk, så er det De gjorde landsforræderi. Jeg vil dog anta, at De, som NS-mann, gjorde denne feilen av forseelse, men De må utvise det strengeste skjønn ved redigering av alle artikler som ikke kommer vis NTB eller NAT, da det ellers kan føre til ubehagelige konsekvenser for avisen Deres og Dem personlig.²⁴²

Slik vi ser av brevets innledning virket Dr. Teschen både overrasket og forarget over det som hadde skjedd, og når handlingen blir omtalt som landsforræderi, gir det et bilde på hvor grovt dette overtrampet ble ansett å være. Den sterke reaksjonen gir samtidig et inntrykk av at alle aviser og avismenn skulle vært fullstendig klar over hvilke restriksjoner som knyttet seg til

²⁴¹"Sjøkabelutlegning i Finnmark sommeren 1941," *Vesteraalens Avis* (Stokmarknes), 19.2. 1942.

²⁴² RA, L-sak 796/1945. Originalsitat: Sie veröffentlichen in Ihrer Ausgabe vom 19.2.1942 auf der ersten Seite einen Artikel «Seekabelauslegung im Sommer 1941» und bringen, im das Mass vollsumachen, dazu eine genaue Karte (Messtischblatt). Würde ich einen strengen Masstab anlegen, so ist das, was Sie taten, Landesverrat. Ich will jedoch annehmen, dass Sie, als NS-Mann, diesen Fehler nur aus Unachtsamkeit begingen, doch müssen Sie bei der Redaktion aller Artikel, die nicht über NTB oder NAT kommen, den schärfsten Masstab anlegen, da es sonst für Ihre Zeitung und auch für Sie persönlich die unangenehmsten Folgen haben könnte.

sensur av sensitive militære opplysninger og at dette var en feil som rett og slett ikke skulle forekomme.

I denne sammenheng er det derfor betimelig å stille spørsmålstegn ved hvorvidt redaktør Berg valgte å trykke denne artikkelen med overlegg, på tross av restriksjonene han hadde å forholde seg til. Som tidligere nevnt, har det vært vanskelig å finne informasjon i kildematerialet som forteller noe konkret om Bergs holdninger under krigen. Hans reserverte fremtoning gjør at man ikke kan forestille seg at det lå noen ideologiske drivkrefter bak hans NS-medlemskap, tvert imot er det mye som tyder på at hans medlemskap var økonomisk betinget. For det første meldte han seg inn i NS på omtrent samme tidspunkt som han ble ansatt som redaktør i VA, og for det andre meldte han seg ut igjen året etter når hans tid i redaktørstolen gikk mot slutten.²⁴³

Uansett motiv illustrerer dette eksemplet hvordan overvåking og trusler må ha vært en del av det daglige på jobb, både for redaktører og journalister. Gitt at Bergs lojalitet til NS i utgangspunktet var motivert av noe annet enn ideologisk overbevisning og at påleggene fra okkupasjonsmakten gikk mot det han stod for personlig, er det ikke usannsynlig at han ønsket å unytte eventuelle handlingsrom som eksisterte. Men var han villig til å begå et så grovt overtramp når han frem til nå hadde vært så lojal? Eller antok han at nettopp denne lojaliteten kunne gjøre at han slapp unna med en slik handling? Som redaktør på et sted der motstanden mot okkupasjonsmakten var sterk, må Berg stadig ha opplevd å arbeide under krysspress. Han hadde satt seg i en posisjon, som redaktør og NS-medlem, med begrenset handlingsrom, der han i de fleste tilfeller måtte være lydhor mot okkupasjonsmakten for å beholde jobben. Samtidig må det ha eksistert et påtrykk fra lokale motstandsfolk, som han kanskje ønsket å overbevise om at han bare gjorde jobben sin og at han ikke var nazist. Hva som faktisk var årsaken til at denne artikkelen ble trykket, er vanskelig å vite, men alternativet som Dr. Teschen valgte å godta var at dette var et hendelig uhell fra en lokal NS-mann. Hvorvidt han faktisk trodde at dette var tilfellet eller han bare tenkte at Berg i denne omgang skulle slippe unna med skremsel og en advarsel er uvisst, men det ser ut til at han, etter å ha mottatt svarbrev fra Berg, aksepterte forklaringen om at Berg bare hadde vært litt uaktsom når han redigerte. Han gjorde det likevel klart at en slik feil ikke måtte forekomme igjen og at SIPO selv hadde rapportert om forseelsen til Oslo.²⁴⁴

²⁴³ RA, L-sak 88/1946.

²⁴⁴ RA, L-sak 88/1946.

3.8 Berg går mot undergangen

Utviklingen i VA den siste halvdel av Bergs redaktørperiode, står på mange måter i kontrast til den første halvdel, som har blitt gjort rede for overfor. Selv om det ikke var en knirkefri start med utfordrende lønnsforhandlinger og et tilfelle der han nærmest ble beskyldt for landsforræderi, er det generelle inntrykket at Pressedirektoratet, med Syverud i spissen, var fornøyd med jobben som ble gjort. Deltakelsen i det lokale NS-laget og det hyppige samværet med «kampfeller», som gjenspeilte seg i avisinnholdet i perioden, gav inntrykk av en redaktør som utviste høy grad av lojalitet mot de påleggene som lå på ham og avisen. Fra sommeren 1942 skulle dette endre seg drastisk, og det ser ut til at Berg, når han fikk muligheten, forsøkte å manøvrere utenom restriksjonene han var pålagt. I flere tilfeller tøyde han grensene for hva som ble akseptert og som et resultat mottok, han stadige formaninger og advarsler, både fra Dr. Teschen og fra Syverud.

Når Dr. Teschen henvendte seg til Berg, var det i hovedsak to problemområder som stod i fokus. For det første var Dr. Teschen misfornøyd med hvordan redaktøren i VA behandlet Wehrmacht-rapportene som avisen fikk tilsendt. Allerede i mai 1942 poengterte han overfor Berg at det ikke var tilstrekkelig at han publiserte bare én rapport per utgave, når avisen bare kom ut tre ganger i uken.²⁴⁵ På dette tidspunktet viste Dr. Teschen forståelse for de vanskelighetene som Berg stod overfor, med papirrasjoneringsen som begrenset hvor mye avisstoff som kunne tas inn, men var likevel tydelig på at når en utvelgelse måtte gjøres så var det det lokale stoffet som måtte vike. Henvendelsene i august og september hadde en noe annen fremtoning, og Dr. Teschen var åpenbart misfornøyd med hvordan Berg forholdt seg til ordrene han fikk fra høyere hold. Han pekte på konkrete tilfeller hvor Wehrmacht-rapportene ikke ble trykket etter forskriften og var generelt misfornøyd med hvordan redaktøren behandlet rapportene han fikk tilsendt. Det ser blant annet ut til at Berg tidvis har unnlatt å trykke de nyeste rapportene, men heller valgt å bruke eldre rapporter tilsendt på dager der avisen ikke utkom på Stokmarknes.

Det andre problemområdet knyttet seg til at Berg ved gjentatte anledninger ignorerte okkupasjonsmaktens forbud mot å trykke saker som inneholdt materiale som ble ansett å inneholde sensitive opplysninger. Antallet forseelser sommeren og høsten 1942 gjør det vanskelig å tro at saken som ble trykket i februar om kabelutleggingen i Finnmark var et uhell. I august (4. og 11.) trykket Berg detaljert informasjon om en pågående veibygging. I september trykket han ved flere anledninger notiser med politiske meldinger som ikke hadde kommet fra

²⁴⁵ RA, L-sak 88/1946.

NTB, blant annet om at von Hirsch var utnevnt til ekspedisjonssjef i finansavdelingen. Dr. Teschen reagerte og sendte brev med advarsler ved tre anledninger i løpet av en måned, og det siste brevet avsluttet han som følger: «Jeg advarer deg på det sterkeste igjen».²⁴⁶ I samme periode, sent i august, mottok redaktøren også et brev fra Syverud. Syverud var misfornøyd med at Berg hadde presentert nyheten om det mislykkede britiske landgangsforsøket ved Dieppe på side to i avisen, i stedet for at den ble slått opp på første side slik han hadde fått beskjed om. I forbindelse med samme hendelse hadde Berg unnlatt å komme med en kommentar til begivenhetene rundt landgangsforsøket slik Presseabteilung hadde pålagt avisene, og Syverud kommenterte at han syntes Berg virker overlatt motvillig. «Deres avis lider av en påviselig mangel, den personlige, aktive politiske innstilling. Dette er en beklagelig kjensgjerning».²⁴⁷

Selv om dette omslaget fra Bergs side kom ganske plutselig, har det ikke vært mulig å knytte det til et bestemt tidspunkt eller en bestemt hendelse. I de fleste tilfellene knyttet misnøyen fra Pressedirektoratet og Presseabteilung seg til at Berg unnlot å trykke pålagt avisstoff eller at han plasserte det på «feil side» i avisen, noe som gjør det vanskelig å spore ulydighet ved å lese gjennom avisen, men at dette er tegn på subtil motstand kan det ikke være tvil om. I brevene jeg har hatt tilgang på, er det også hele tiden snakk om enveiskommunikasjon, ettersom svarbrevene fra Berg, i de tilfellene de har eksistert, ikke er inkludert i kildematerialet. Dette tyder også på et regime som styrte gjennom ordre og direktiver, og det er ikke nødvendigvis slik at det i alle tilfeller har eksistert et svarbrev. Med tanke på tidligere funn vedrørende Bergs motivasjon for å melde seg inn i NS og ta fatt på jobben som redaktør i VA, er det i utgangspunktet ikke overraskende at han forsøkte å utnytte et eventuelt handlingsrom. Hvis han i utgangspunktet hverken var ideologisk overbevist eller tyskvennlig, må det ha vært utfordrende å skulle overbringe et slikt budskap til folk flere dager i uken. I en slik situasjon, der Berg måtte fylle hver eneste utgave med tysk propaganda, kan selv motstand av symbolsk betydning ha vært viktig.

I avhør etter krigen avga to menn, bosatt på Stokmarknes, vitneforklaring om hvordan de hadde opplevd Berg den tiden han arbeidet som redaktør i VA. En av dem påstod at Berg hadde utnyttet sin stilling som NS-mann og redaktør til å gi lokalmiljøet opplysninger av interesse, og begge konstaterte at han hadde vært en viktig nyhetskilde for folk i en vanskelig

²⁴⁶ RA, L-sak 88/1946.

²⁴⁷ RA, L-sak 88/1946.

tid. «Avisen hadde radio, og benyttet denne til å lytte på London, og skrev ned nyhetene som han mangfoldiggjorde og lot utdele blant mange av stedets beboere».²⁴⁸

Den kontinuerlige strømmen av irettesettelser og represalier fra Syverud høsten og vinteren 1942/43 indikerer at den nye linjen Berg hadde lagt seg på, vedvarte resten av hans tid som redaktør. Den første uken i november henvendte Syverud seg til Berg i to brev i løpet av bare tre dager. I det første brevet fikk Berg beskjed fra Syverud om at han ikke fulgte påleggene og informasjonen fra «privat til red.» godt nok. Igjen var det snakk om at forsidestoff ble plassert på side to i avisen, i tillegg til at Berg hadde komprimert saken og ikke trykket den i den størrelsesordenen som var påkrevd. I det andre brevet som ble sendt i forbindelse med at Syverud måtte minne Berg på påbudet om å redusere størrelsen på annonsene i avisen, passet Syverud på å fortelle Berg at flere kampfeller i Vesterålen hadde kommet med både muntlige og skriftlige klager på avisen. Klagene gikk ut på at avisen ikke tilfredstilte kravene til aktiv innsats, og Syverud mente dette ikke var uberettiget med tanke på hva han selv hadde observert. Berg manglet et nødvendig personlig engasjement, noe som gjenspeilte seg i at han sjeldent fylte lederspalten med en egenskrevet artikkel. «Aviser som viser likegyldighet unngår ikke at det blir bråk. Ansvarer derfor må de tillegge seg selv».²⁴⁹

Denne første uken i november ser ut til å ha vært innholdsrik i negativ forstand for Bergs del, da han også fikk beskjed om å gjøre rede for egen oppførsel av NS' fungerende kretsfører i Vesterålen. Denne saken er både et godt eksempel på at subtil motstand kunne utvises på mange forskjellige måter og på at NS-folk fulgte med og var oppmerksomme på denne typen motstand. Berg fikk refs fordi han hadde unnlatt å delta på et minnemøte etter minister Gulbrand Lunde og hans kones bortgang, etter å ha lovet og være til stede. Kretsføreren ba om at Berg kom med en forklaring og poengterte at han beklageligvis hadde blitt gjort oppmerksom på at Berg sjelden eller aldri møtte på lagsmøter eller andre tilstelninger.²⁵⁰ Nærmest umiddelbart etter at Berg mottok dette brevet, annonserte han både overfor kretsføreren og overfor Syverud at han hadde bestemt seg for å melde seg ut av NS. Kretsføreren responderte med å beklage kritikken han hadde kommet med og forklarte at han ikke visste at Berg hadde et gårdsbruk å passe ved siden av redaktørgjeringen. Den 13. november møttes Berg og Syverud i Svolvær til samtale om de siste ukers begivenheter. I etterkant av møtet signerte begge på en erklæring vedrørende møtetts innhold, og det ser ut til at de hadde blitt enige om at Bergs utmeldelse skulle trekkes tilbake. I tillegg hadde de diskutert et mulig forsøk fra styret i VA om å legge ned

²⁴⁸ RA, L-sak 88/1946.

²⁴⁹ RA, L-sak 88/1946.

²⁵⁰ RA, L-sak 88/1946.

avisens drift og blitt enige om at de måtte unngå at dette ble en realitet. Nedleggelse av en avis som hadde vist så god framgang de siste måneder ville være svært uheldig.²⁵¹

En innholdsrik første uke i november utviklet seg etter hvert til en innholdsrik måned. 22. november valgte Berg å si opp sin stilling som redaktør i VA til Syveruds store forbauselse og allerede i neste utgave av VA 24. november ble en stillingsutlysning publisert.²⁵² Syverud henvendte seg umiddelbart til Berg for å få en forklaring på denne helomvendingen som kom bare dager etter deres avklarende møte. Overfor Syverud kom Berg med en økonomisk begrunnelse for sin beslutning, men denne kjøpte ikke Syverud. «På meg virker ikke Deres argumenter overbevisende. De økonomiske bekymringer er ikke den virkelige årsak til at De så plutselig vil slutte i Deres stilling. Det er min mening».²⁵³ Den eneste dokumenterte uttalelsen fra Berg selv om dette valget kom i et intervju publisert i Nordlandsposten i 1980, der han uttalte at han valgte «å hoppe av» som redaktør i VA fordi det ble så vanskelig å drive avis med tyskerne over seg.²⁵⁴ Dersom dette var den faktiske årsaken til oppsigelsen, er det egentlig ikke overraskende at en slik avgjørelse kom når den kom. Avisen hadde gjennom de siste månedene fått en økende grad av oppmerksomhet og overvåkingen med hva Berg foretok seg så ut til å tilta. Det økende presset fra okkupasjonsmakten, som også kan ha hatt sammenheng med krigsutviklingen og en strengere kontroll på alle samfunnsområder, har sannsynligvis bidratt til å gjøre en vanskelig jobb enda vanskeligere. Hvis han også spilte et dobbeltspill der han skulle blidgjøre okkupantene med å drive aktiv propaganda, samtidig som han forsøkte å tilfredsstille nyhetsbehovet i befolkningen for øvrig, må han ha hatt en krevende og omfattende jobb.

På tross av at oppsigelsen til Berg kom i slutten av november, skulle det vise seg vanskelig å finne en erstatter, og han ble sittende som redaktør i VA helt frem til mars 1943. I perioden mellom november og mars ser det ut til å ha vært få endringer i avisdriften, men om noe ser det ut til at Berg har opptrådt enda mer trassig. Igjen kan det virke som forseelsene i hovedsak har knyttet seg til at han har unngått å ta inn pålagt avisstoff og unnlatt å følge tilsendte direktiver. I denne sammenheng kan det være verdt å merke seg at antall avisutgivelser ble redusert fra tre til to per uke fra oktober 1942, ettersom det kan ha vært en faktor som har gjort det enklere å overse tilsendt avisstoff. En reduksjon i antall utgivelser med en tredjedel betydde i seg selv en nedgang i antallet nyhetssaker som kunne formidles, og hvis Berg i tillegg utnyttet dette bevisst, kan han ha redusert strømmen av tysk propaganda som nådde ut til

²⁵¹ RA, L-sak 88/1946.

²⁵² "Redaktør," *Vesteraalens Avis* (Stokmarknes), 24.11. 1942.

²⁵³ RA, L-sak 88/1946.

²⁵⁴ Bjørnbakk, "Salten reiselivslag 20 år."

lokalbefolkningen. Syverud hadde i et brev, fra slutten av februar, samlet opp en hel rekke med tilfeller hvor han var misfornøyd med avisen og bemerket: «Jeg kan ikke unnlate å peke på denne serie av grove forsømmelser».²⁵⁵ I all hovedsak pekte Syverud, gjennom flere eksempler på hvordan Berg, den siste tiden hadde være likegyldig med å følge «privat til red.»- direktivene fra Presseabteilung. Dette gjaldt blant annet manglende kommentarer av «Altmark»-affæren i Jøssingfjorden på treårsdagen etter at den fant sted og at Reichsminister Goebbels «Sportpalasttale» ikke hadde blitt omtalt i avisen. Det som er mest påfallende, er at redaktør Berg som tidligere hadde valgt å plassere mengder med pålagt avisstoff på side to i avisen, i disse tilfellene har valgt å droppe stoffet totalt. Ingen av de fire sakene som Syverud trakk frem i februar måned var nevnt i VA, og Bergs unnlatesynd hans siste tid som redaktør kan ikke ses på som noe annet enn ren sabotasje.

²⁵⁵ RA, L-sak 88/1946.

4.0 Gudmund Bredes redaktørperiode fra 1944 – 1948 - resignasjon

Gudmund Brede overtok etter Gustav J. Berg og ble sittende som redaktør i VA fra 30 mars 1943 og helt fram til 21. september 1948.²⁵⁶ Brede ble født i Hol i Tjeldsund i 1911 og vokste opp der i en tid med trange kår for de fleste. I sin ungdom rodde han fiske og deltok for øvrig i arbeid både på sjø og land. Han arbeidet hardt for å skaffe seg midler til å finansiere en utdanning og gikk etter hvert på flere folkehøgskoler både i Norge og Danmark. I tillegg tok han pressekurs og handelsskole, og det var som skribent han kom til å sette spor etter seg. Han startet sin egen avis «Tjeldsundingen» bare 21 år gammel, og selv om denne måtte gå inn etter kort tid på grunn av økonomiske vansker, markerer dette starten på hans aviskarriere. Med unntak av et par år i læreryrket, arbeidet Brede som avismedarbeider og redaktør i flere aviser i Ofoten og Vesterålen helt frem til sin død i 1951.²⁵⁷

Selv om Brede satt som redaktør i VA frem til høsten 1948, er det i denne oppgaven de to siste årene av andre verdenskrig som er mest relevante og som vil være i fokus. Den allierte fremgangen som var påbegynt allerede før Brede tok over som redaktør, fortsatte utover 1943 og det ble for tyskernes del etter hvert rettet mer oppmerksomhet mot å forsvare de viktigste frontene, både i Norge og ute. I første omgang viste de alliertes fremgang seg mest i andre verdensdeler, men 6. juni 1944 invaderte de allierte styrkene Normandie og med det var deres offensiv i Europa også i gang. Tyskland var likevel forberedt på å kjempe helt til siste slutt, og i Norge ble konsekvensene størst for Nord-Troms og Finnmark, da Tyskland satte fyr på det meste for å sette en stopper for sovjetisk framrykking. 30. april 1945 tok Hitler sitt eget liv, og 8. mai var den tyske kapitulasjonen et faktum og med det var andre verdenskrig i Europa over.

4.1 En venstremann blir reddet av krigens gang

Når det vinteren 1942/43 ble nødvendig med nok et redaktørskifte i VA, ble styresmaktens vanskeligheter med å finne lojale medarbeidere på Stokmarknes som kunne påta seg viktige stillinger lokalt, synliggjort. Selv om arbeidet med å finne en ny redaktør ikke er omtalt i kildematerialet, og det er uvisst hvorvidt det fantes flere aktuelle kandidater til stillingen, gir tidsbruken alene en pekepinn på at dette var en utfordrende prosess. Etter at Berg leverte sin oppsigelse i slutten av november 1942, tok det rundt fire måneder å finne noen som kunne erstatte ham, og først 30. mars var Gudmund Brede på plass og klar til å ta fatt på sin nye redaktørjobb. I denne situasjonen fremstår også valget av nettopp Brede til denne jobben som

²⁵⁶ Høeg and Universitetsbiblioteket i, *Norske aviser 1763-1969 : en bibliografi : 1 : Alfabetisk fortegnelse*, 1.

²⁵⁷ A. C. Ellingsen, "Redaktør Brede død," *Vesterålen* (Sortland), 28.12. 1951; ""Takk for dei stundene her!"" *Fremover* (Narvik), 14.8. 1967.

påfallende, når man kjenner til hans bakgrunn og hans politiske ståsted. Allerede fra sin ungdom hadde Brede engasjert seg i politikken på venstresiden, og som venstremann kjempet han blant annet aktivt for målsaka hele sitt voksne liv. Hans forrige redaktørjobb hadde vært for Ofoten Folkeblad i Narvik, en venstreavis som ble opprettet i 1922 som et alternativ til høyrebladet Ofoten Tidene og arbeiderpartiavisen Fremover.²⁵⁸ Ofoten Folkeblad gikk inn 12. mars. 1943, fordi bladet hadde utvist en negativ holdning til makthaverne.²⁵⁹ Videre har det blitt sagt at Brede, i sosialpolitiske spørsmål, stod langt til venstre for venstre.²⁶⁰ Det er derfor ganske overraskende at Brede i 1943 takket ja til redaktørjobben i VA, en høyreavis som gjennom tre år hadde blitt sensurert og var hardt presset av okkupasjonsregimet på linje med resten av den norske presse. Men kanskje kan noe av forklaringen ligge akkurat her. Ettersom alle avisene som kom ut på dette tidspunktet ble kontrollert av okkupasjonsregimet, kan valget etter hvert ha stått mellom å arbeide i en avis underlagt streng sensur eller å finne seg et annet yrke. Hvilke motiver Brede hadde for sitt valg er fortsatt et ubesvart spørsmål, men det har ikke vært mulig å finne noen kilder som skulle tilsi at han har vært medlem av NS. Et moment som også taler mot at han har innehatt et slik medlemskap var VAs valg om å beholde Brede i krigen etter krigens slutt. De overnevnte vanskelighetene med å få tak i en redaktør som kunne erstatte Berg, kan ha tvunget de ansvarlige for ansettelsen til å gå bort fra sitt tidligere krav om NS-medlemskap for i det hele tatt å få tak i en mann til jobben.

Da Brede overtok som redaktør i VA, hadde tyskerne akkurat lidd nederlag i slaget om Stalingrad og videre utover i 1943 kom Tyskland for alvor på defensiven i krigføringen. Vi har tidligere sett hvordan tysk krigsutvikling, i de ulike fasene av krigen, fikk ringvirkninger for hvordan Norge ble styrt og den negative tendensen i krigens midt – og slutfase var ikke noe unntak. Tyskerne fortsatte den hardhendte styringen av Norge, og i Terbovens politikk var det to hovedlinjer som utpekte seg. Han måtte holde brutal kustus på den norske grenen av okkupasjonsstyret, som han ikke stolte på, samtidig som hovedfokuset måtte være på de tyske krigføringensinteressene i det som utviklet seg til Det tredje rikets kamp for å overleve. I praksis førte dette til at NS ble skjøvet mer og mer ut på sidelinjen til fordel for et mer direkte synlig tysk formynderskap. Ettersom NS manglet både autoritet og oppslutning i Norge, hadde ikke

²⁵⁸ Steinar Aas, *Ofoten Folkeblad*, ed. Idar Flo, Norsk presses historie : 1-4 (1660-2010) : B. 4 : Norske aviser fra A til Å, (Oslo: Universitetsforlaget, 2010), 258.

²⁵⁹ Steinar Aas, *Byen, banen og bolaget*, ed. Oddvar Svendsen and Steinar Aas (Stiftelsen Narviks historieverk, 2001), 479.

²⁶⁰ ""Takk for dei stundene her!""

tyskerne lenger stort å tape på et slikt grep.²⁶¹ Likevel begrenset ikke utfordringene innad i Norge seg til forviklingene mellom den norske og den tyske delen av okkupasjonsstyret.

24. juli 1943 slapp 167 allierte fly bomber over Herøya og omegn, noe som kostet mange sivile nordmenn livet, og samme dag slapp 41 amerikanske fly bomber over ubåthavna i Trondheim.²⁶² Disse hendelsene, sammen med krigsutviklingen for øvrig, skapte uro for styresmaktene i Norge. Den økende frykten for en invasjon av Norge var blant årsakene til at Terboven nok en gang kom på kant med Wehrmacht, da han ba Himmler om spesielle fullmakter og rettigheter. Terboven med sine personlige ambisjoner måtte gjøre noe, han måtte ta ansvar, og han valgte å blande seg inn i det som var Wehrmachts ansvarsområde her i landet. Regimets kaotiske preg, med manglende retningslinjer og rammer, ble altså forsterket i disse urolige tider. Det som i teorien skulle være en norsk Førerstat med styring ovenfra – lydighet oppover og autoritet nedover, utspilte seg i praksis som en alles kamp mot alle. Norge hadde ingen fører på toppen med uomstridt autoritet på alle samfunnsområder.²⁶³ Den kontrollen som vi har sett at okkupasjonsregimet utøvde overfor norsk presse, vedvarte dermed også gjennom krigens siste fase. De skjerpede kravene og regimets økende totalitære preg som skulle skremme nordmenn til underkastelse, fikk betydning for hele det norske samfunnet. I takt med at tyskerne tapte terreng ute i Europa, strammet de grepet innad i Norge for å vise sin styrke og for å slå ned på overtramp som fant sted.

For VAs del ser det ut som redaktørskiftet i mars 1943 innledet en roligere periode, med færre henvendelser og reprimander fra okkupasjonsstyret. Dette er ikke spesielt overraskende med tanke på hvor turbulent den siste tiden under Bergs ledelse hadde vært. Allerede i slutten av februar passet Syverud på å henvende seg til den som skulle overta etter Berg i et brev til VA. I brevet uttrykte han tydelig sin misnøye med hvordan Berg hadde opptrådt, samtidig som han håpet at dette ikke ville få konsekvenser for den nye redaktøren, som forhåpentligvis av egen overbevisning ville være med i avisenes kamp mot bolsjevismen.²⁶⁴ Ettersom det totalitære styret av Norge nå var godt sementert og krigshverdagen hadde blitt den nye normalen kan en årsak til den rolige perioden være at avisen, i likhet med mange andre instanser, hadde tilpasset seg situasjonen og akseptert den som den var. Tyskerne kontrollerte den norske pressen, og det beste var kanskje å følge de påleggene som eksisterte, for å unngå uhyggelige konsekvenser både for enkeltpersoner og for avisen.

²⁶¹ Skodvin, *Norsk historie 1939-1945*, 239, 42.

²⁶² Skodvin, *Norsk historie 1939-1945*, 228.

²⁶³ Skodvin, *Norsk historie 1939-1945*, 245.

²⁶⁴ RA, L-sak 88/1946.

I løpet av Bredes første år i redaktørstolen er kun én henvendelse fra Syverud dokumentert. Etter en avisutgivelse i desember 1943 sendte Syverud brev til Brede og ba han om å være forsiktig med hva han trykket i avisen. Brede hadde i en artikkel under tittelen «Hvorfor er de medlem av NS?» skrevet om undertittelen fra «det kan ikke være tvil» til «det kan ikke være mulig». Slike feil måtte han passe seg for, da han lett kunne blitt mistenkt for å ha gjort endringen med vilje.²⁶⁵ I denne sammenheng er det viktig å poengtere at bortfall av sentrale dokumenter ikke kan utelukkes og at det ikke kan sies med sikkerhet at det ikke eksisterte mer korrespondanse og flere henvendelser fra styresmaktene. Tyskerne ødela, som vi vet, en mengde dokumenter da de innså at nederlaget var et faktum, og det kan ikke utelukkes at dokumenter som var arkivert mot slutten av krigen var de som stod først i køen når dokumenter ble ødelagt.

Et moment som likevel taler for at Brede gjorde som han fikk beskjed om og at han i all hovedsak aksepterte påleggene fra okkupasjonsmakten, er at han satt trygt i redaktørstolen fram til krigens slutt. Dersom han hadde drevet med aktiv sabotasje er det sannsynlig at hans redaktørkarriere i VA hadde lidd en annen skjebne. Med tanke på graden av overvåking med avisen fra tidligere, i tillegg til et antall aktive NS-medlemmer lokalt som fulgte avisen tett, kan man også anta at motarbeidelse av regimets pålegg både ville blitt oppdaget og fått konsekvenser for Brede. Likevel er det i denne situasjonen betimelig å stille spørsmålsteget ved om de som tidligere hadde vist seg som lojale NS-medlemmer, resignerte når de innså at et tysk nederlag var nært forestående. Her har jeg ikke gjort noen konkrete funn, men det er ikke usannsynlig en del NS-medlemmer, i alle fall de som ikke var ideologisk overbeviste, valgte å «forlate det synkende skipet». Et siste moment som heller ikke kan utelukkes, med tanke på okkupasjonsregimets økende totalitære preg, er at NS og dets underorganer ble skjøvet ut på sidelinjen til fordel for den tyske grenen av styringsapparatet. Dersom Presseabteilung hadde en egen korrespondanse med VA i løpet av Bredes redaktørperiode, ville ikke denne nødvendigvis dukket opp i mitt kildemateriale.

Avisinnholdet i perioden danner også et bilde av en avis som var fullstendig underkastet det nazistiske regimet, da det hovedsakelig var saker videreformidlet fra ulike telegrambyråer rundt om i verden som fikk spalteplass. Dette minner om avisinnholdet i krigens første fase, bare i mye større skala. Andelen NTB-stoff økte betraktelig, samtidig som artikler merket med NAT forsvant i løpet av den første våren med Brede som redaktør. Når det etter hvert ble vanskelig å trykke meldinger om tyske offensiver og seire, fordi det ble færre og færre av dem,

²⁶⁵ RA, L-sak 796/1945.

fikk man en overgang til mer og mer negativ omtale av tyske fiender. Der Storbritannia tidligere hadde vært fienden som fikk unngjelde, var det fra våren 1943 økt oppmerksomhet rettet mot Sovjetunionen og bolsjevismen. Propagandaen tok sikte på å spre frykt om hvordan verden ville se ut dersom bolsjevismen seiret, for eksempel gjennom å vise hvordan kvinner og barn ble behandlet. I tillegg ble det faktum at Norge grenset til Sovjetunionen brukt for hva det var verdt, blant annet til å tegne et bilde av hvordan Sovjetunionen skulle bruke Norge som springbrett for å komme inn i Europa. Parallelt med dette ble et tysk herredømme fremstilt som det beste alternativet, for dersom de allierte kom seirende ut av andre verdenskrig, var det ikke de gamle demokratiske systemene som kom til å bli gjeninnført, men bolsjevismen som ville råde. Når det gjaldt krigsoppdateringene i perioden, benyttet tyskerne enhver anledning til å poengtere allierte tap og nederlag, samtidig som den tyske styrken blir fremhevet også i tekster der det skinner gjennom at tyskerne var på defensiven. Et godt eksempel på dette var når tyskerne ble nødt til å trekke seg ut av Sicilia. I teksten som ble trykket i VA omtales hendelsen som en vellykket troppeforflytning, der de allierte gjennom seks ukers kamp hadde fått en forsmak på hva de ville møte dersom de dristet seg til å sette sin fot på Europas jord.²⁶⁶ Utover dette dannet de fleste overskriftene og ingressene et bilde av tyskerne som den sterkeste part i krigføringen, og det ville være nødvendig å lese resten av tekstene for å få et mer realistisk innblikk i nyhetssaken som ble presentert.

Mengden egenprodusert avisstoff minket i takt med at andelen NTB-stoff økte, og det som gjestod, var i hovedsak annonsene og ukentlige innslag med fokus på de forskjellige næringene i området. Der det under Bergs ledelse i størst grad dreide seg om artikler som omhandlet jordbruket, ble det under Brede trykket mye om utviklingen i fiskenæringene. Fra høsten 1944, og i kortere perioder tidligere, da avisen bare kom ut som et tosidig blad, krympet mengden egenprodusert stoff i utgivelsene ytterligere. Mindre spalteplass medførte strengere krav til hva som kunne tas inn, og fra tidligere har vi sett at styresmaktene var veldig tydelig på at det lokale stoffet måtte vike dersom redaktøren ble nødt til å foreta en stoffutvelgelse. Det kan likevel ikke utelukkes at Brede gjorde forsøk på å manøvrere under tysk ledelse. Selv om det ikke finnes noen tegn på aktiv sabotasje, kan Brede i likhet med Berg ha drevet med en eller annen form for passiv sabotasje. Han kan ha unnlatt å ta inn en del tilsendt stoff, drevet med trenering eller forsøkt seg på strategisk plassering av stoff i avisen. Det ser ut til at mengden tilsendt stoff bare økte etter hvert som krigssituasjonen forverret seg for Tyskland, og når spalteplassen i VA nærmest minket parallelt, må utviklingen ha muliggjort å utelate større

²⁶⁶ , *Vesteraalens Avis* (Stokmarknes), 19.8. 1943.

mengder tilsendt stoff enn tidligere. Camilla Wernersen konkluderte i sin studie med at lokalavisen Møre hadde brukt sin posisjon som liten lokalavis som skalkeskjul for ikke å ta inn all den tyskfargede propagandaen som ble påbudt gjennom «privat til red.»-direktivene og at de til en viss grad slapp unna med passiv motstand ved å skylde på begrensede ressurser.²⁶⁷ Etersom jeg ikke har hatt tilgang på direktiver sendt til VA i mitt arbeid, kan ikke de samme forholdene undersøkes, men at noe lignende kan ha vært vanlig i VA kan heller ikke utelukkes.

4.2 Mot friere tøyer

Sommeren 1944 ble innledet med de alliertes landgang i Normandie 6. juni og invasjonen har i ettertid blitt omtalt som begynnelsen på slutten av andre verdenskrig. Likevel tok det nesten et år før Tyskland måtte gi tapt, og Det tredje riket gikk til grunne. Den sterke allierte fremgangen gjennom Frankrike sommeren 1944 utløste først en bølge av optimisme, men den sterke tyske motstanden de møtte, skapte nye stemningssvingninger blant folk. Selv om enden så ut til å være nær, stod det norske folk overfor daglige utfordringer. Terror og tortur av norske fanger ble både vanligere og verre og var i perioder et daglig fenomen. Raseringen av Nord-Troms og Finnmark førte til tvangsevakuering av mange titalls tusen mennesker. Til tross for de harde påkjenningene var hovedtendensene i Norge klare: motstandskampen ble styrket og konsolidert, samarbeidet mellom hjemmefront og utefront ble nærere og mer tillitsfullt og etterkrigsplanleggingen var oppe til drøfting. I tillegg til dette smuldret NS-fronten opp og partiet raknet.²⁶⁸

Det ser ikke ut til at krigsutviklingen siste halvdel av 1944 medførte noen store endringer i avisinnholdet i VA. Som tidligere nevnt bar avisen preg av å være fullstendig underkastet det nazistiske regimets pålegg og sensur, med en jevn strøm av krigsoppdateringer fra NTB. Innslagene av egenproduserte saker ble ytterligere redusert etter hvert som tiden skred frem, noe som også medførte bortfall av saker der lokale NS-medlemmer ytret sine meninger og viste sin politiske støtte til det tyske regimet og den nasjonalsosialistiske ideologien. Selv om Brede ikke hadde mulighet til eller ikke turte å vise mye motstand gjennom avisspaltene, kan det se ut til at han forsøkte å motarbeide okkupasjonsregimet på andre områder. 30. juni sendte nemlig Syverud et brev til Brede om at han fra partihold hadde blitt meddelt at engelske nyheter ble publisert nokså ferske på Stokmarknes, noe han knyttet til bruk av avisredaksjonens radioapparat. Syverud anklaget ikke Brede direkte, men stilte spørsmålstegn ved om noen andre

²⁶⁷ Wernersen, ""-Illojalitet vil bli bedømt og straffet deretter" : Norsk presse under nazistisk sensur."

²⁶⁸ Skodvin, *Norsk historie 1939-1945*, 255-58.

kunne hatt tilgang til redaksjonens radio. Samtidig benyttet han anledningen til å påpeke at misbruk av radioen kunne føre til alvorlige hendelser for den som var i besittelse av apparatet. I sitt svar til Syverud kom Brede med en redegjørelse om hva han brukte radioapparatet til, hvordan han oppbevarte det og forsikret Syverud om at ingen andre hadde tilgang til det. Samtidig poengterte han at han ikke var kjent med disse nyhetene som Syverud påstod verserte på Stokmarknes og stilte spørsmålstegn ved hvilke sendere partifolk hadde adgang til å lytte på.²⁶⁹

Tross Bredes detaljerte forklaring til sitt forsvar er det flere momenter som taler for at dette kan ha vært løgn for å dekke over egen oppførsel og for å unngå konsekvensene den kunne ha medført. Blant disse er Bredes politiske ståsted på venstresiden i norsk politikk og det faktum at han avstod fra å vise noen form for personlig støtte til det tyske regimet eller NS gjennom avisspaltene. Ut fra det generelle bildet som kildematerialet danner av Brede, er det ikke urimelig å anta han kan ha utnyttet sin posisjon til å lytte på nyhetsoppdateringer på radioen, ja til og med ha delt disse med folk lokalt slik som Berg gjorde da han var redaktør. Dersom dette faktisk var tilfellet, fikk Brede på denne måten vist hvor hans lojalitet lå og det kan ikke utelukkes at slike handlinger kan ha vært en medvirkende årsak til at han fikk beholde stillingen som redaktør i VA også etter krigen. En annen mulig årsak til at Brede fikk beholde redaktørjobben kan knyttes til hvor viktig det var at VA holdt hjulene i gang når krigen tok slutt, for å holde i gang informasjonsflyten.

Den videre utviklingen i og rundt VA gjennom krigens siste måneder forsterker inntrykket av Brede som en redaktør med et politisk syn som ikke var forenelig med den nazistiske ideologien. Mangelen på egenprodusert materiale til støtte for nasjonalsosialismen var nok ingen tilfeldighet og fikk heller ikke gå upåaktet hen. I et brev fra Syverud i mars 1945 mottok Brede og VA kritikk for mangelfull politisk støtte i tråd med hva som kunne forventes og i tråd med de retningslinjene avisen hadde å forholde seg til.²⁷⁰ I samme henvendelse trakk Syverud frem flere andre uakseptable overtredelser fra avisens side, som han poengterte at Brede hadde mottatt påtale for tidligere, uten at det har skjedd noen endring til det bedre. Dette kan tyde på at Brede over en lengre periode hadde forsøkt seg på noen former for sabotasje gjennom å blåse opp overskriftene slik at disse tok stor plass og gjennom overtredelse av de eksisterende annonsebestemmelsene. I denne sammenheng ser det ut til at Syverud antok at hovedårsaken til at avisen hadde økt størrelsen på flere ulike annonser ut over det som var tillatt, var for å øke sine inntekter. Likevel er det ingen tvil om at både store annonser og overskrifter

²⁶⁹ RA, L-sak 796/1945.

²⁷⁰ RA, L-sak 796/1945.

var grep som gjorde det mulig å utelate en del av det tilsendte nyhetsstoffet som avisen var pålagt å trykke. Det siste halvåret av krigen kom VA ut som tosidig avis bare to dager i uken, og når det gikk med over en halv side til annonser og kunngjøringer, sier det seg selv at det ble begrenset med spalteplass for NTB-stoffet.

Syveruds henvendelser til VA mellom mars og mai 1945 med retningslinjer og refselsler til redaktøren og det faktum at han igjen kom i gang med rapporteringen til Pressedirektoratet, gir inntrykk av en mann som ville kjempe helt til siste slutt. Etter en lang periode der det hadde vært stille fra Syverud, ser det ut til at han, når det ble klart at dette ikke kunne ende godt for tyskerne, ville vise at han hadde sånn tro på dette prosjektet at han var villig til å gå til grunne med det, og det gjorde han.

5.0 VA under krig og okkupasjon – en komparasjon

VA endte altså opp som én av de 114 avisene i Norge som bestod og som fortsatte å komme ut under hele okkupasjonen. Gjennom fem år stod de ulike aktørene i og rundt avisen overfor store endringer, ukjente situasjoner, streng sensur og en mengde andre utfordringer som det ikke fantes noen enkle løsninger på. Det frie ord eksisterte ikke lengre, og okkupasjonsmakten dikterte hva de norske avisspaltene skulle inneholde. Som vi har sett, eksisterte det ikke noen felles pressefront da krigen brøt ut, hovedsakelig fordi avisenes tilhørighet til politiske partier betydde at mange aviser hadde diametrale motsetninger som vanskelig lot seg forene. Disse motsetningene forsvant ikke umiddelbart selv om landet plutselig befant seg i en unntakstilstand, og da utviklet det seg heller ikke noen felles motstandsbevegelse på linje med den vi for eksempel så blant lærerne. Dette vanskeliggjorde motstandsarbeidet blant redaktører og journalister, og i mange tilfeller var det opp til den enkelte avis eller den enkelte journalist å bestemme hvordan de skulle forholde seg til okkupasjonsmakten og dens pålegg. Etter å ha sett nærmere på hvordan krigsårene forløp i og rundt VA, kan det være interessant å ta opp tråden fra tidligere og sammenligne utviklingstrekkene med noen funn fra andre studier. Et henblikk på utviklingen etter krigen og hvordan avisoppgjøret artet seg for VAs del vil også være med å komplettere bildet av avisen i denne perioden.

5.1 Aktiv sabotasje, passiv motstand eller total underkastelse

Da Foss skrev sin hovedoppgave om Bergenspressen under okkupasjonen, undersøkte han blant annet om det var merkbare forskjeller i avisen BT med og uten NS-redaktør, i dette tilfellet før og etter januar 1942. Ettersom denne avisen var veldig ulik VA med tanke på størrelse og omfang, er en sammenligning med BT interessant hovedsakelig med tanke på hvordan avisen forholdt seg til NS. Som tidligere nevnt, konkluderte Foss med at forholdene forandret seg etter innsettelsen av NS-redaktør Schreiner i januar 1942 og at avisen fra dette tidspunkt ble brukt som propagandamiddel for å tjene okkupasjonsmaktens formål. Foss poengterer likevel at stoffet avisen presenterte ble mer eller mindre påtvunget den gjennom de daglige direktivene til redaktøren og at man på bakgrunn av dette ikke kan konkludere med at avisen ble brukt som propagandamiddel på redaktørens initiativ. Men det var han som viste seg lojal overfor direktivene og som på den måten la forholdene til rette for at avisen kunne brukes fullt ut i propagandamessig sammenheng.²⁷¹ Hvordan artet så dette seg i VA, som hadde tre forskjellige redaktører i løpet av de fem krigsårene? Det som er sikkert, er at det var store variasjoner og

²⁷¹ Foss, *Den undertrykte presse: Bergenspressen og sensurapparatet 1940-1945*, 83.

ikke noe entydig bilde, men disse variasjonene kom ikke bare med redaktørskiftene, de dukket også opp underveis i redaktørperiodene. Her må det vektlegges at VA, selv om vi med sikkerhet vet at to av tre var NS-medlemmer i en periode, ikke på noe tidspunkt hadde en NS-redaktør som var ideologisk overbevist og som personlig støttet opp om nazismen. Gjennom alle fem krigsårene forsøkte de tre redaktørene på forskjellige måter å teste grensene for hva styresmaktene tillot uten at det førte til alvorlige konsekvenser for dem selv eller avisen. Dette var noe som forekom i ulik skala under de forskjellige redaktørene, og det er vanskelig å fastslå hvilke motiver som til enhver tid lå bak handlingene, men det var uansett handlinger som avkrefter at de støttet NS-regimet.

I krigens første fase fordømte avisen, med Nesje som redaktør, den tyske framferd og gikk så langt som å kalle nordmenn som støttet Nazi-Tyskland for landsforrædere. Fra sommeren 1940 endret dette seg. Da meldte Nesje seg inn i NS, og budskapet avisen formidlet var at det beste var å forholde seg til realitetene og at det beste alternativet for det nye Norge var å støtte opp om de tyske planene. På linje med det Foss skriver om direktivene tyskerne påtvang avisene, ser det ut til at Nesje fulgte de fleste påleggene han fikk og at han i høy grad var lojal mot de rådende styresmaktene, men det siste halve året av hans redaktørperiode gikk ikke uproblematisk for seg. Nesjes NS-utmeldelse og usikkerheten rundt hans medlemskap skapte gnisninger mellom han og Pressedirektoratet, samtidig som han fikk kritikk for ikke å være aktiv nok politisk. Disse uromomentene kombinert med de økonomiske vanskene avisen stod overfor ser ut til å ha vært avgjørende for at Nesje valgte å si opp sin stilling som redaktør høsten 1941.

Da Berg tok over som redaktør etter Nesje, meldte han seg inn i NS og fremstod store deler av det første året som svært lojal mot partiet. NS-medlemsskap hadde vært en forutsetning for at Berg skulle få jobben som redaktør, og i rettsaken mot ham etter krigen ble det konkludert med at han hadde valgt medlemskapet og redaktørjobben for egen økonomisk vinning. Berg var medlem av NS i om lag et år, og han var den eneste av redaktørene som ble dømt for sitt medlemskap etter krigen. Iøynefallende i denne sammenheng er den kritikken og de represaliene Berg mottok både fra den norske og den tyske grenen av okkupasjonsstyret mot slutten av sin redaktørperiode høsten 1942. Med bakgrunn i at han ikke fulgte påleggene fra okkupasjonsmakten, mottok han flere påpakninger og trusler enn de to andre redaktørene på noe tidspunkt gjorde. Enkelte innbyggere på Stokmarknes avslørte også etter krigen at Berg hadde utnyttet sin posisjon som redaktør til å lekke nyheter fra England til lokalbefolkningen, og at han hadde vært til stor hjelp for dem i en vanskelig tid.

Situasjonen var alt annet enn svart-hvit, og da Brede overtok etter Berg vinteren 1943, fulgte styresmaktene avisene nøye og sensuren hadde blitt enda strengere. Det er ikke usannsynlig at den tyske innstrammingen var hovedårsaken til at VA de siste to krigsårene så ut som en avis totalt underkastet det nazistiske regimet. Selv om det i kildematerialet finnes elementer som tyder på subtil ulydighet, har noe tydelig motstandsarbeid vært vanskelig å spore. Når Brede beholdt stillingen som redaktør i VA også etter krigen, er det lite som tyder på at denne aktive venstrepolitikerens personlig støttet okkupasjonsregimet eller handlet på måter som har gjort ham upopulær blant lokalbefolkningen. Hva kan vi da lese ut av denne utviklingen? På linje med det som synes å være den generelle oppfatningen, at det ikke fantes noen felles pressefront mot NS og okkupasjonsmakten²⁷², ser det ut til at det også i VA har vært opp til den enkelte redaktør og hans medarbeidere å velge hvorvidt man skulle engasjere seg aktivt i motstandsarbeid, være passive og utvise høy grad av lydighet overfor pålegg eller melde seg inn i NS og støtte opp om det regimet som rådet. Dermed er det naturlig at de ulike redaktørperiodene skilte seg fra hverandre og at det forekom variasjoner i avisdriften avhengig av hvem som ledet den. Likevel må svingningene innad i hver redaktørperiode, spesielt under Nesje og Berg, kunne forklares ut fra andre forhold som vi skal se litt nærmere på.

En faktor som synes å ha spilt en rolle i denne sammenheng er den generelle krigsutviklingen. Det første omslaget under Nesje kom da Norge måtte kapitulere i juni 1940 og det andre omslaget etter at Hadsel fikk nærkontakt med krigshandlingene under Svolværraidet i 1941. Da Berg tok over, var den tyske krigsmaskinen nærmest ustoppelig, og det var nok mange som fryktet at en tysk seier var nært forestående. Hvorfor Berg, som så ut til å ha utviklet et godt forhold til enkelte NS-medlemmer lokalt, endret kurs underveis i sin redaktørperiode, har vært utfordrende å finne en forklaring på, og hvorvidt det kan knyttes til vendepunkter i krigen forblir et ubesvart spørsmål. Da Brede overtok jobben som redaktør i 1943, var tyskerne kommet godt i gang med den mer hardhendte styringen av Norge og folk var kjent med de brutale konsekvensene motstandsarbeid og ulydighet kunne få. I tillegg hadde krigen vedvart såpass lenge at folk hadde blitt vant til strømmen av tysk propaganda gjennom avisene, og alternativet, hvis man på dette tidspunktet ikke fulgte påleggene fra okkupasjonsmakten, var ingen avis i det hele tatt. Hvordan reagerte så avisen når Det tredje riket var på randen av sammenbrudd og krigen gikk mot slutten? Heller ikke i krigens siste fase skjedde det noen store endringer i VA. Utviklingen ser ikke ut til å ha inspirert til motstand og opprør mot det tyske jerngrepet, kanskje fordi konsekvensene også på dette tidspunktet kunne

²⁷² Hjeltnes, *Avisoppgjøret etter 1945*, 74; Ottosen, "Jernhælen inn i Redaksjonen: Pressen i det okkuperte Norge," 69-70.

blitt fatale. Nedbrenningen av Nord-Troms og Finnmark var et godt eksempel på at Tyskland ville kjempe en desperat kamp til det siste, og det var uvisst hvilke påkjenninger denne kampen ville utsette den norske sivilbefolkningen for. De tyske soldatene var disiplinerte og lystret ordrer, og mennene som satt på toppen, kunne ifølge Skodvin tenke at om og når Det tredje riket gikk til grunne, skulle det skje i et ragnarok.²⁷³

5.2 Hvor viktig var en liten lokalavis?

Camilla Wernersen stilte i sin masteroppgave spørsmål ved hvor effektiv den nazistiske kontroll og sensur av den norske pressen var og besvarte denne problemstillingen gjennom å undersøke maktspillet mellom den norske pressen og okkupasjonsmyndighetene i de tre avisene Aftenposten, Morgenbladet og Møre.²⁷⁴ I denne sammenheng er det hovedsakelig Wernersens funn og konklusjoner knyttet til avisen Møre som er av interesse, både fordi dette var en distriktsavis på om lag samme størrelse som VA og fordi Wernersen konkluderte med at avisa Møre dro fordel av å være i periferien av kontrollapparatet. Det skal likevel poengteres at Møre, på linje med VA, hadde et kaotisk kontrollapparat med mange involverte. Møre fikk blant annet pålegg fra presselederen i Trøndelag og på Møre, fra den tyske kommandanten i Nordfjord, Gebietskommissar i Trondheim og Bergen, samt fra NS-hold i Volda²⁷⁵. Wernersen konkluderer likevel med at Møre i større grad enn de store hovedstadsavisene ser ut til å ha sluppet unna med å neglisjere direktiver og å utvise en motvillig holdning. Med bakgrunn i dette antar hun at Møre og andre små lokalaviser kunne slippe unna en del av kravene fra okkupasjonsmakten, gjennom å argumentere for at den var en liten lokalavis med begrensede ressurser og liten lesekrete. Hvordan harmonerer en slik konklusjon med de funnene jeg har gjort i denne undersøkelsen? Jeg vil først poengtere at min undersøkelse er gjennomført på en litt annen måte og med et litt annet kildemateriale, ettersom Wernersen studerte direktiver sendt til avisene og undersøkte hvordan avisene forholdt seg til disse. I tillegg stod sammenligningsaspektet sentralt hos Wernersen, der utviklingen i avisa Møre ble satt opp mot utviklingen i Aftenposten og Morgenbladet.

Som vi har sett, utviste VA ulike former for motstand i løpet av de fem krigsårene, og i flere av tilfellene der irettesettelsene avisen mottok omhandlet trenering, utelatt stoff eller feilplassering av stoff forsvarte avisen seg med å skylde på begrenset med ressurser og spalteplass. På linje med funnene til Wernersen ser det ut til at VA i stor grad har sluppet unna

²⁷³ Skodvin, *Norsk historie 1939-1945*, 257.

²⁷⁴ Wernersen, ""-Illojalitet vil bli bedømt og straffet deretter" : Norsk presse under nazistisk sensur."

²⁷⁵ Wernersen, ""-Illojalitet vil bli bedømt og straffet deretter" : Norsk presse under nazistisk sensur."

med disse unnskyldningene, følgelig at handlingene ikke har fått noen virkninger utover nettopp refselsler og trusler om represalier. Dette alene forklarer likevel ikke hvorfor redaktørene i VA slapp unna med andre typer motstand, som gjentatte overtredelser når det gjaldt saker Wehrmacht hadde forbudt eller trykking av annonser større enn tillatt, selv etter å ha blitt gjort oppmerksom på at dette ikke ble akseptert. Den generelle tendensen var at når overtramp fant sted, ble de raskt oppdaget og etterfulgt av irettesettelser, men truslene om alvorlige virkninger både for avis og enkeltperson ble aldri gjort om til handlinger. Det skal nevnes at irettesettelsene ofte førte til bedring på det bemerkede området og at redaktørene virker å ha utvist forsiktighet når det gjaldt hvor langt over streken de turte å gå.

Hvilke konsekvenser har vi sett at motarbeidelse av regimet i hovedsak fikk for aviser? Nærmere 150 norske aviser forsvant i løpet av krigen, og selv om rasjonaliseringen var et bevisst mål for tyskerne, som mente det kom ut alt for mange aviser i Norge, er det ikke tvil om at nedleggelse var en konsekvens for mange aviser som ikke fulgte okkupasjonsmaktens pålegg. I motsetning til Wernersen, som mente begrenset lesekreter var en mulig årsak til at de mindre lokalavisene kunne slippe unna med overtramp, tror jeg det er mer sannsynlig at de unnslopp fordi alternativet ofte var at en region stod uten avis. Selv om lesekreter var begrenset, og avisen ikke nådde ut til så mange, vet vi at avisen var den viktigste nyhetskanalen, spesielt etter at radioen forsvant. Syverud kjempet hardt for å beholde VA fordi han mente den var regionens viktigste avis, på tross av at den manglet en lojal NS-redaktør, og redaktørskiftene fant kun sted når redaktørene selv valgte å si opp sin stilling. Kanskje henger dette sammen med at styresmaktene visste at dersom de kvittet seg med en redaktør som var sånn halvveis lojal og som stort sett gjorde som han fikk beskjed om, kunne de ende opp i en situasjon der de ikke fikk tak i en erstatter og den eneste muligheten var å legge ned avisa. Resultatet kunne da blitt at hele regioner stod uten avis og at muligheten til å spre tysk propaganda ville bli svært begrenset. Et eksempel fra VA som støtter opp om disse antakelsene er at NS i 1942/43 brukte fire måneder på å finne en ny redaktør i VA og at de i samme periode lot Berg bli sittende som redaktør på tross av at han utviste en trassig holdning overfor påleggene avisen fikk.

Disse funnene tydeliggjør at styresmaktene, med sitt enorme propagandabehov, var klar over viktigheten av aviser, også de litt mindre, i en avislesende nasjon. Mitt inntrykk er derfor at utviklingen den enkelte avis fikk, selv i periferien av kontrollapparatet, var preget av en del tilfeldigheter. Enkeltaktører i og rundt redaksjonen, samt hvem i maktapparatet avisen måtte forholde seg til, ser ut til å ha spilt en avgjørende rolle. De uklare retningslinjene og overlappende ansvarsområdene i sensurinstansene som førte til ulik praksis blant ulike ledere,

minner mye om det Kershaw omtaler som et føydalt anarki. I undersøkelsen av hva som skjedde og hvorfor, må man derfor ikke undervurdere betydningen enkeltpersoner kan ha hatt.

5.3 Oppgjøret som forsvant

Våren 1945, da freden var et faktum og Norge endelig var blitt et fritt land igjen, kom omveltningene krigen hadde medført for det norske presselandskapet til syne. «Etter freden kom krigen i avisenes spalter», skrev Guri Hjeltnes om striden som utspant seg i norsk presse i kjølvannet av andre verdenskrig. En strid mellom de stansede og ikke-stansede avisene, rundt ulik atferd og ulike skjebner under og etter krigen. Avisoppgjøret etter andre verdenskrig hadde flere sider, men kampen om penger og prestisje stod helt sentralt. Utover det økonomiske aspektet utspant det seg også en moralsk strid rundt holdningene de ikke-stansede avisen hadde utvist under okkupasjonen.²⁷⁶

VA var blant avisene som hadde holdt hjulene i gang, som hadde klart seg greit økonomisk og som kunne fortsette driften etter krigen, uten daglige inngrep i presse – og ytringsfriheten. Avisen kom derfor i søkelyset til Riksadvokatens aviskomit  da virksomheten fra krigen skulle granskes. Hadde VA gjennom å opprettholde driften og følge p lleggene fra okkupasjonsmakten begått en straffbar handling? Ser man på det endelige resultatet av avisoppgjøret er svaret nei, ettersom saken mot VA var blant de som ble henlagt.²⁷⁷ Ser man nærmere på prosessen rundt avisoppgjøret og hvilke aviser som ble innstilt til å tilbakebetale fortjeneste fra krigen, er ikke svaret like entydig. I første omgang, på nyåret 1946, kom ikke VA med på aviskomit ens liste over aviser der det ble foreslått inndragningsbeløp, men dette trenger ikke nødvendigvis å ha vært fordi komitéen ikke mente de hørte til på denne listen. Høsten 1946 opphørte nemlig komitéens bevilgning, og som et resultat fikk den aldri ferdigstilt sitt arbeid. I andre omgang, etter at Erstatningsdirektoratet overtok arbeidet med saksmaterialet fra aviskomit en tilføyde de enda flere aviser på listen, og denne gangen ble også VA inkludert.²⁷⁸ Hvilket inndragningsbeløp som ble foreslått for VA på dette tidspunktet er ikke kjent, og siden saken senere ble henlagt, og avisen aldri m tte betalte, har jeg ikke gjort noen videre undersøkelser for å finne tak i dette beløpet.

Mer interessant for meg å drøfte i denne sammenheng er mulige årsaker til at saken ble henlagt. Var det fordi saksmaterialet tilsa det? Var det på grunn av den generelle tendensen i

²⁷⁶ Hjeltnes, "Etter freden kom krigen - i avisenes spalter."

²⁷⁷ Hjeltnes, *Avisoppgjøret etter 1945*, 348.

²⁷⁸ Hjeltnes, *Avisoppgjøret etter 1945*, 120, 348.

oppgjøret, som med tiden gikk mot mildhet og henleggelse²⁷⁹? Eller var det utfallet for Norges største avis, Aftenposten, som ble avgjørende? Når man skal se nærmere på konsekvensene avisoppgjøret fikk for hvilken som helst av de ikke-stansede avisene i Norge, må den hemmelige avtalen mellom Aftenposten og Erstatningsdirektoratet fra 1949 tas med i betraktningen. Når Norges største avis, som hadde omsatt for mer enn 60 millioner kroner under krigen, slapp unna med å betale 100 000 kr til statskassen, måtte dette få konsekvenser for beløpene som skulle kreves av de øvrige avisene. Selv om hemmeligholdet medførte at tre mindre aviser måtte innbetale større beløper enn Aftenposten, stod oppgjøret i all hovedsak i forhold til avtalen som ble gjort med Aftenposten. Hvorvidt saksmaterialet tilsa en henleggelse av saken mot VA, er et vanskelig spørsmål å besvare, men det kan være greit å ha i bakhodet at rettssystemet, i landssviksaken mot redaktør Berg, konkluderte med at han som person hadde utvist unasjonale holdninger i den perioden han satt i redaktørstolen og at han derfor ble dømt for landssvik. Uavhengig av hvor viktig tendensen i tiden var for det utfallet i den konkrete saken mot VA, er dette et element man ikke kommer utenom når avisoppgjøret diskuteres. Konfrontasjon og splittelse samsvarer ikke med grunntanken om at Norge skulle gjenreises gjennom samarbeid og samhold. I 1949 gikk det allmenne rettsoppgjøret inn i en fase med benådninger og straffereduksjoner og resultatet for avisene ble intet unntak²⁸⁰.

²⁷⁹ Hjeltnes, *Avisoppgjøret etter 1945*, 349.

²⁸⁰ Hjeltnes, "Etter freden kom krigen - i avisenes spalter."

6.0 Avisstudie som inntak til norsk okkupasjonshistorie

Den tyske invasjonen av Norge 9. april 1940 og nyordningen som ble innført fra 25. september 1940 medførte fundamentale endringer i det norske presselandskapet. Gjennom sensur og propaganda skulle den norske pressen ensrettes og gjøres til redskap for okkupasjonsmakten. Etter å ha studert hvordan VA forholdt seg til nyordningen av norsk presse under okkupasjonen er det særlig to elementer som gjør seg gjeldende.

Det første elementet knytter seg til det rent pressehistoriske, som kan gi inntak til forståelse av avisdrift og pressesensur under okkupasjonen. I tiden etter krigsutbruddet 1. september 1939 og frem til invasjonen av Norge 9. april 1940 kunne det i VA spores en negativ innstilling til totalitære regimer, samtidig som det dukket opp artikler som hyllet den demokratiske styreformens. Når det kom til krigshandlingene ute i Europa, var tekstene som ble trykket av informativ karakter, og de bar preg av at Norge ønsket å føre en politisk nøytralitetslinje. Etter invasjonen av Norge 9. april 1940 forsvant VAs nøytrale holdning, og den tyske okkupasjonen av landet ble fordømt. Så lenge kampene pågikk i Nord-Norge, kunne det ikke betviles hvilken part som fikk avisens støtte i denne krigen. Omslaget i VAs redaksjonelle innhold, som kom kort tid etter Norges kapitulasjon 10. juni 1940 vitner om hvor stor betydning redaktøren, og eventuelt sentrale personligheter i miljøet rundt redaktøren, hadde for utviklingen av avisen fikk. Sensurinstansene som etter hvert ble rådende, med et mangfold av nasjonale, regionale og lokale ledere, hadde ikke kommet på plass da VA skiftet meningsprofil, og valget om at avisen skulle støtte opp om okkupasjonsmakten når Norge skulle bygges opp etter krigsherjingene, må derfor i hovedsak knyttes til redaktør Einar Nesje som person. Det finnes ingen tegn til at valget hadde blitt påtvunget Nesje, og hans valg om å melde seg inn i NS og om å vise støtte til tyskerne gjennom avisspaltene må ha vært knyttet til andre motiver. Det fremstår som mest sannsynlig at Nesje var pragmatiker eller opportunist, fordi hans handlinger og holdninger, både før og etter hans NS-innmeldelse, gjør at man kan utelukke at Nesje stilte seg bak og støttet NS-regimet i Norge. Det er nærliggende å anta at Nesje hadde kontakt med andre aktører i miljøet rundt avisen, slik at han ikke stod alene med standpunktet han tok, men utover informasjon om at han hadde jevnlig kontakt med fylkesfører Rabben om eventuelle jobber høyere opp i NS-systemet²⁸¹, har ikke kildematerialet avdekket noe rundt hans nettverk lokalt.

Fra nyordningen trådte i kraft 25. september 1940 og frem til redaktørskiftet høsten 1941 bar avisinnholdet på Stokmarknes preg av den strenge sensuren og kontrollen som tyskerne

²⁸¹ RA, L-sak 796/1945.

hadde innført. Ettersom tysk propaganda var sterkt representert i hver eneste utgave, fremstår Nesje som en lydige redaktør som i all hovedsak fulgte okkupasjonsmaktens pålegg. Men et nærmere blikk på brevkorrespondansen mellom avisen og de ulike sensurinstansene som utover å handle om avisinnholdet også tok for seg forholdene rundt avisen, gir ikke et like entydig bilde. I disse kildene har det dukket opp elementer som ved første øyekast, ikke nødvendigvis har sett oppsiktsvekkende og betydningsfulle ut, men som sett i en større sammenheng viser tegn, både til subtil ulydighet og på hvilke friheter redaktøren kunne ta seg uten at det fikk noen betydelige konsekvenser. Konjunktorene underveis i krigen ser ut til å ha påvirket Nesjes handlinger og holdninger i vesentlig grad, noe invasjonen av Norge 9. april 1940 og den norske kapitulasjonen 10. juni 1940 har vært gode eksempler på. Dette fortsatte også i krigens videre forløp, da Nesje, ganske umiddelbart etter Svolværraidet 4. mars 1941 valgte å melde seg ut av NS. Valget fikk få ringvirkninger og Nesje fikk fortsette som før i redaktørstolen. Når NS' uttalte mål om å få NS-redaktører innsatt i alle norske aviser ikke viste seg gjennomførbart, hadde de valget mellom å la en avis fortsette å utkomme uten NS-redaktør eller å legge den ned. I tilfellet VA, som i flere perioder stod uten NS-redaktør i løpet av de fem krigsårene, falt valget på å la avisen fortsette å utkomme. Dette er et eksempel som vitner om hvor viktig avisene var for tyskerne, på tross av rasjonaliseringsprosessen, og det er ingen tvil om at viktigheten ble ytterligere forsterket når radioene forsvant fra høsten 1941.

Nesjes NS-utmeldelse skapte tydelig ergrelse hos Syverud, som i tiden etter passet på å uttrykke sin misnøye med Nesje både til Pressedirektoratet og til NAT. Noen tydelige overtramp fant ikke sted det siste halvåret av Nesjes redaktørperiode, men valget om et tre ukers langt ferieopphold for avisen sommeren 1941 er verdt å trekke frem, både fordi avisen ikke hadde brukt å ha et slikt opphold tidligere og fordi Syverud reagerte så sterkt på avgjørelsen. Syveruds uttalelse om at «det var kanskje nødvendigere å utkomme den gang»²⁸² viser at han anså ferieoppholdet som bevisst motstand fra Nesjes side. Måten situasjonen utspilte seg på demonstrerer også at slik motstand kunne ytes uten at det fikk noen nevneverdige konsekvenser, noe som kan henge sammen hvor viktig det var for Syverud og NS at avisen på Stokmarknes fortsatte å komme ut.

Prosessen rundt redaktørskiftet i VA høsten 1941 og vanskelighetene med å finne en ny redaktør tydeliggjør NS' rekrutteringsvansker, og Østvigs avslag på tilbudet om redaktørjobben viser at det var mulig å takke nei til en slik jobb, uten at det fikk noen konsekvenser. Gustav Berg var altså ikke førstevalget til redaktørjobben, men når han først var på plass fikk han støtte

²⁸² RA, L-sak 796/1945.

både fra Syverud og fra det lokale NS-miljøet, som synes mer konsolidert enn tidligere. Innstillingen til Berg de første månedene etter hans tiltredelse som redaktør minner på mange måter om den positive innstillingen Nesje hadde til NS og det nye regimet i den første fasen etter Norges kapitulasjonen. NS, både lokalt og nasjonalt, fikk mer oppmerksomhet i avisen, samtidig som lokale NS-aktører satte sitt preg på det redaksjonelle innholdet i avisen. Selv om Berg personlig ikke utviste støtte til NS gjennom avisspaltene, meldte han seg inn i NS og deltok aktivt på lokale lagsmøter de første månedene han satt som redaktør. Til forskjell fra Nesje ser Berg ut til å ha hatt en nær tilknytning til det lokale NS-miljøet i Hadsel, og det ser ut til å ha vært flere aktører som påvirket avisens utvikling i løpet av Bergs redaktørperiode. Dette demonstrerer igjen at enkeltpersoners handlinger ikke må undervurderes, samtidig som det understreker at utviklingen i en avis var preget av NS' tilfeldige rekruttering.

På tross av at lokale NS-aktører satte sitt preg på avisutgivelsene så lenge Berg satt i redaktørstolen, utviste han personlig en økende grad av motstand og ulydighet utover i 1942. Gjennom å beholde NAT-initialene, når det ble klart at disse kunne droppes, tydeliggjorde han overfor leserne hvilket avisstoff styresmaktene hadde pålagt avisen å trykke. Utover dette trykket han stoff han hadde fått forbud mot å trykke, han unnlot å ta inn pålagt stoff og ifølge vitner lokalt lyttet han på London og overbrakte nyheter til lokalbefolkningen. For VAs del kom okkupasjonsregimets uryddige maktstrukturer, som bar preg av konkurranse mellom sterke personligheter og et mangfold av instanser med uklare ansvarsområder, tydeligst til syne i denne perioden. Berg mottok represalier og advarsler fra flere hold samtidig som overtrampene hans var kilde til konflikt mellom Syverud og Dr. Teschen. Som vi har sett, var ikke denne konflikten enestående, men en hendelse som eksemplifiserer et mer generelt trekk ved okkupasjonsregimet. Den nazistiske ideologien minner ifølge Kershaw om et føydalt anarki kjennetegnet ved systemløshet og administrativt kaos, som når den ble satt ut i livet ble forsterket av konkurransen mellom de ulike aktørene som ønsket å gjøre seg bemerket hos føreren.²⁸³ Kershaws teori som egentlig tar utgangspunkt i forholdene høyt i hierarkiet, innad i NSDAP i Tyskland, har gjennom denne studien av norsk okkupasjonshistorie vist seg mulig å applisere helt ned på et lokalt nivå. Opprettelsen av to parallelle kontrollsystemer i Norge medførte uklare kommandolinjer og spenninger fra første stund. De konstante gnisningene mellom NS og RK viste seg på det nasjonale plan gjennom konflikten mellom Quisling og Terboven, og konflikten mellom Syverud og Dr. Teschen er et eksempel på hvordan dette forplantet seg til et lokalt plan.

²⁸³ Kershaw, "'Working Towards the Führer.' Reflections on the Nature of the Hitler Dictatorship," 109-10.

Paradoksalt nok var det under venstremannen Gudmund Bredes tid i redaktørstolen, mellom 1943 og 1945, at det kunne spores færrest tegn på motstand i VA. For å forstå denne utviklingen må man ta med i betraktningen at Tyskland for alvor hadde kommet på defensiven i krigen når Brede tok over som redaktør. I Norge førte både de tyske vanskelighetene i krigføringen og vanskelighetene med «å vinne nordmennene» til at okkupasjonsstyret fikk et økende totalitært preg, der terror, med trusler, mishandling og henrettelser ble mer og mer vanlig. Økt grad av lydighet kan ha vært et resultat av denne utviklingen, men kan også være et tegn på at okkupasjonshverdagen hadde vart så lenge at ting bare gikk sin vante gang. Propaganda gjennom avisspaltene hadde folk blitt vant med for lengst, men selv ikke nyhetsstoffet som avisen ble pålagt å trykke kunne i denne fasen dekke over hvilken vei det gikk for den tyske krigsmaskinen. Den jevne strømmen av nyhetsoppdateringer meldte om hvor kampene pågikk til enhver tid, og det kan ikke ha vært vanskelig for folk å forstå når frontene flyttet seg i feil retning for tyskerne. Funnene fra det siste krigsåret tyder på at Brede utviste ulydighet utenfor avisspaltene gjennom å lytte til nyheter på radioen han som redaktør hadde tilgang på, i tillegg til at han sørget for at annonser og overskrifter tok opp mer plass enn nødvendig. At han i denne sammenheng fikk så få advarsler og irettesettelser er interessant og kan muligens kobles til resignasjon blant flere av aktørene som hadde støttet opp om det tyske prosjektet, selv om enkelte, som for eksempel Syverud, var lojal helt til det siste.

Redaktørene i VA under andre verdenskrig var ikke nazister, men de ble brukt som brikker i nazistenes spill for å effektivisere spredningen av tysk propaganda. Selv om alle tre utviste høy grad av lydighet, som var avgjørende for at avisen bestod, forsøkte hver av dem seg på ulike former for motstand og ulydighet. Funnene jeg har gjort viser at det fantes mange måter å vise motstand på, og selv om denne var subtil og ikke virket spesielt oppsiktsvekkende ved første øyekast skal den ikke undervurderes. Hagen har stilt spørsmålsteget ved om denne typen hverdagsmotstand, ettersom den virket samlende og skapte en fellesskapsfølelse, kunne danne et utgangspunkt for annen motstand mot okkupasjonsmakten.²⁸⁴ Dette er momenter som ikke har blitt undersøkt i denne sammenheng, men som kunne vært interessante og sett nærmere på.

Det andre sentrale elementet knytter seg til forhold som går utover det rent pressehistoriske. Nemlig at studien av en liten lokalavis som kom ut bare noen få dager i uka, kan fungere som inntak for å forstå organisasjonsmessige forhold i NS under andre verdenskrig. Selv om utgangspunktet for denne oppgaven var å avdekke hvordan VA forholdt seg til nyordningen under okkupasjonen, har jeg i denne undersøkelsen kommet over noe mer.

²⁸⁴ Hagen, "Folkefellesskap, forlystelse og hverdagsmotstand: Kino i Norge 1940–1945".

Gjennom avisen har jeg kartlagt og synliggjort NS-miljøet som eksisterte i Hadsel og gjort noen interessante funn. Kildematerialet har gitt inntrykk av at VA var strategisk viktig for NS, spesielt etter at radioen forsvant, som et organ som skulle bevare NS' kontroll på informasjonsflyten i samfunnet. Avisen har gjennom sin posisjon vist seg som en slags kamparena for motstand mot NS og okkupasjonen, for konflikter innad i NS og for konflikter mellom NS og den tyske okkupanten. Disse funnene har avdekket at VA var helt avgjørende for NS' kommunikasjon med lokalbefolkningen, og belyst at en lokalavis kan danne utgangspunkt for en studie som søker å få innsyn i organiseringen av lokalsamfunn under okkupasjonen.

Litteraturliste

- . *Vesteraalens Avis* (Stokmarknes), 19.8. 1943.
- . *Namdalen Arbeiderblad* (Namsos), 21.11. 1977.
- . *Vesteraalens Avis* (Stokmarknes), 9.6. 1942.
- . *Vesteraalens Avis* (Stokmarknes), 12.06 1940.
- Aas, Steinar. *Byen, Banen Og Bolaget*. Edited by Oddvar Svendsen and Steinar Aas. Stiftelsen Narviks historieverk, 2001.
- . *Forvandlinga: Bodøs Historie: 1890-1950*. 2014.
- . "Motstand, Ruin, Okkupasjon Og Oppgjør: (1940-1945)." In *Start Pressen! : Avisene I Bodø Gjennom 150 År*, edited by Wilhelm Karlsen, Svein Lundestad, Jan Oscar Bodøgaard, Hanna Lisa Skau and Stein Sneve, 84-105. Trondheim: Akademika forl., 2012.
- . *Ofoten Folkeblad*. Norsk Presses Historie : 1-4 (1660-2010) : B. 4 : Norske Aviser Fra a Til Å. Edited by Idar Flo. Oslo: Universitetsforlaget, 2010.
- . *Vesteraalens Avis*. Norsk Presses Historie : 1-4 (1660-2010) : B. 4 : Norske Aviser Fra a Til Å. Edited by Idar Flo. Edited by Idar Flo. Vol. B. 4, Oslo: Universitetsforl., 2010.
- Aas, Steinar, and Baard Herman Borge. Krigen I Nord Og Nasjonal Samling. "'Aldri Tilbake". Vellykket Møte I Hadsel Lag Av Ns.". *Vesteraalens Avis* (Stokmarknes), 4.6. 1942.
- Andreassen, Gudmund. "Gustav J. Berg." *Nordlandsposten* (Bodø), 1.11. 2000.
- Baker, sir Nøiel. "Ikke Engang I Det Mørkeste Øyeblikk Må Dere Tro Hitler Kan Seire." *Vesteraalens Avis* (Stokmarknes), 01.05. 1940.
- Bastiansen, Henrik Grue, and Hans Fredrik Dahl. *Norsk Mediehistorie*. 2. utg. ed. Oslo: Universitetsforl., 2008.
- Berg, Gustav J. *Vesteraalens Avis* (Stokmarknes), 25.10 1941.
- . *Vesteraalens Avis* (Stokmarknes), 9.6., 13.5., 18.9. 1940-1941.
- . "Fellesarbeidet I Jordbruket." *Vesteraalens Avis* (Stokmarknes), 25.11. 1941.
- Bjørnbakk, Arild. "Salten Reiselivslag 20 År." *Nordlandsposten* (Bodø), 27.3. 1980.
- Blokken Og Djupfjord*. Edited by Arnulf Glad, Johan Borgos, Kåre Glad, Bjørn Glad, Karl Glad Nordahl, Atle Paulsen, Ann Elise Strøm, Unni Glad and Haldis Jørgensen. [utgiver ikke identifisert], 2018.
- "Bodø Kringkaster I Krigsukene 1940: Uredd Og Helhjertet Innsats Av Leif Jensson Og Hans Medarbeidere." *Nordlandsposten* (Bodø), 13.4. 1965.
- Bohn, Robert. "Det Tyske Reichskommissariatet I Norge 1940-1945." In *I Krigens Kjølvann: Nye Sider Ved Norsk Krigshistorie Og Etterkrigstid*, edited by Stein Ugelvik Larsen, 119-33: Universitetsforl., 1999.
- Bolstad, Inga. "Derfor Åpner Vi Landssvikarkivet." (2015). Accessed 06.07.20. <https://www.nrk.no/ytring/derfor-apner-vi-landssvikarkivet-1.12124513>.
- Breivik, Henrik Roald. "Skipet Som Kom Fra Storhavet." *Vesteraalens Avis* (Stokmarknes), 21.1. 2016.
- "Britisk Landgang I Svolve Torsdag." *Vesteraalens Avis* (Stokmarknes), 06.03. 1941.
- Bull, Edvard. "Den Moderne Pressen Som Historisk Kilde. Nogen Grunnlinjer, Ut Fra Norsk Materiale." (03.10.2015 1929). <https://www.mediehistorisk.no/den-moderne-pressen-som-historisk-kilde-nogen-grunnlinjer-ut-fra-norsk-materiale/>.
- "Da Tyskerne Besatte Trondheim." *Vesteraalens Avis* (Stokmarknes), 24.04.1940 1940.

- Dahl, Hans Fredrik. "Da Pressen Ble Kleedt Av." In *Fra Eidsvoll Til Marienlyst: Studier I Norske Mediers Historie Fra Grunnloven Til Tv-Alderen*, edited by Øystein Meland and Henrik Grue Bastiansen, 92-101: Høyskoleforl., 2001.
- . *Mediehistorie : Historisk Metode I Mediefaget*. Oslo: Damm, 2004.
- . "Olav Rytter." In *Store norske leksikon*. Norsk biografisk leksikon, 13.2. 2009. https://nbl.snl.no/Olav_Rytter.
- Dahl, Magnus. ""Industrikonge" Og "Landssviker". Historiebruk Og Historieglemsel På Melbu." Masteroppgave, UiT Norges arktiske universitet, 2015.
- "Den Norske Kirke under Andre Verdenskrig." (2019). https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Den_norske_kirke_under_andre_verdenskrig.
- Ellingsen, A. C. "Redaktør Brede Død." *Vesterålen* (Sortland), 28.12. 1951.
- Ellstad, Hallgeir. "Dagfinn Zwilgmeyer." In *Store norske leksikon*. Norsk biografisk leksikon, 13.2. 2009. https://nbl.snl.no/Dagfinn_Zwilgmeyer.
- Eriksen, Knut Einar. *Frigjøring*. Edited by Magne Skodvin. Aschehoug, 1987.
- Finstad, Bjørn Petter. "Fiskerinæringen I Finnmark under Okkupasjonen." Masteroppgave, Norges arktiske universitet, 1993.
- "Forskjellig Krigsmentalitet." *Vesteraalens Avis* (Stokmarknes), 20.07. 1940.
- Foss, Gunnar Tønjum. *Den Undertrykte Presse: Bergenspressen Og Sensurapparatet 1940-1945*. Sigma, 1990.
- ""Fylkesfører" Leif Rabben Fikk 11 Års Tvangsarbeid." *Nordlandsposten* (Bodø), 20.11. 1946.
- Griffin, Roger. *Fascism. An Introduction to Comparative Fascist Studies*. Cambridge: Polity Press, 2018.
- Grimnes, Ole Kristian. "Kollaborasjon Og Oppgjør." In *I Krigens Kjølvann: Nye Sider Ved Norsk Krigshistorie Og Etterkrigstid*, edited by Stein Ugelvik Larsen, 47-58: Universitetsforl., 1999.
- . *Norge under Okkupasjonen*. Aschehoug, 1983.
- Hagen, Thomas. "Folkefellesskap, Forlystelse Og Hverdagsmotstand: Kino I Norge 1940–1945 " Doktorgrad, Universitetet i Agder, 2018.
- Hanssen, Haavard. "Demokratiske Verdier." *Vesteraalens Avis* (Stokmarknes), 06.01, 09.01 1940.
- Heimbeck, Christian B. "La Oss Bygge Norge. Tale I Festmøtet 17. Mai 1942." *Vesteraalens Avis* (Stokmarknes), 19.5. 1942.
- "Historien Om Claymore." Forsvaret, 2014, <https://forsvaret.no/hv/org/isty/claymore/Historien>
- Hjeltnes, Guri. *Avisoppgjøret Etter 1945*. Oslo: Aschehoug, 1990.
- . "Etter Freden Kom Krigen - I Avisenes Spalter." *Norsk Mediehistorisk Tidsskrift*, no. 13 (2010): 53-59. <http://www.presstidsskrift.no/content/uploads/pub/2010/06/nr-13-copy.pdf>.
- . *Hverdagsliv I Krig*. Aschehoug, 1987.
- Hovland, Edgar. *Hadsel Bygdebok*. [Stokmarknes?]: Hadsel bygdehistorienemnd, 2000.
- . *Hadsel Bygdebok 1: De Bygde Landet*. Hadsel bygdehistorienemnd, 1995.
- Hovland, Edgar, Dag K. Andreassen, and Inger-Johanne Johnsen. *Hadsel Bygdebok 2: Vi Bygger Videre*. [Stokmarknes]: Hadsel bygdehistorienemnd, 2000.
- Høeg, Tom Arbo, and Oslo Universitetsbiblioteket i. *Norske Aviser 1763-1969 : En Bibliografi : 1 : Alfabetisk Fortegnelse*. Vol. 1, Oslo: Universitetsbiblioteket i Oslo, 1973.
- Håndbok for Riksarkivet*. Edited by Knut Johannessen, Ole Kolsrud and Dag Mangset. Ad Notam Gyldendal, 1992.
- Jerneck, Benkt, and Sverre Mitssem. *Folket Uten Frykt*. Tanum, 1945.

- Johansson, Alf W. "Kulturlivet I Tredje Riket Mindre Övervakat Än Man Länge Trott." *Respons*, no. 13 (2017). <http://tidskriftenrespons.se/artikel/kulturlivet-tredje-riket-mindre-overvakat-man-lange-trott/>.
- Kershaw, Ian. "Hitler and the Uniqueness of Nazism." *Journal of Contemporary History* 39, no. 2 (2004): 239-54. https://www.jstor.org/stable/3180723?seq=1&cid=pdf-reference#page_scan_tab_contents.
- . "'Working Towards the Führer.' Reflections on the Nature of the Hitler Dictatorship." *Contemporary European History* 2, no. 2 (1993): 103-18. https://www.jstor.org/stable/20081474?seq=1#page_scan_tab_contents.
- Kjeldstadli, Knut. *Fortida Er Ikke Hva Den En Gang Var*. Oslo: Universitetsforlaget, 1999.
- . "Nytten Av Å Sammenlikne." *Tidsskrift for samfunnsforskning*, no. 5 (1988): 435-47.
- Lehmann, Ole Jørgen. "Herrefolk I Hadsel." In *Hofdasegl: Hadsel historielag*, 1998.
- . "Herrefolk I Hadsel." In *Hofdasegl: Hadsel historielag*, 1997.
- Lismoen, Kjetil. "Krigen: Så Nærme Og Langt Unna." *Aftenposten*, 15.04.2015 2015. <https://www.aftenposten.no/meninger/kommentar/i/m8pv/Krigen--sa-narme-og-langt-unna>.
- Lofotposten 100 År*. Edited by Odd Gjerstad. Lofotposten, 1996.
- Lothe, Einar. "Kringkastingstale Av Einar Lothe." *Vesteraalens Avis* (Stokmarknes), 1942, 1942.
- Lundestad, Svein. "Fiskerbønder, Arbeidere Og Arbeider-Bevegelse I Nordland Og Troms 1900-1940." *Arbeiderhistorie* (1990). https://www.arbark.no/Arbeiderhistorie/Arbeiderhistorie_1990.htm.
- . "Klassekamp Og Aviskamp (1920-1940)." In *Start Pressen! : Avisene I Bodø Gjennom 150 År*, edited by Wilhelm Karlsen, Svein Lundestad, Jan Oscar Bodøgaard, Hanna Lisa Skau and Stein Sneve, 61-83. Trondheim: Akademi forl., 2012.
- Myklebost, Hallstein. *Norges Tettbygde Steder 1875-1950*. Universitetsforlaget, 1960.
- Nesje, Einar. "Den Britiske Aksjon Mot Svolvær." *Vesteraalens Avis* (Stokmarknes), 08.03.1941.
- . "Det Frie Ord." *Vesteraalens Avis* (Stokmarknes), 11.01.1940.
- . "Kampen Er over - Nå Skal Vi Bygge Opp Igjen." *Vesteraalens Avis* (Stokmarknes), 19.6.1940.
- . "Knut Hamsun Dolker Nordmennene I Ryggen." *Vesteraalens Avis* (Stokmarknes), 4.5.1940.
- Njølstad, Olav. "Kirkens Motstandskamp." (2015). Accessed 23.10.2020. <https://www.norgeshistorie.no/andre-verdenskrig/1717-kirkens-motstandskamp.html>.
- . "'Nyordning Og Nazifisering'." (2015). Accessed 02.03.2020. <https://www.norgeshistorie.no/andre-verdenskrig/artikler/1727-nyordning-og-nazifisering.html>.
- "Norsk Krigsleksikon 1940-45." In *Norsk krigsleksikon*, edited by Hans Fredrik Dahl, Guri Hjeltnes, Berit Nøkleby, Nils Johan Ringdal and Øystein Sørensen, Cappelen, 1995.
- Nøkleby, Berit. *Holdningskamp. Norge I Krig*. Edited by Magne Skodvin. Aschehoug, 1986.
- . *Josef Terboven*. Oslo: Gyldendal, 1992.
- . *Nyordning. Norge I Krig*. Edited by Magne Skodvin. Aschehoug, 1985.
- Omberg, Asbjørn. *Goebbels Dikerte*. Alb. Cammermeyers forlag, 1945.
- "Opprop Til Befolkningen I Vesterålen." *Vesteraalens Avis* (Stokmarknes), 25.10.1941.
- "Osloavis Sier Fra Om Forræderen Quisling Og Hans Gjeng." *Vesteraalens Avis* (Stokmarknes), 08.05.1940.
- Ottosen, Rune. *Fra Fjærpenn Til Internett*. Edited by Åsta Brenna. Aschehoug, 1996.

- . "Jernhælen Inn I Redaksjonen: Pressen I Det Okkuperte Norge." *Norsk Mediehistorisk Tidsskrift*, no. 13 (2010): 60-83.
<http://www.pressetidsskrift.no/content/uploads/pub/2010/06/nr-13-copy.pdf>.
- Ottosen, Rune, and Henrik Grue Bastiansen et.al. *Norsk Presses Historie : 1-4 (1660-2010) : B. 2 : Parti, Presse Og Publikum : 1880-1945*. Oslo: Universitetsforl., 2010.
- Oxem, Alf. *En Fullt Operativ 100-Åring*. 1992.
- Pryser, Tore. *Klassen Og Nasjonen*. Tiden, 1988.
- RA. L-Sak 88/1946. Lofoten og Vesterålen politikammer.
- . L-Sak 407/1946. Trondheim og Strinda politikammer.
- . L-Sak 796/1945. Bodø Politikammer.
- "Redaktør." *Vesteraalens Avis* (Stokmarknes), 24.11. 1942.
- "Sjøkabelutlegning I Finnmark Sommeren 1941." *Vesteraalens Avis* (Stokmarknes), 19.2. 1942.
- Skodvin, Magne. *Norsk Historie 1939-1945*. Samlaget, 1991.
- Soleim, Marianne Neerland. *Sovjetiske Krigsfanger I Norge 1941-1945*. Scandinavian Academic Press, 2018.
- Steffensen, Martin. "Kollaborasjon, Rettsoppgjør Og Krigsviktig Bistand." Masteroppgave, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, 2018.
- "Steng Veier, Ødelegg Broer Og Jernbaner." *Vesteraalens Avis* (Stokmarknes), 20.04. 1940.
- ""Takk for Dei Stundene Her!"" *Fremover* (Narvik), 14.8. 1967.
- "Tale Av Olav Rytter Fra London." *Vesteraalens Avis* (Stokmarknes), 01.05. 1940.
- Tjelmeland, Hallvard. "Aviser Som Historisk Kjelde." *Norsk Mediehistorisk Tidsskrift*, no. 3 (2004): 114-30.
- "Turistsjef Ved Milepelen." *Nordlandsposten* (Bodø), 17.12 1975.
- "Vi Vil Oss Et Land." *Vesteraalens Avis* (Stokmarknes), 19.4. 1941.
- Wernersen, Camilla Helena. ""-Illojalitet Vil Bli Bedømt Og Straffet Deretter" : Norsk Presse under Nazistisk Sensur." Masteroppgave, Universitetet i Oslo, 2006.
- Årbok for Lødingen*. Lødingen: Lødingen lokalhistorielag, 1983.